

valóság

A TARTALOMBÓL

Kapronczay Károly: Gondolatok a Trianonhoz vezető útról

Segesváry Viktor: Trianon és az 1990 óta elmaradt rendszerváltás. A liberalizmus és szabadkőművesség szerepe a magyar nemzet tragédiájában (1. rész)

Tefner Zoltán: Az új Lengyelország és Trianon

Dr. Kollarik Tamás – Dr. Takó Sándor:
A Zukor és Fox sztori –
Hollywood magyar alapítói

Symphonia Ungarorum – Tanulmányok
Nagy Gáspár és Szokolay Sándor életművéről

Kovács Júlia: Békés megye A-tól Z-ig

Paár Ádám: Elfeledett gondolkodók,
aktuális gondolatok

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
0

6

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2020. június LXIII. évfolyam 6. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf.176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértés Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia

Nemzeti
Tehetség Program

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczki László (1994–2018)

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Kertész-Bojársky Eszter

Lectori salutem!

Folyóiratunk 2020. júniusi lapszáma rendhagyó módon – több örömteli tartami vonatkozása miatt is – főszerkesztői köszöntővel indul.

Elsőként kiemelendő, hogy az áprilisi beadási határidővel zárult *Valóság cikkpályázat – 2020* mindkét témakörben eredményesnek értékelhető.

A „*Trianon 100*” kategóriával a nagy háborút lezáró – hazánkat csonkoló, nemzetünket új országhatárokkal szétszakító – békediktátumról, a „*30 éve szabadon*” kategória meghirdetésével pedig a magyarországi békés társadalmi-politikai-gazdasági átalakulás folyamatáról emlékeztünk meg. Az előbbi kategóriához tizenhét, az utóbbihoz hat pályamű érkezett.

A beérkezett pályázatokat Papp Csillával, az *Élet és Tudomány* társadalomtudományi rovatvezetőjével és Cseresnyés Márkkal, a *Valóság* szerkesztőjével hárman bíráltuk.

A „*Trianon 100*” témakörben az első helyezést Tefner Zoltán: *Az új Lengyelország és Trianon* című tanulmánya (200 000 forintos pályadíj odaítélésével), a másodikat Lányi Gusztáv: *TriaNon (történeti és politikai pszichológiai elemzés)* cím alatt megjelenő írása (150 000 forintos pályadíj odaítélésével), a harmadikat D. Molnár István: *Lengyel írók és a Trianon utáni Magyarország* címen közlésre kerülő pályaműve (100 000 Ft-os pályadíj odaítélésével) kapta; szíves figyelmükbe ajánlom Tefner Zoltán mostani lapszámunkban olvasható értekezését, a két másik pályaművet júliusban ismerhetik meg.

A „*30 éve szabadon*” témakörben a zsűri az első díjat nem osztotta ki, a másodikat – 150 000 forintos pályadíj odaítélésével – Gazdag László: *1989: Megint utat tévesztettünk* című, a harmadikat – 100 000 forintos pályadíj odaítélésével – Kiss Károly: *Rendszerváltás, útkeresés, rálelés?* címen beküldött írása kapta, ezeket a tanulmányokat a júliusi lapszámunkban közöljük.

A „*Trianon 100*” témakörben négy szerző: Arday Lajos – a témával kapcsolatos átfogó kitekintése – és Német Klaudió – egyetemi hallgatóként írt, a délvidéki vonatkozásokat bemutató írása – 60 000-60 000 forint, dr. Fazakas Zoltán József – a 19. században világszinten előremutató magyar nemzetiségi törvényről szóló összefoglalása –, valamint Törő László Dávid – Burgenland témájú dolgozata – 40 000-40 000 forint különdíjban részesült; írásaikat az augusztusi lapszámunkban, illetve az azt követőkben publikáljuk.

A pályadíjak pénzügyi alapját – a Valóságot megjelentető *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT)*, valamint a *Magyar Művészeti Akadémia (MMA)* harmadik éve létező együttműködése keretei között – a művészeti köztestület biztosította, köszönet érte.

Lapszámunk Trianonra emlékező nyitó írását Kapronczay Károly – szerkesztőbizottsági tagunk – adja; amelyet néhai Segesváry Viktor a Trianon-traumától az 1990-es évek rendszertranszformációjáig terjedő időszakot átfogó elemző tanulmányának első része követ, továbbá – kapcsolódóan – a korábbi főszerkesztőnk, néhai Tökéczi László Segesváry Viktornak írt baráti-kollegális levele fotókópiáját is közreadjuk, köszönet mindezekért egykori rendszeres szerzőnk özvegyének; mindezeket sok további kiváló írás követi.

Külön öröm – amelyért a szerkesztőség ezúton is köszönetét fejezi ki –, hogy ezt a lapszámot Jankovics Marcell, a nemzet művésze, a Magyar Művészeti Akadémia alelnöke megtisztelte az első világgégés és az azt követő idők által ihletett grafikáival, ezek eredetijét, továbbá még sok más, a témától inspirált alkotást a 2020. június 4-én – az MMA székházában, a Pesti Vigadóban – megnyíló kiállítására mutatja meg a tisztelt közönségnek.

A lapszámunk – a már említett TIT–MMA együttműködésre alapozva – egy új sorozatot is útnak indít: a *Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete* által a korábbi években szervezett konferenciák írásba foglalt előadásait tesszük elsőként közzé, jelentetjük meg nyomtatásban, itt a Valóságban, hónapról hónapra.

A Valóság tisztelt Olvasóinak kellemes és hasznos időtöltést, derűt és egészséget kívánva:

Budapest, 2020 pünkösdjén

Dr. habil. Kucsera Tamás Gergely
főszerkesztő

Ez nem volt ok az örömrre

Gondolatok a Trianonhoz vezető útról

A nagy háború centenáriumán – sok könyv, feldolgozás, mozgóképes műsor hatására – sokakban felmerült a kérdés: mi haszna volt a világnak a négyéves háborús küzdelemből. Az biztos, hogy Európa 1918 nyarára kimerült, a békét mindkét oldalon vágyták. A háborús küzdelmet elindító uralkodók közül csak az angol és a német uralkodó volt még hatalmon, Ferenc József császár meghalt, a polgári vezetők közül majdnem mind-egyiknek megingott hivatala. A háborút ellenző pártok többsége a világháború kirobbanása előtt nem sokat számított. 1918 őszére a megcsömörlés, a nyomor, a tömeges elszegényedés vált jellemzővé, nem beszélve a hadiözvegyek és -árvák megjelenő tömegéről. Velük együtt gondoskodni kellett a hadisebesültek százezreiről, a rokkantakról, akik többségét egy új pályára, munkára kellett felkészíteni. A háborút lezáró békeszerződésekben a győztesek akartak ténylegesen is „győztesként kikerülni”, a nagy háborúban államok sora omlott össze, hatalmas területek váltottak gazdát, a vesztesek minden energiaforrástól kifosztottak lettek. Új világrend született, de a régít egyetlen vesztes ország sem felejtette még el. Elemi erővel tört fel a nacionalizmus, a régi világrend visszavágyása, mivel a győztes hatalmak mindent megígértek (nemzeti iskolákat, az anyanyelv szabad használatát, sajtót, könyvkiadást stb.), de az ígéretekben nem lett semmi. Szemléletében, gondolkodásában is új világ született, új eszmék nyertek teret, ezek kiforratlanul kavargtak, s noha a vesztes államok szinte mindent elvesztek, s a keserűség ott volt sokak tudatában, a régi világot legfeljebb baráti társaságokban idézték fel.

A katonai és politikai eseményeken túl nem mehetünk el az emberek mindennapjait befolyásoló egészségügyi helyzet és a háborúnál is több áldozatot követelő járványok pusztító hatása mellett sem.

(Vágyak, ígéretek, valóság és katonaegészségügy) Az első világháború nem világegészként kezdődött. A Monarchia és Szerbia közötti háború helyi háborúnak indult, végül európai testvérháborúvá szélesedett, amit ugyan senki nem akart, de senki sem akadályozott meg. Szinte mindenki az ürügyet várta, úgy záporoztak az európai fővárosok közötti hadüzenetek. Elsőként Oroszország és a Német Császárság hadigépezete indult be. A tét valójában az volt, hogy eldőljön, ki lesz a 20. századi Európa ura. 1914 és 1918 között addig nem tapasztalt brutálitással fordultak egymás ellen Európa államai. A központi hatalmak legyőzésére az antant államoknak nem volt elegendő ereje, végül az angol–francia szövetséget az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése (1917. április) segítette ki. A háború gyalogos katonákkal, lovassággal, közepes tüzérséggel indult, nem volt légerő, komolyabb tengeri csatahajók, tengeralattjárók, az alakulatok gyors mozgását segítő vasúti szerelvények és felszerelések. Gyenge volt a sebesültek ellátását biztosító katonaegészségügyi stáb, a kórházak láncja, ahol az erre a feladatra felkészített orvosok, ápolók dolgoztak volna. A háborúba vonult orvosok zöme önkéntesnek számított, de ez vonatkozott az ápolószemélyzetre is. A háború első félévében nem lehetett számítani a „beígért” győzelemre, s a katonák lassan elfeledték a kezdeti nagy ígéretet: „mire a falevelek lehullanak”, otthon lesztek.

A katonaegészségügy és orvoslás nemcsak közvetlenül a harcra terjedt ki, a hátszói intézményekre hárult a sebesültek, a „tartósan sebesültek”, valójában a rokkantak ápolása, akiknek leszerelésük után alig volt esélyük eredeti foglalkozásuk üzésére. A legjobb esetben át kellett képezni őket, hogy művégtagok segítségével valahol munkát

találjanak maguknak. 1915 tavaszán már 25 ezer tartósan csonkolt katona várt segítségre Magyarországon. Tisza István miniszterelnök az uralkodótól kért segítséget, a közöshadsereg költségvetéséből kapott minimális szubvenciót, ami azonban legfeljebb egy gondozó szervezet felállítására volt csak elegendő. 1915 tavaszán a Csonkított és Béna Katonák Gondozó Bizottság rokkantszámlálást tartott. Ez a bizottság 20 ezer, legalább 75%-os rokkant katonát vett nyilvántartásba, nem számolva a horvát és szlavón sebesültekkel. A 20 ezer katonából 12 ezer béna és 6 ezer csonkolt volt. Az előbbieknél utókezelő intézeteket, a csonkoltaknak művétagokat készítő műhelyeket, majd két művétaggyárat (Kassa és Pozsony, de Budapesten is gyárrá szervezték át az addigi műhelyt) és tanintézeteket kellett szervezni. A földosztásnál, vidéki és városi közszolgáltatásnál igénybe vették a hadisérülteket, sőt a fővárosi és vidéki trafikok zöme is hadirokkantak tulajdonába vagy bérlésébe került. Elég nyomorúságos megélhetési forrás volt, de elvállalták, mert valamiből élniük kellett. Már 1915-ben megszervezték a Hadisebesültek Országos Hivatalát, amely – a sérülések nagyságától függő – pénzügyi támogatást nyújtott, segélyben részesítette az özvegyeket és árvákat. Biztosította a katonarorvosi ellátást, gondozóintézeteket szervezett, országos nyilvántartást vezetett a gondozottakról. A Hivatal 1918 őszén megszüntették, az országos nyilvántartás eltűnt, viszont a trianoni békeszerződés után újra felállították. Ide került nemcsak az újjáépített rokkantnyilvántartás, de itt vezették az elhunytak nyilvántartását is. A Hivatal a törvény értelmében csak az új határok közé szorított magyar állam hadirokkantjait gondozhatta, a felvidéki, erdélyi és délvidéki rokkantakkal nem foglalkozhatott. Viszont olyan alapszabályzat született, hogy minden olyan katonai személyt segíthet, aki szolgált a magyar honvédség soraiban, de lakhelye máshol van. Még 1927-ben is jelentkeztek rokkant volt magyar honvédek, akik irataik és az orvosi felülvizsgálat szerint hadirokkantnak bizonyultak, pénzsegélyt és művétagot kaptak. 1927-ben megállapították, hogy a magyar honvédségnek 790 ezer sebesültje volt, amelyből közel 100 ezer tartósan rokkantnak minősült. Volt katonakórházakat lehetett a trianoni békediktátumból „kimenteni”, azzal, hogy ott hadirokkantakat gyógyítanak, s ennek megfelelő szakszemélyzetet (orvos, ápoló, segédsemmélyzet) lehetett kivonni a leszerelésből, akik továbbra is a Honvédelmi Minisztérium kötelékéhez tartoztak.

A háború kezdetén mindegyik fél gyors összecsapásokra és győzelmekre számított, de a löszerkészletek és hadianyagok kimerültek, senki nem győzött, maradt a kegyetlen öldöklés. Hamarosan megjelentek az új kézi és automata fegyverek, a frontvonalak megmerevedtek, az alakulatok földbe ásták magukat, hónapok, évek teltek el így. Megjelent a telefon, a távíró, a tank, a repülőgép, az autó és a motorkerékpár, a tengereken a tengeralattjáró. A frontokon – mindkét oldalon – általánossá váltak az automata gépfegyverek, az állig felfegyverzett katonák kénytelenek voltak a lövészárkokba visszavonulni, minden remény nélkül figyelték a „túloldal” mozgását. Nincs már hősiesség, bátorság, nincsenek lovasrohamok és szuronytámadások, helyébe a géppuskatűz lépett, a védekező háború állóháborúvá vált, a sárdagasztó, elkeseredett küzdelmet csak a tankok megjelenése változtatta meg. A harcok megújulásának oka az Egyesült Államok hadseregének belépése lett. A tankok ellen nem jelentett védelmet a lövészárkok rendszere, de a hátsószágból is riasztó hírek érkeztek. A hátsószágból általánossá vált a kifáradás, az életszínvonal visszaesése, semmibe vesztek a háború kirombanásakor ösztönző jelszavak.

Tragikus lett a hátsószágbeli élete: élelmiszerhiány és jegyrendszer jellemezte a minden napokat, a férfiakat nők helyettesítették a gyárakban, egyre több lett a fronton elesettek száma, az özvegy, a hadiárva, az utóbbiakról gondoskodnia kellett az államnak. Egyre növekedett a békevágy, az országok kifáradtak. Sok lett a hadirokkant, akik nemcsak orvosi kérdést jelentettek, de olyan foglalkozásokra kellett megtanítani őket, amelyből megélhettek, eltarthatták családjukat. Megnőtt az asszonyok-lányok szerepe: nem pusztán

gyárakban dolgoztak, de megnyitották előttük a hadsereg kapuit: ami nemcsak hadiüzemeket jelentett, hanem önkéntes ápolónőkként részt vállaltak a katonák gyógyításában, rehabilitációjában. Társadalmi szerepet vállaltak a háború beszüntetésében is.

Az állam ígéretet tett – nem sok sikerrel – a háború gyors befejezésére: ennek érdekében a fegyveres összetűzéseket a tengerekre is kiterjesztették, ami végül korlátlan tengeralattjáró-háborúvá szélesedett. A nagy háborút egy balkáni konfliktus váltotta ki, végül európai, majd világméretű összecsapássá változott. A konfliktusba „bekapcsolódtak” a gyarmatok is. Amikor az európai nemzetek egymásnak estek, Európa hatalma csúcsán állt. A cél a központi hatalmak térdre kényszerítése volt, de végül is a háborút lezáró Párizs környéki béke után Németország maradt Európa egyik legerősebb állama – ugyan megfosztották gyarmataitól, jelentős erőforrásaitól és súlyos jóvátételi terhet raktak rá. A békerendszer egyértelmű célja a vesztes államokat politikai „karanténba zárni”, megfosztani anyagi forrásaiktól, erőteljes hadseregüktől, az ipari bázisoktól, ami az adott térségben politikai és katonai tényezővé tehetette volna őket. Az új békerendszer olyan súlyos gondokat hagyott maga után, amely egyenesen egy újabb háborúba vezetett. A legnagyobb csapás az Osztrák–Magyar Monarchiát érte, területileg egymással nem rokonszenvező kisebb államokra esett szét, akik képviselői a békekötés előtt még ellenségeskedtek egymással, de az eléjük dobott koncon szépen megosztottak. Magyarország súlyos árat fizetett, függetlenül a területi veszteségektől, a gazdasági jóvátételbe „belehelyezték” a Monarchia más területeinek (Ausztria, az örökös tartományok) gazdasági jóvátételét. A Magyar Királyság elveszítette területének kétharmadát, ipari erőforrásai, lakosságának jelentős része is az utódállamokhoz került, akik nem biztosították a nemzetiségek jogait. Rögös út vezetett Trianonig. A keleti front előbb, az itáliai 1918 szeptemberében összeomlott. Azt mindenki tudta, hogy a Monarchia megszűnt, a belső rend megingott. A tényleges parlamenti ellenzék képtelen volt egy határozott kormányt összeállítani. Károlyi Mihály Belgrádban újabb békekötésre kényszerült, miközben az ország védtelenné vált, hiszen a frontokról tódult haza a csapatait otthagyo katonaság. Az állam így elvesztette hadseregének legalább 90%-át, ebben a helyzetben pedig képtelen volt megvédeni az anyaország területét. Károlyi kormánya tehetetlen volt, apróbb ügyekben tárgyalásokba kezdett, de senki nem vette komolyan a próbálkozásokat. A hatalom lassan a kormányzásban járatlan, inkább összevisszaságot, mint határozott utat mutató baloldal kezébe került. A proletárdiktatúra idején Magyarországnak három ellenkormánya is alakult, amelyek inkább vágyták a hatalmat, mint a kormányzás nehézségeit.

(Magyar élet 1919–1920-ban) A későbbi utódállamok hadseregei módszeresen foglalták el a magyar állam negyötödét, azon területeket és azokon túl is, amit végül Trianonban megkaptak. Erdélyt szinte „puskálövés nélkül” vették birtokba, megszüntették a magyar közigazgatást, az egyetemet, saját kézbe, „tulajdonba” vették a betegellátási rendszert, a köztisztviselőktől esküt kértek a román királyságra. Az iskolarendszer ugyan megmaradt magyar oktatási nyelven, de hasonló állapotok uralkodtak a délszláv királyságban, a Felvidéken is. Orvost, patikust nem távolítottak el, mert nélkülük nem működött volna az egészségügyi rendszer. A patika magántulajdon volt, amit nem vehettek el. Ez vonatkozott a betegellátó intézményekre is, legfeljebb saját embereiket állították az élére. Az egyházak változatlan formában és nyelven működtek. Az egymást váltó magyar kormányok sikertelen kísérleteket tettek a béketárgyalásokba való bekapcsolódásra. A Tanácsköztársaság idején a Vix-jegyzék ellentétes hatást váltott ki: a magyar hadsereg kénytelen volt feladni a Felvidéket. Azt nem lehet állítani, hogy a győztes szövetségesek nem tartottak valamiféle kapcsolatot a magyar kormánnyal, ez azonban inkább utasítókra korlátozódott.

(*Járványok*) A háború súlyos erőpróbát jelentett a fronton levő katonáknak. A laktanyákban élő katonák számára mindig a bezártság érzése jelentett gondot, sok idegrendszeri probléma okozója lett. A frontvonalon – az állandó életveszély mellett – az árokrendszer vízszintes, „idegölő” körülményei okoztak komoly idegi gondokat. Ugyancsak gond lett a tisztálkodás hiánya, a napokon, talán heteken át tartó állandó készenlét, a mozgás hiánya. Bármilyen betegséget csak a lövészárokban lehetett „kúrálni”, onnan csak kórházi ápolást igénylő sebesüléssel lehetett kiszabadulni. Így érthető a tuberkulózis gyors terjedése, annak ellenére, hogy katonai szolgálatot csak egészségesen lehetett elkezdeni. Az embertelen körülmények miatt gyakori lett az enteriális betegségek terjedése, ősszel és télen a megfázásos betegségek. Mindez a katona erőtlenedéséhez, fizikai lemerüléséhez vezetett. Az sem hozott lényegbeli változást, hogy bizonyos időkre kivonták a katonai egységeket a tényleges frontszolgálatból, egy-egy közeli faluban helyezték el őket, ahol kíméletlen viszonyok vártak rájuk, elhelyezésük istállóban, pajtában, szénaraktárakban, melléképületekben történt. „Változás” csak annyi lett, hogy itt nem volt fegyver-tűzveszély. A helyi lakosok is ellenségesen viselkedtek, nem segítettek a harcból kivontak testi és lelki helyreállítását. A jobb állapotban lévők a nőktől a nemi betegségek változatos formáit kaphatták meg, aminek kivédését a háttérben telepített kuplerájokkal akarták megoldani. Hamar ezek is nemi betegségek „tanyái” lettek. Az egészségügyi jelentésekből jól kiolvasható ezen kórságok tömeges terjedése. A keleti fronton a magyar katonák gyakran estek olyan betegségekbe, ami a helyi lakosságot pusztította. Ezeket a betegségeket a magyar katonáorvosok alig ismerték, sem a védekezést ellene, sem a betegségek terápiáját.

A fertőző betegségek változatos formáival találkoztak a hadseregek: ha csak szórványosan fordultak elő esetek, még nem jelentett járványt, az akár tábori kórházakban is gyógyítható volt. Igazán nagy veszélyt hordoztak a halálos betegségek: orosz földön a kolera, pestis és himlő, a nyugat-orosz területeken és a török frontokon a fertőző dizentéria (vérhas). Természetesen voltak olyan járványbetegségek, amelyek a front közelében élő falvak lakosságának megszokott volt, csak az „idegen” katonáknak szokatlan. Ilyen volt a kiütéssel tífusz és a himlő. A klasszikus háborús betegségek jellemzően akkor jelentek meg, amikor sok ember volt együtt rossz higiéniai körülmények között.

Jelentős csoportot alkottak azok a betegségek, amiket az embertömegek vittek magukkal, ilyen volt a hastífusz és a paratífusz, a vérhas és a tuberkulózis. Külön csoportot a venereás (nemi) betegségek jelentettek, amely a harctéri lakosság közvetítésével tömegesen terjedt a katonák között.

A kolerával a Monarchia hadserege 1914 szeptemberében Lemberg környékén találkozott, amikor az oroszok által elfoglalt falvak lakosságával kerültek érintkezésbe. Ötnapos lappangás után tömegesen fertőződtek meg a katonák. Érdekes itt említeni, hogy a nyugati frontokon az amoebás dysenteria pusztított, amikor az európai csapatokat francia és angol gyarmati katonákkal váltották fel, akiktől a helyi lakosság és a helyükön maradt európai egységek megfertőződtek. A kiütéssel tífusz a galíciai helyi lakosságnál mindig kimutatható volt, az itt szerzett betegséget a katonák hurcolták a mögöttes országrészekbe. Budapesten a kiütéssel tífusz esetek tömegét az itt állomásozó bosnyák katonák terjesztették, akik azt otthonról hozták Budapestre. Nehéz volt kimutatni a szórvány himlős esetek eredetét. Más volt a szúnyogok által terjesztett malária, mivel a betegséget terjesztő szúnyogok mocsaras és állóvízes vidéken, elhanyagolt folyópartokon szaporodtak – kivétel volt Macedónia és Albánia partvidéke.

A „bacilusgazdák” katonai körletekbe is behurcolták a typhus és a paratyphus, vagy a vérhas, kórokozóit, amelyek meleg nyári időszakban is képesek voltak a járványt terjeszteni. Ez vonatkozik a tuberkulózisra is, bár alapvetően nem sorozták be katonáknak

a tbc-betegeket. Igaz, ennek megállapítása „bemondásra” történt, a röntgenes szűrés a hadseregénél nem létezett. Az ún. látens infekció a heveny megnyilvánulások okozója lett. Helyi híradásokból és országos sajtócikkekből ismeretes, hogy egész századok voltak tbc-sek, köhögtek, lefogytak és a lövészárkokban „szunyókáltak”. Szabadságuk ideje alatt a frontról vitték haza a tüdőbetegséget. Gyakran a helyi lakosoktól kapták meg a tbc-t, ezért azok voltak a szerencsések, akik fogságba estek, őket gyorsan „kiszúrték”, hamarabban jutottak szakszerű ellátáshoz. A lövészárkok földbevéjt szellőztetlen üregei nagy szerepet játszottak a friss fertőzések terjedésében. A nemi betegségek esetében nemcsak a helyi lakosság volt a fertőződések oka, hanem hogy a hadsereg parancsnokságai az ún. „pihenőhelyek” közelében „örömházakat” telepítettek. Az örömlányokat hiába vetették orvosi ellenőrzés alá, mégis nagyszámú lett a fertőződés. Mivel az „örömlányok” gyakran egész álló nap „szolgálatban álltak”, így lehetetlen volt a fertőzésveszély pontos megállapítása, ellenőrzése. A szabadságra hazatérő katonák magukkal hozták a venereás betegségeket is.

Az egyszerű lakosok közt elterjedt volt, hogy a vizet tartották a kolera, a tifusz és a vérhas okozójának, ami az esetek többségében nem volt igaz. Kizárták a személyes érintkezés szerepét, nem ismerték a bacilusgazda szerepét. Az bizonyítható volt, hogy – elsősorban a tavaszi-őszi – időjárás-változás gyakorivá tette a megfázásos betegségek terjedését, gyorsította a járványok megjelenését. A bakteriális betegségek terjedését nagyban segítette a szennyes környezet. Ez okozta az influenza gyors térnyerését is. Ennek egyik változata a 19. század végétől ismert úgynevezett orosz-influenza volt, ami magas lázzal, a légzőszervek begyulladásával járt. A heveny influenzát gyakran azonosították az orosz-influenzával, majd 1917-ben jelentkezett a spanyolnátha, amit az amerikai hadsereg hurcolt be a nyugati frontvonalakba. Az első jelentősebb amerikai katonai egység Kansas környékéről érkezett, onnan, ahol már kitört ez a megbetegedési forma. A spanyol „előnév” egy madridi újságtól eredt, tudósításaikban a kórt spanyolnáthának nevezték, amit aztán más lapok is átvettek. Az bizonyos, hogy rendkívül gyorsan terjedt, a Monarchia hadseregében 1918 májusában észlelték először, s gyors terjedése sokban elősegítette a fegyverletételt. Ez a járvány nem maradt meg „katonai belügynek”, mert a polgári lakosság is hamar elkapta. A spanyolnátha egyedi jellemzője, hogy egy éven belül három hulláma is volt. Utólagos számítások szerint a világ lakosságának 3-5%-a megbetegedett, a halálzási arány is a nyilvántartásba vett betegek 15-20%-át jelentette. Ezek a számadatok becslések. A pontos adatok nem ismertek, egyrészt azért, mert sok ország nem szolgáltatott részletes statisztikát, másrészt azért, mert egész régiók haltak ki – sokszor a szövődményekben, s a háborús vagy háború utáni állapotok miatt sok helyen még csak fel sem tudták mérni a halottak számát.

A magyar katonaegészségügy először csak azt a szokatlant vette észre, hogy míg az influenza ősszel és télen jelentkezik, ez az új „forma” meg májusban, júniusban, valóban szokatlan időben. A háborús összeomlás már néhány hét múlva bekövetkezhetett, a magyar kormány képtelen volt megfékezni politikai ellenfeleit, túllépni a nehézségeken (élelmezés, a baloldali politikai követeléseik stb.). Látszatintézkedéseket hozott, gyorsan aláírta a fegyverletételt. Új kormány lépett hivatalba, amely feloszlatta a hadsereget: s az számlatlan tömegként –fegyvereit eldobálva – érkezett Budapestre, majd tért haza. Senkit nem vizsgáltak meg, hazaérkezve – orvosi ellenőrzés nélkül – feküdtek a betegágyba. Sokan úgy haltak meg, hogy a halotti anyakönyvbe pontos diagnózis nem szerepelt. A kutatók később is csak következtetni tudtak. Az biztos, hogy 1918 őszén és 1919 első felében volt az első magyar spanyolnátha járvány, ami 1920-ban megismétlődött. Senki nem számolta az elhaltakat. Nem volt semmilyen gyógyszer, Budapesten elrendelték a szájmaszkok viselését – fényképek maradtak fenn olyan villamosokról, ahol a kalauz és az utazók szájmaszkot viseltek.

Az orvosi ellátásra csak a betegbiztosítással rendelkezők (és családjuk) számíthattak, vagy akinek volt elég pénze az ellátást megfizetni. Ez volt a 20. század első nevezetes magyarországi járványbetegsége, s a világtörténelem egyik legnagyobb pandémiája.

(A Párizs-környéki béke hatása a vesztes államokra) A békéről másképpen vélekedtek a győztesek és a vesztesek: a németek úgy érezték, hogy a győztesek túl keményen ítélték, tönkre akarták tenni őket. A másik oldalon azt hangoztatták, hogy a békefeltételek túl enyhék voltak. A vesztes oldal mindegyik országában végigsöpört a bolsevik uralom (lázadások, forradalmak, tanácsköztársaság formájában), amelyek nehezítették a polgári hatalmak megszilárdulását. Ezek az államok „kemény vezetőket” kívántak. Ebben a zűrzavarban erősödött meg a náciizmus, Hitler és Mussolini, a magyar konzervatív államhatalmi rendszer, ahol a revízió gondolata nélkül nem lehetett politikai programot fogalmazni. Más arculatú lett a Kemal Atatürk irányította török állam, amely jelentős veszteségeket szenvedett el az új békerendszerben. Az Atatürk vezette török hadsereg egységben maradt és fegyveresen is szembeszállt az antant csapatokkal, fegyverrel kényszerített ki egy megfelelő állapotot.

Magyarországon a káosz vette át az uralmat: a hadsereg feloszlata után megerősödött az anarchiát jelentő baloldali hatalmi törekvése, míg a polgári rétegek a régi életforma megtartását, a területi revízió elutasítását kívánták. Az ország ipar, hosszútávolságú közlekedés nélkül maradt, az ipari anyagforrások felett idegenek rendelkeztek. Újjá kellett alakítani az ország iparát, mezőgazdaságát, miközben a menekültek áradata lepte el az országot. A királyság megszűnt, a kormányzó alá rendelt ország valójában a „király nélküli királyságot” jelentette. Magyarország újjászervezésében „három gróf teljesítményének jutott kitéüntetett szerep”: Teleki Pál, Bethlen István, Klebelsberg Kuno. Céljuk közös volt, a nemzetet megtartani, új hivatást és feladatot keresni a magyarságnak, helyreállítani a társadalmi békét, felvirágoztatni a kultúrát és a gazdasági életet. Mindez egy új világot jelentett. Tegyük Magyarországot újra nagygyá! – hangoztatták.

Az I. világháborút lezáró békeszerződéssel csakugyan új fejezet kezdődött Magyarország történelmében. Az ország egycsapásra Közép-Európa legkisebb és leggyengébb államává tőpörödött. A megalázottság érzését csak fokozta, hogy a forradalmak és puccsok olyan személyeket emeltek vezetői rangra, akik addig a politikai életben és az ország irányításában nem vettek részt, jelentős részük zsidó vallású volt. Mindezek erősítették az antiszemitizmust, amikor bűnbakot kerestek. Sajnos a két háború közötti régi-új Magyarország nem folytatta a megelőző korszak zsidóbarát politikáját, ami már előbb kiterjedt az oktatási intézményekre, majd a zsidótörvények megalkotásához vezetett.

Az sem jelentett könnyebbséget, hogy megmaradt az alkotmányos rend, a közigazgatás, az egyes területek szakigazgatási szerkezete, a leszerelt katonaegészségügyi intézmények (kórházak, rendelők) átszervezhetőek voltak a polgári egészségügyi szolgálatnak. Bővíteni kellett az orvosképzés színtereit, a hallgatók létszámát, kórházakat kellett építeni.

IRODALOM

- Scholtz Kornél: Magyarország egészségügyének mai állásáról és az egészségügyi igazgatás legközelebbi teendőiről. *Népegészségügy*, 1922. (III. évf.) 345–93.
- Kapronczay Károly: Kórházügy a Trianon utáni években. *Orvostörténeti Közlemények*, 244. 43–49. o.
- Kapronczay Károly: *A magyar közegészségügy az I. világháborút és Trianont követő években*. Bp., MOT, 2018.
- Schmidt Mária: *Új világ született 1918–1923*. Bp., Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2019.

Kedves Hölgyem!

70. születésnapodon Istent dicsőítem, adjon
meg veled ismét és egész séjert. Nem is gondolt-
bam, hogy már 7 évvel ezelőre van. Süllem jenne
ségeid és koncentrált "vidszaid" ugyanis jóval
fránsalabb minéllye utalnak.

Lapunk óriási nyeresége a te általunk
között munkásságod, amely megkezdte azt
a klasszikus polgári megközelítést, és hívő re-
formátusságot, amely elkövetéssel és elvár-
tással volt része mindig az európai sa-
pna. Hölgyem - sajnó - nagyon megköszönöm
berfogatú újságod, olyan minőségű, amely
az újság, puffogó megközelítés sem tud kétségbe-
vonni. Sokat szeretnék látni azt, hogy foly-
tasd e megújító minéllye megközelítést, Nyugat-
sít, alisanan - sajnó - ma zömével önálló-
lani, megkövetés és minéllye látás minéllye
ke-szereték közönlenség.

Képelem: Istent dicsőítem meg- kedves
felismeréssel együtt - s örözzem
minéllye és minéllye

üdvözlés és tisztelet

Tóth László
a Valóság főszerkesztője

Bp. 1999. február 19.

Kedves Viktor!

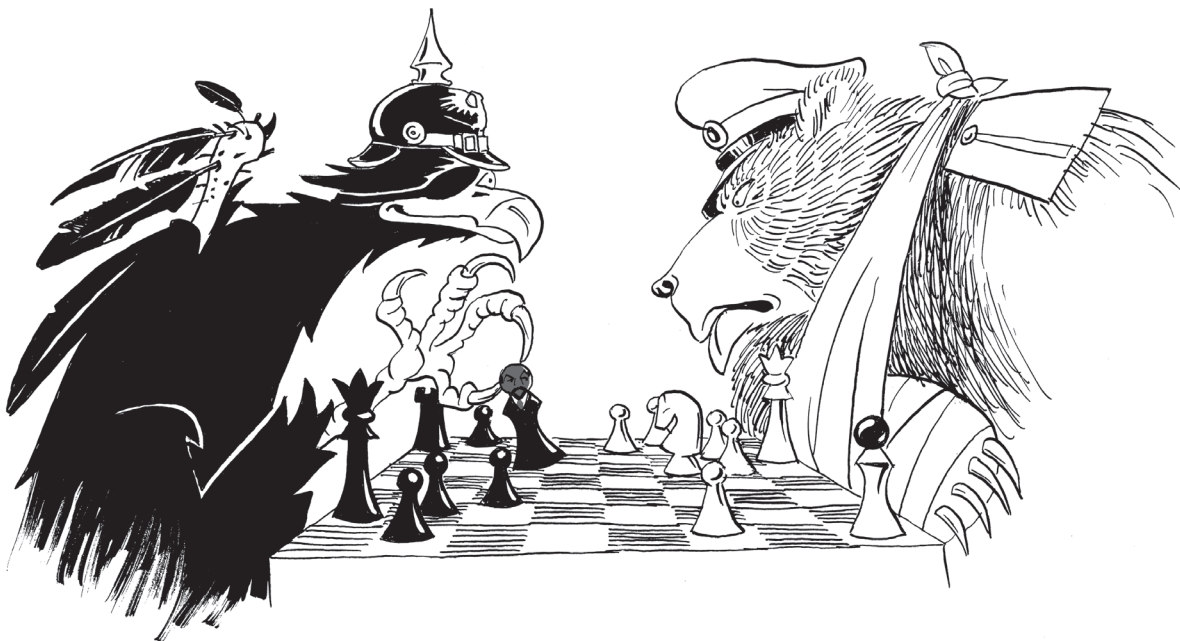
70. születésnapodon Isten éltesen, adjon még sokáig erőt és egészséget. Nem is gondoltuk, hogy már „7 évtizedes vagy” vagy, szellemi frissséged és „koncentrált” írásaid ugyanis jóval fiatalabb személyre utalnak.

Lapunk óriási nyeresége a te általunk közölt munkásságod, amely megtestesíti azt a klasszikus polgári magyarságot és hívő reformátusságot, amely értékörzéssel és értékteremtéssel volt része mindig az európaiságnak. Itthon – sajnos – nagyon megritkított emberfajta képviselsz, olyan színvonalon, amelyet az üres, puffogó modernség sem tud kétségbe vonni. Sokak nevében kérem azt, hogy folytasd e megújító szellemi szolgálatot Nyugatról, ahonnan – sajnos – ma zömmel önállítlanító, megzavaró és számunkra káros szellemi termékek özönlének.

Mégegyszer: Isten áldjon meg – kedves feleségeddel együtt – s őrizzen szeretettel és tisztelettel üdvözöl és köszönt

Tökéczki László
a Valóság főszerkesztője

Bp. 1999. febr. 19.

Sakk!

Trianon és az 1990 óta elmaradt rendszerváltás

A liberalizmus és szabadkőművesség szerepe a magyar nemzet tragédiájában (1. rész)

(*Alapvető fogalmak*) Ebben a rövid tanulmányban megkísérlem a liberalizmus és szabadkőművesség szerepét elemezni a magyar nemzet újkori történetében, mely, egyrészt a trianoni békeszerződést, mint Magyarország „kivégzését” (Henri Pozzi francia történész kifejezésével *Századunk bűnösei* című könyvében) és, másrészt, az 1990 óta eltelt két évtized tudatosan elmaradt rendszerváltásának, mint a nemzeti tragédia betetőzésének tényét, összegezi. E két történelmi esemény analízise a mai világhelyzet megvilágításában vezetnek a jelen tanulmány megírására. E két esemény tulajdonképpen nem volt más, mint hazánkban a történelem színpadáról való eltüntetését célzó politika összefüggő aktusai, s ezért írásom nem egy történelmi tanulmány, hanem egy gondolkodó magyar ember kísérlete annak megértésére, ami népével történt – az igazság keresésének jegyében.

Ez annál inkább szükséges, mert mindkét történelmi korszak értelmezésében az okokra és következményekre vonatkozóan logikátlan és egymásnak ellentmondó érvelések uralkodnak előre meghatározott elveket és politikai meggyőződéseket tükrözve. Ehhez hozzájárul még az, hogy a történészek és megfigyelők mindenekelőtt a külföldi politikai személyiségek és médiumok álláspontjára és sokszor megalapozatlan véleményére hivatkoznak, mintha nem az lenne az elsődleges szempont, hogy mi volt vagy mi lett volna a magyar nemzet érdeke. Mindez az objektivitás és a véleményszabadság leple alatt történik.

Mielőtt azonban a liberalizmus és szabadkőművesség végzetes befolyását nemzetünk sorsára – Trianon és az elmaradt rendszerváltás – felvázolnám, a modernitás korának több alapvető jelenségét szeretném röviden elemezni, mert e nélkül gondolatmenetem nem lenne érthető az olvasó számára.

Liberalizmus

A ma uralkodó ideológiai irányzat – a liberalizmus – ugyanúgy, mint a többi ideológiák, szinte bármiféle tartalmat foglalhat magában, sokszor a szocializmussal vagy konzervativizmussal ötvöződik össze egyesek gondolkodásában, vagy a baloldalhoz, vagy a jobboldalhoz sorolják; mindez azt mutatja, hogy az ideológia tartalmát mindenki a saját ízlése szerint alakítja. Azért ideológia, mert a kései modernitás korában (az 1970-es évek óta napjainkig) csak az „szalonképes” politikus, gazdasági vagy más szakember, elfogadott médiaszemélyiség vagy intellektüel, aki a mai („politikailag korrekt”) liberalizmus elveit vallja, melyek alapvetően különböznek a 19. századi liberálisok nézeteitől. Ma mindenki liberális, azok is, akik más címkét hordanak, mert másképp nem, csak mint liberálisok érvényesülhetnek, futhatják be óhajtott karrierjüket vagy válhatnak, minden várakozás ellenére, gazdag emberekké. Ez a liberalizmus következképpen hozzásimul bármilyen más ideológiához; szövetségre lép baloldali erőkkkel éppúgy, mint diktátorokkal – addig, amíg ezek hasznosak a liberális ideológiát céljaik elérésére felhasználók számára.

A liberalizmus eredetileg egyszerűen a szabadság elnyerését jelentette a középkori egyházi és a 19. századig tartó feudális társadalmi megkötöttségek eltávolításával. Szabadság a gondolkodásban, a véleményalkotásban, a tettekben, és minden egyes

ember életfelfogásában az adott társadalmi és környezetbeli körülmények határain belül. Meg kell azonban állapítani, hogy ez az idealista álláspont soha nem érvényesült, mert már a 18. századtól kezdve több szempontból elferdítették:

– Elsősorban a végtelékbe menő individualizmus minden szabadságjogot az egyénre ruházott, s a közösség hagyományaiban jelentkező korlátokat eltüntetve kizárólagosan az individuomot tette szabaddá. Az individuum totális vélemény szabadsága csak akkor lenne megengedhető, ha az egyes ember tudná azt, amit már az ókori klasszikusok is tudtak, hogy sok rossz, gonosz gondolatát el kell felejtenie, el kell hallgatnia, mert ha kimondja őket, azok szégyenére válnak, és végzetes következményekkel járhatnak. A közösségi hagyományok jelezték az embereknek, hogy mi az, amit el kell felejteniük, amit nem vállalhatnak magukra, de ezeket a határtalan individualizmus uralma elsöpörte az egyének mentalitásából.

– Egy másik modern elferdítése a liberalizmus által fémjelzett szabadságfogalomnak a tudományokba vetett „hitből” származott, mert hiszen a szabad egyének alá kellett magát vetnie a tudományok felsőbbrendű elveinek.

– Ha pedig a gazdasági szabadságot vesszük figyelembe, melynek atyjává a skót Adam Smith-t nevezték ki (tévesen magyarázva Smith elgondolásait), ez a szabadságfogalom teljesen visszajára fordította a liberalizmus első gondolkodóinak elképzeléseit, mert oda vezetett, hogy a gazdasági szabadságból csak a már erősek vagy erősebbek tudnak igazában hasznot húzni, mert ők szabják meg a szabadság érvényes határait saját érdekeiknek megfelelően.

– De a legfélelmetesebb következménye a liberális szabadság gondolatnak az volt, hogy a szólás- és vélemény szabadság ürügye alatt lehetővé tett minden az egyéni és társadalmi életet tönkretévő elképzelés és tévhitek burjánzását, melyeket még csírájukban meg kellett volna semmisíteni a társadalom érdekében, mielőtt pusztító hatásukkal tönkre tehetnék volna az emberiség jó részének életét. A legjobb példák erre a 20. századi totalitáriánus rendszerek – nemzeti szocializmus és kommunizmus – nemzedékek életére kiható rettenetes tapasztalatai. Ide tartozik Trianon és a be nem következett magyarországi rendszerváltás története is.

A liberalizmus világképének elfogadása az európaiság legfőbb kritériuma a 20. század elejétől kezdve, s ez a múlt század hetvenes éveitől kezdve, hogy nem csak az európaiság alapvető mértéke lett, hanem az egész euroatlanti térség ideológiájának megtestesítője, melyet mai formájában az Egyesült Államok hozott létre a késő modernitás folyamán.

Ennek a „politikai korrektség” kritériumának az egész világra való kiterjesztése egy nem létező nemzetközi közösség keretében tette fel a koronát erre a baljóslatú fejlődésre, s a Nyugaton „kitalált” liberalizmus a modern világ végzetes eltévelyedéseinek forrásává – az emberiség jövőjének szétrombolójává lett.

Nemzet és nemzetállam

Számomra a nemzet nem egy etnikai fogalom, nem a közös eredeten alapszik (bár az erre vonatkozó legendák mindig fontos szerepet játszottak), hanem különböző eredetű népcsoportoknak nemzeté válása közös identitástudatuk, közösen megélt sorsukban való osztozás és közös kultúrájuk révén válik valósággá. A magyar nemzettel kapcsolatban elég csak Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor példáira hivatkozni. A három fent említett vonás tulajdonképpen egy, hiszen a közös identitástudatot jórészt a közös történelmi sors formálja, éppen úgy, mint a közös kulturális kincs, például a nyelv, mely az identitástudat kitörölhetetlen része. Ezért Balassi énekeinek, Berzsenyi ódáinak vagy Vörösmarty és Arany verseinek lelkünkben élő visszhangja nélkül nem lehet igazi magyar identitástudat.

A nemzetfogalomnak ezt az értelmezését vetette el a 18. század végén született nacionalizmus, mely az etnikai eredetre és, a nemzetállam formájában, a legnagyobb etnikai csoport kizárólagos uralmára helyezte a hangsúlyt. A magyarság követte az európai szellemi áramlatot s a történelmünk folyamán eddig nem ismert nacionalizmus, mely, érdekes módon, összeötvöződött a liberális politikai gondolkodással a 19. század folyamán, élezte ki az ellentéteket a magyar királyság területén élő más népcsoportokkal. Ez annál inkább tragikus volt, hogy évszázadokon keresztül hasonló ellentétekről nem lehetett beszélni, hiszen a középkori magyar állam és későbbi utódai, mint az erdélyi fejedelemség, fennállásának idején a magyarokkal együtt élő népcsoportok etnikai különbözőségét elismerték, hiszen mind a magyar király alattvalói voltak, s ilyen módon a magyar nemzet részeivé váltak. Így a Magyarország területén élő kisebbségek problematikája a modern fejlődésnek és az ezzel párhuzamosan kialakult, egy etnikumra alapozott nemzetállam létrehozásának következménye volt.

A liberalizmus ideológiájából a 19. század végétől kezdve a nemzet, mint történelmi sorsközösség, eltűnt, s a nemzetállam szerepét átvette az állam, mint egy több identitású közösség megtestesítője. Az állam népességét többé nem egy nemzet tagjai alkotják, hanem az állampolgárok, akiknek jogait és kötelességeit az állam határozza meg, akik így teljes mértékben az államtól függenek. Ez a korszakalkotó változás a liberalizmus elveiben különleges fontossággal bír a 20. század eleji magyar nemzeti liberálisok szempontjából, mert politikájuknak egy alapvető, belső ellentmondását húzza alá.

Republikánus és liberális demokrácia

Mindenekelőtt világosan el kell határolni egymástól egy a néphatalmon alapuló politikai intézmény (melynek semmi köze a Rousseau nevéhez fűződő „társadalmi szerződés” gondolatához) két fajtáját. Az első már a Római Köztársaság idején ismert republikánus politikai rendszer, a második a modernitásban létrejött liberális demokrácia.

A republikánus rendszer az egész nép közös érdekeit – *res publica* – szolgáló politikai szervezet, melyben a közös akarat vagy a népnek a döntések meghozásában való közvetlen részvételében (mint a Svájcban máig is tovább élő referendumok szokása) vagy egy lépcsőzetesen felépített rendszer révén nyilvánul meg a közösségek bevonásával – legyenek azok nyelvi, vallásos, kulturális, vagy foglalkozások szerint létrehozott közösségek. Mindkét esetben a kisebbség érdekei a közös jó megvalósításának részeként érvényesülnek.

A liberális demokráciában a számszerű többség uralma érvényesül, amely lehetetlenné teszi a kisebbségek létérdekeinek figyelembevételét. Ezeknek érvényre juttatása, ha egyáltalán lehetséges, a következő választások idejére marad. Innen erednek a modern kor meg nem szűnő tragédiái a nemzetállamokban élő kisebbségek sorsával kapcsolatban, melyeknek számunkra legszomorúbb példáját a Trianonban a nemzettesttől elválasztott magyar kisebbségek szenvedései jelentik.

A liberális demokráciának szintén két változata van. Az első a klasszikus demokrácia fogalma, mely a liberalizmus eredeti nagy gondolkodói, mint, például, John Stuart Mills, által elképzelt politikai rendszernek felel meg. Ebben, többek között, amint Mills megfogalmazta, nem élhetnek együtt különböző nyelven beszélő nemzetiségek, mert ez a különbözőség lehetetlenné teszi a demokratikus politikai gyakorlatot. Mills ilyen módon a fent vázolt nemzetfogalom alapján tekintett a demokratikus politikai rendszer működésére. A második, a 20. században kialakult és a késő modernitásban a maga teljességében megvalósult ún. „részvételi” demokrácia, melyben ugyan a nép dönt el, elvben, mindent szavazata által, de amely tulajdonképpen egy oligarchia (csoporturalom) vezetése alatt

áll (ahogy ezt már a II. világháború utáni korszak nagy francia szociológusa, Raymond Aron meglátta).¹ Az oligarchiával szemben, mely a társadalom egészét átszövi ideológiájával az egyre hatékonyabb és birtokában lévő média által és minden fontos közéleti szerepre önnön embereit állítva, a demokratikus intézmény lényege végeredményben elvész, mert az időszaki szavazások az oligarchiát képező különböző csoportok egymással való harcát döntenek csak el.

A liberális demokráciának ilyen mértékű elfajulása mással nem magyarázható, mint az egyének, az individuumnak mindent elsöprő szerepe a felbecsülhetetlen értékű emberi közösségek befolyásának kárára. Az atommá vált egyénnel szemben az oligarchiának nincs nehézsége saját akaratát megvalósítani, különösen egy olyan társadalmi rendszerben, ahol a pénz az érték egyedüli mértéke, s így, ha kell, az oligarchia céljait megfizetett egyének munkássága révén éri el. A hagyományos és közös kultúrán alapuló közösségek esetében ez viszont lehetetlen; ezért kellett őket mindenáron felszámolni.

Demokrácia és nemzetállam

Egyrészt a nacionalizmus és a nemzetállami koncepció, másrészt a demokrácia egymást kizáró fogalmak, amint ezt már a 19. század első felében megállapította Alexis de Tocqueville. A liberális demokrácia és a nemzet viszonyában két magatartást találunk a kisebbségekkel szemben. Az első korszakban, de még ma is azokban az államokban, ahol nagyszámú kisebbségek élnek, a demokratikus és nemzetállami rendszer ötvöződése megkövetelte, hogy a demokratikus berendezkedés a többség uralmát szolgálja, mert a nemzetállamot alapító népcsoportokhoz való tartozók többsége egyben igazolta ennek az államformának az elfogadását. Ez minden esetben jelentős szimbólumok és legendák kidolgozásával járt, melyeknek legtöbbször semmi történelmi alapja nem volt.

A liberális demokrácia fennállásának későbbi fázisában, elsősorban a II. világháború utáni korszakban a gyarmati birodalmak felszámolása után, amikor a kevésbé fejlett, a gyarmati uralom alól felszabadult országokból egy növekvő bevándorlási hullám öntötte el Nyugat-Európát és Észak-Amerikát, a bevándorlók asszimilálásának megkönnyítésére (de sokszor az őslakosság kárára) az állampolgárság helyettesítette be a nemzethez való tartozás kritériumát. Az állam polgára az, akit az állam befogad, megfelelő jogokkal ruház fel a szokásos kötelezettségeknek. Ezen módon a nemzetállam tulajdonképpen elvesztette eredeti jellegét és egy teljhatalmú, központosított intézménnyé vált. Az állampolgárságot meg kellett szerezni a nemzethez való tartozás előző rendszerével szemben.

Az állam intézményének ez az alapvető megváltoztatása természetesen a liberális demokráciában uralkodó oligarchia számára igen nagy előnyt jelentett, mert az, aki hatalmon van, dönti el, kit fogad be és kit nem a bevándorlók közül s milyen jogokkal és kötelezettségekkel ruházza fel őket. A központi állam hatalma így még jobban megszilárdult, hiszen a befogadott bevándorlók demokratikus támogatására számíthatott, kivéve abban az esetben, amikor a bevándorlók egy nagyobb népcsoport tömbjéhez tartoznak, s szembe tudnak szegülni egyes állami döntéseknek. Nyilvánvaló, hogy a nemzethez való tartozás felcserélése az állampolgárság megszerzésével nagymértékben gyöngítette az egy államon belül lakó nemzetcsoportok helyzetét; ugyanakkor a nemzethez való tartozásnak az állampolgársággal való behelyettesítése igazolásul szolgált, különösen Nyugateurópában, az eredeti népesség egyre fokozott csökkenése, mely úgymond szükségessé teszi friss munkaerő behozatalát az ország gazdaságának és szociális juttatásainak megmentésére.

Demokrácia és titkosszervezetek

A demokráciával, tehát a néphatalmon alapuló intézménnyel teljes mértékben összeegyeztethetetlenek a társadalomban ősidők óta működő titkos társulások és szervezetek. A néphatalom gyakorlása összeférhetetlen titkosan létező csoportok létevel, mert teljes átláthatóságot (transzparenciát) kíván a közügyekben, hiszen a titkos befolyások nyilvánvalóan meghamisítják a nép akaratát, még ha azt próbálják is az emberek agyába sulykolni, hogy ők pontosan a népakarat megvalósulásáért küzdenek.

Az európai kultúrkörben a 19. század előtt a titkos társadalmi szervezetek nem játszottak nagyobb szerepet s nem befolyásolták a közügyek intézését, részben azért, mert a feudális társadalmi berendezkedés erre nem adott lehetőséget, másrészt pedig azért, mert kultúránk keresztény alapjai kizárták a titkos tanok széleskörű elterjedését. A felvilágosodás és a francia forradalom szelleme ebből a szempontból nagy változást hozott magával, mert a liberalizmus szabadság fogalma, mely mindenki számára megengedte, hogy azt gondoljon, amit akar, és azt tegyen, amit jónak lát, lehetővé tette a titkos társaságok és irányzatok felvirágzását az alapvető emberi méltóság tiszteletének jegyében.

A liberalizmusnak ez a rosszul értelmezett szabadságfogalma minden szempontból súlyos következményekkel járt a modern társadalom számára. Azért volt rosszul értelmezett ez a fogalom, mert a korlátlan individualizmus hite szerint az emberi szabadságnak semmiféle korlátját nem ismerte el a klasszikus szabadságfogalommal szemben, mely csak a közérdek megsértése nélkül, vagyis a közösség identitásának és közösen vállalt sorsának határain belül ismerte el az egyén szabadságát. Ez magyarázza, hogy a 19. század folyamán miért olvadt össze a liberális világnézet az akkora már legerősebb és legjobban megszervezett titkos társulattal – a szabadkőművességgel –, hiszen ez utóbbi vezetői jól tudták, hogy csak ennek a szabadságfogalomnak a segítségével hajthatják végre terveiket. A szabadságfogalomnak ez az eltérő értelmezése sok esetben már nagyon korán, így a 20. század eleji Magyarországon is, elfogadott volt s hozzájárult a trianoni tragédia bekövetkezéséhez.

A liberális elvek teljes mértékben való átvétele és felhasználása a szabadkőművesség által saját céljainak elérésére, eredményezte a modern szabadságfogalom végső eltorzítását a késői modernitás idején. A mi korunkban a szólás- és vélemény szabadság csak akkor érvényesülhet, ha az ideológiailag elfogadott, tehát „politikailag korrekt” tételeket hangoztatja, melyeknek természetesen a liberális-szabadkőműves háttérből sugalmazott tartalommal kell megegyezniük.

A pénzügyi oligarchia világhatalomra való törekvése

Bár erre a tényre semmi bizonyítékot nem lehet találni, hiszen éppen ez a titkos tevékenységek lényege, egy tárgyilagos megfigyelő számára mára már kétségtelen, hogy az utóbbi 200 év folyamán a nyugati világban egy bizonyos pénzügyi-hatalmi csoport a globális világ feletti uralomra törekszik (ez a globalitás tulajdonképpeni értelme). Erre törekszik egyrészt a liberális ideológia szabadságfogalmának leple alatt, másrészt pedig a szabadkőművességnek, mint a leghatékonyabb titkos szervezetnek a felhasználásával, melynek a nyilvánosság által ismert humanista és a társadalmi bajokat orvosló ideológiája kitűnően szolgálja a hatalomra törekvők érdekeit.

E világhatalomra törekvő csoport szándékaira vonatkozó figyelmeztetések közül csak egyet idézek itt. Carroll Quigley-től, a Georgetown University professzorától, Clinton elnök volt tanárától, aki már 1966-ban megjelent könyvében leírta, hogy

„A financiaális kapitalizmusnak egy nagy horderejű terve van, nem kevesebb, mint a magánkézben lévő pénzügyi kontroll világméretű kiterjesztése, melyen keresztül uralmuk alá kerülne minden ország politikai rendszere és az egész világgazdaság... A kontrollt feudális módon tartanak kezükben a központi bankok összehangolt működése és titkos megegyezések révén, melyeket gyakori összejöveteleken kötnek meg.”⁷²

A különféle médiumokban megjelent hírekből az is világossá vált, hogy más társadalmi szerveződések is létesültek – a tagság neveinek titokban tartásával, mint a szadkóművesség esetében –, melyek szintén ugyanannak a hatalomra törő csoportnak a szolgálatában állnak. Így, például, a Bildenberg csoport vagy a Trilateral Commission, minden valószínűség szerint azért jöttek létre, hogy ezeken keresztül más részvevőket is toborozzanak a cél megvalósításának érdekében. A legfontosabb intézménye azonban a világhatalomra törő pénzügyi csoportnak a Nemzetközi Valutaalap lett, az Egyesült Nemzetek egyik szervezete, melyet teljesen más céllal a II. világháború után hoztak létre John Maynard Keynes javaslatára. Ez a nemzetközi szervezet, mely függetlenítette magát az ENSZ főtitkárától és más szerveitől az elmúlt 30 év folyamán, a pénzügyi oligarchia legfőbb eszközévé vált stratégiájának megvalósításának érdekében olyan gazdaságpolitikai követeléseket kényszerítve az ún. nemzetközi közösség tagjaira, melyek ezeket az országokat a Valutaalapon keresztül az oligarchia kiszolgálójává teszik.

Míndez nem egy összeesküvés elmélet, hanem a tényekből levont következtetés. Erre csak egy példát említek: a jelenlegi euróövezetbeli válságot. A nagyrészt saját hibájukból a múltban felvett és a jelenben rájuk erőszakolt adósságok miatt segítségre szoruló országok esetében az egyetlen szempont a válságban lévő országok bankjai vagy az ezeknek az országoknak óriási hiteletet nyújtó külföldi bankok megmentése a csődtől. A kölcsönt adó szervezetek, az Európai Unió és a Nemzetközi Valutaalap által szigorú feltételek mellett adott hitelek visszafizetése busás kamatokkal az állam – vagyis az adófizetők – kötelessége. Ez az eljárás teljesen szemben áll a klasszikus liberalizmusnak gazdasági szabadságra vonatkozó fogalmával, mert ez utóbbinak értelmében a szabadság azt jelenti, hogy a piac minden részvevője maga felelős döntéseiért és magának kell vállalnia egy veszteséget okozó döntés következményeit. Ha egy bank bizonytalan jövőjű ügyfeleknek ad kölcsönt, az abból eredő veszteségeket saját magának kell viselnie, még ha ez a csődöt jelenti is. A fent leírt elképzelhetetlen helyzetet még kiegészíti az is, hogy a nemzeti vagy központi bankok, melyek a világhatalomra törő pénzcsoport központi irányítása alatt állnak, nem adhatnak kölcsön saját államuk kormányának, hanem csak az ország bankjainak, akik aztán magas kamatokkal adják ki a pénzt a bajban lévő kormányoknak. A végső célja ennek az egész manipulációnak nem más, mint a szuverén országok szuverenitásának megszüntetése, a lakosság elszegényesítése, s így a világhatalomra törő csoport felettük való korlátlan uralmának a biztosítása.

A fenti megvilágításban fogom a továbbiakban megérteni próbálni, ami Magyarországgal történt, egyszerűen Trianonnál, másrészt az 1990 óta meg nem valósult rendszerváltás folyamán; tehát megérteni a megérthetlent és felfogni a felfoghatatlant. De e két, hazánkat tönkretévő eseménnyel kapcsolatban meg kell azt is említeni, hogy nincs olyan tény, mely megmagyarázná a hatalomra törő pénzcsoport Magyarország elleni acsarkodását, azt a szinte hihetetlen üldözést, melynek hazánk volt a tárgya mindkét időszakban. Ezt a megállapítást ki kell egészíteni még azzal a különbségtevással, hogy a ránk erőszakolt trianoni békeszerződést kétségtelenül, bár nem kizárólag, a cseh, román és szerb vezetők befolyásának köszönhetően dolgozták ki a győztes hatalmak, míg az

1990 óta Magyarországgal kapcsolatban történtek egy világszerte alkalmazott stratégia részei, de minket minden más államnál jobban sújtottak, aminek bizonyítéka az ellenünk folytatott, korunk idején példa nélkül álló médiakampány.

ELSŐ RÉSZ

A trianoni békeszerződés és a liberális magyar politika

„[A] gyakorlati politika terén nemcsak ideológiának, hanem bűnösnek is tartom az opportunitás teljes mellőzésével elveink érvényesítésének makacs kierőszakolását; mert a magánember a legrosszabb esetben is csak magamagát áldozza fel elveinek, és ehhez mindenkinek joga van; de az államférfiú esetleg a hazát áldozza fel elveinek és ehhez nincsen joga senkinek sem”⁷³

Tanulmányomnak Trianonra vonatkozó részét bevezetéseként evvel az Asbóth János 1875-ben kiadott művéből vett idézettel kezdem, mert oly aktuális a 20. század eleji Magyarország politikai helyzetére vonatkozóan. Mennyire igaza volt. S ez csak a trianoni tragédiát megelőző évekre való visszapillantásban derül ki valójában.

(A nemzetállami koncepció győzelme) Országunk területének feldarabolására és népe jó részének más államok fennhatósága alá kényszerítésére vonatkozóan nyilvánvalóan az egyik érv, hogy a Monarchia Németországgal együtt elvesztette a háborút; a másik érv, hogy a magyar királyság területén élő kisebbségek elnyomása s e kisebbségek nacionalista vezetőinek hallatlanul nagy befolyása a nyugat-európai politikai körökben elkerülhetlenné tették nemzetünk ilyen mértékű megsemmisítésének aktusát.

Ami az első érvet illeti, ennek érvénytelenségét a legkönnyebb bebizonyítani, hiszen Ausztria éppúgy elvesztette a háborút, mint Magyarország és mégsem alkalmaztak semmi retorziót ellene, sőt kapott egy részt a Magyarország testéről levágott területekből. Németország a háború fő vesztese volt, s bár elvettek tőle területeket, de nem sikerült az országot úgy tönkretenni, mint ahogy Clémenceau francia elnök akarta. Tehát a háború elvesztése semmiképpen sem magyarázza meg a hazánkat megsemmisítő döntéseket.

A második érvre való válasz hosszabb és komplikáltabb. *Először* is, semmi sem bizonyítja azt, hogy ha az 1867-es kiegyezés után vagy még az előző évtizedekben is, az akkori magyar politikai vezetők meghozták volna a szükséges reformokat, akkor a nemzeti kisebbségek vezetői feladták volna nemzeti függetlenségük követelését. Azért nem, mert ők a magyar közhangulathoz hasonlóan, szintén a 18. század végén született nacionalista ideológia hatása alatt álltak, s a csehek, románok vagy szerbek jelentős többsége az általuk lakott területeken ezt a követelést mindenképpen igazolta volna. Mint előzőleg említettem, a nacionalista kor előtti Magyarországon nem volt nemzetiségi probléma, mert a magyar királyság hagyományos fogalma nem az etnikai eredetre helyezte a hangsúlyt, hanem a politikai sorsközösséghez való tartozásra. Ezt bizonyítja az is, hogy 1848/1849-es szabadságharcunkban a nemzetiségek egy része a magyar honvédekkel együtt harcolt. A 19. századi nacionalizmusok szembenállása tehát elkerülhetetlen volt – a kisebbségek nacionalizmusa, melyet a baloldali radikális propaganda csak felerősített, és a magyar nacionalizmus, mely megkésve sem ismerte fel, hogy a veszély, melyet a

magyar népesség egyre csökkenő aránya a haza területén élő nemzetiségekkel szemben jelentett, feltartóztathatatlanul el fog vezetni a háború után bekövetkezett tragédiához. Kétségtelen viszont az, hogy Tisza István tudatában volt a népesség összetételéből fakadó veszélynek, s ezért védte a Monarchia egységét, melyben a kisebbséggé lett Magyarország helyzetének egyedüli biztosítékát látta.

Ezzel szemben a radikális, baloldali ellenzék propagandája a 20. század elején kizárólag politikai célokat szolgált, a magyar nemzetállamnak a föld színéről való eltörlését, már csak azért is, mert az általános, titkos választójog bevezetése akkor a nemzet öngyilkosságával lett volna egyenlő. Példaként véve az 1912. május 23-án utcai harcokba torkolló általános politikai sztrájkot és tömegtüntetést, melyekben mintegy százezer fővárosi és környékbeli munkás vett részt, jellemző, hogy a radikális szabadkőműves Jászi Oszkár „a vérkeresztiség napjának”, „a választójog forradalmának” nevezte s vérvörös csütörtökként vonult be a marxista történetírásba.

Másodszor, tagadhatatlan, hogy a cseh és román nacionalista vezetők Trianon előtt és után folytatott propagandakampánya Nyugat-Európában és Amerikában hallatlanul sikeres volt, s a magyar politikai vezetést mindkét korszakban elhanyagolta ennek ellen-súlyozását, és ezért súlyos felelősség terheli. Nem megkérdőjelezhető az, hogy a győztes hatalmak, mindenekelőtt Clemenceau Franciaországa Magyarország ellen irányuló gyűlölete nem lett volna oly meghatározó, ha nem adott volna számukra kézzelfogható érveket a kisebbségek állandó propagandája. Semmi bizonyíték nincs arra, hogy az Egyesült Államok elnökének, Woodrow Wilsonnak 1918-as programbeszédében szereplő 14 pontja között meghirdetett önrendelkezési elv a kisantant nyomására került volna oda, bár valószínű, hogy Beneš propagandája nem volt ismeretlen előtte.

Wilson, aki köztudomásúan szabadkőműves volt, egy a már akkor működő pénzügyi háttérhatalom kezdeményezésére hirdette meg az önrendelkezési elvet, melynek, amint erre Lansing is utal, várható következményeként a nemzetállamok rendszerét megingató fejleményeket óhajtották elérni. Ez a cél teljesen beilleszkedett a világhatalomra törő csoport stratégiájába; ez egyre világosabbá vált az elmúlt 50 év eseményeinek folyamán. Ebben az esetben megmagyarítható, hogy miért Magyarországgal szemben járt csak sikerrel ez a stratégia: azért, mert hazánk volt a leggyengébb láncszem az európai nemzetállamok sorában, nagyrészt a radikális liberálisok és szabadkőművesek támadásainak eredményeképpen. Magyarország szétarabolásának, az elvárások szerint, további eredményekhez kellett vezetnie Európa keleti részén és a Balkánon. Ennek a stratégiának volt része Lenin és a szovjet forradalmárok nagyarányú anyagi támogatása is a pénzügyi hatalmi körök által (bár ez utóbbiban közrejátszott az is, hogy az orosz cár nem adta el a Rockefellereknek az akkoriban felfedezett azerbajdzsáni olajmezők kitermelésének jogát).

Erre utal az a tény is, hogy a Nyugaton semmi visszhangja nem volt Károlyi és Jászi propagandájának, hogy Magyarországot egy demokratikus, az együtt élő nemzetek autonómiáját megvalósító állammá akarták volna átforgálni – pontosan azért, mert a háttérben rejtőző hatalmaknak ehhez semmi érdeke nem fűződött.⁴ Hogy e törekvések őszinték voltak-e, azt meg lehet kérdőjelezni, sokkal valószínűbb, hogy a radikálisok politikai taktikájának részét képezték. Mindez azt bizonyítja, hogy a nyugati szabadkőművesség már teljesen a világhatalomra törő csoport irányítása alatt állt saját nemzeti érdekeik szolgálatának leple alatt.

Valószínű, hogy ha a magyar hatóságok – elfeledve a liberalizmus tételeit – nem engedték meg az országrontó erők egyre nagyobb tevékenységét, pusztító munkáját, majd kormányra jutását, akkor

(i) Magyarország megmaradt katonai erejével meg tudta volna akadályozni a kisantant seregeinek előnyomulását és az általuk követelt országrészek elfoglalását még mielőtt a trianoni döntés megszületett volna. Az 1918. október 31-én megalakult Károlyi-kormány hadügyminisztere, Linder Béla november 1-én kijelentette: létrejött az örök béke, ezért soha többé nem kíván katonát látni, és feloszlatta a magyar hadsereget. Miközben Padovában folytak a fegyverszüneti tárgyalások, Lindner körtáviratban rendelkezett az azonnali fegyverletételt, utasítása szerint a magyar csapatoknak fegyvereiket hátrahagyva kellett a frontokról hazatérniük.

(ii) Ebben az esetben a győztes országok és a világhatalomra törő csoport képviselői sem hozhattak volna olyan súlyos, hazánkat tönkretévő döntéseket, mint a trianoni békeszerződés, kielégítve egyúttal a már úgy is diadalmaskodó cseh, román és szerb seregeket. A történelmi Magyarország nem maradhatott volna ugyan meg teljes egészében, de valószínűleg a trianoni szétdarabolás sem következhetett volna be. A Károlyi-kormánynak és a mögötte állóknak azonban: a történelmi Magyarország teljes felbomlasztása volt a feladata, mint a világhatalomra törekvő pénzügyi csoport szándékai végrehajtójának.

(A doktriner liberalizmus és a szabadkőművesség szerepe) Ez a történelmileg tagadhatatlan tény annak is bizonyosságául szolgál, hogy Magyarország szerencsétlensége legalább is részben a liberális ideológia befolyásának és az azt képviselő csoportok magatartásának következménye; vagy, megfordítva, ezért a szerencsétlenségért a liberális elveket hirdető és követő magyar politikusok, közöttük maga Tisza István is, nyilvánvalóan felelősek. A magyar nemzeti liberálisok mellett felelősség terheli azokat a politikusokat is, akik még mindig a 48-as eszmék jegyében küzdöttek a Habsburg Monarchia ellen, meg nem értve az idők változását, s azt, hogy egy más, sokkal veszélyesebb ellenség fenyegeti országunkat. Nem tagadható, hogy az akkori vezetők nem ismerhették ez újabb veszély mögött álló erők mibenlétét, de fel kellett volna ismerniük a radikális szabadkőműves ellenség által képviselt, valamint a kisantantba tömörült, magyarellenes nacionalisták tevékenységében rejlő fenyegetést.

A 48-as forradalmak csatározása a szabadkőműves páholyokhoz a nyugati országokba való menekülésük után érthető, mert mindenáron támogatást akartak találni elnyomott nemzetük számára az európai államok vagy Amerika liberális politikusai között, hiszen az ő idejükben a szabadkőművesség még nem lett oly mértékben a világhatalomra törő pénzcsoport kiszolgálója, mint a 20. század elején. A magyar szabadkőművesség radikalizálódása a 19. század utolsó évtizedében kezdődött; majd a Martinovics páholy és a Galilei kör magalakulásával oly mértékben diadalmaskodott, hogy csak igen kevés számú páholy maradt a nemzeti szellem szolgálatában. Ugyanazok a liberális elvek, melyek a radikális szabadkőművességet vezették, uralták a nem szabadkőműves, nem baloldali politikusok eszmevilágát is, kötelezővé téve ez utóbbiak számára azt a „nagylelkű” magatartást, mellyel öntudatlanul és felelősségüket félreismerve hagyták az ország pusztulásához vezető politikai tevékenységek kivirágzását.

A szabadkőművesség kezdetektől fogva meghirdetett humanista szolidaritása és kizárólag a társadalmi problémák felé való orientáltsága igazolta a 20. század eleji Magyarországon is ennek a titkos szervezetnek elfogadását s a közéletbeli működésének minden ellenőrzés nélkül való elfogadását, már csak a 48-as, szabadkőművessé vált menekültek miatt is, akiknek hűségese magyarsága nem volt kétséges.

A magyar szabadkőművesség radikalizálódásának és a történelmi, keresztény Magyarország tönkretételére vonatkozó szándékának bizonyítékául szolgáljon az, hogy meggyőződésük szerint mozgalmuk óhaja, hogy „a profán társadalmi rendet

megszüntesse, s helyét a szabadkőműves állami és társadalmi rendszer foglalja el”, melynek végcélja az Eötvös páholy titkárának 1918-ban kiadott nyilatkozata szerint „a kozmopolitizmus, atheizmus és kommunizmus.”⁵ Ezt a célt szolgálták a 19. század végén és a 20. század elején elfogadott ún. progresszív törvények, melyek legfőképpen a társadalom morális szerkezetének megváltoztatására irányultak; a törvényalkotással szembenálló „forradalmi” tevékenységeket pedig a munkásosztály egy résznek bevonásával érték el. Érthetetlen és felfoghatatlan, hogy mindez megtörténhetett az ország nemzeti érzésű többségének szeme láttára, melyet teljesen elvakítottak az európai liberalizmus lidércfényei.

Annál is inkább, mert a korabeli szabadkőműves kiadványok egyáltalán nem titkolták valódi világnézetüket, s legfeljebb csak abban volt különbség, hogy egyes páholyok nyíltan megvallották ezekből következő felforgató tevékenységeiket, míg mások erre még nem találták a pillanatot alkalmasnak. Ezért a fentiekhez kapcsolódva itt közlések a Magyar Szimbolikus Nagypáholy⁶ hivatalos közlönyéből, a Kelet 1911. évi számaiból hosszabb idézeteket, melyek megvilágítják a korlátozott horizontú politikusok (a 48-asok) vagy a magukat európai liberálisnak tartó uralkodó politikai vezetők által fel nem ismert, de a nemzet létét veszélyeztető ideológiáját.

„A társadalom már régen két részre szakadt. Az egyik, a kisebbik rész, a nemdolgozó birtokosoké, a *honfoglalóké* (!) s ezek hozzátartozói a másik, nagyobbik rész a munkás birtoktalanokká, kezdetben rabszolgáké, majd jobbágyoké... Az előbbiek hatalmas osztállyá szerveződtek, a mindenkori államhatalmat magukhoz ragadták s arra használták, hogy a birtoktalanok tényleg elnyomott osztályát jogilag is leigázzák... Így maradt fenn mind a mai napig az osztályuralom, a birtokosok uralma a birtoktalanokon... E két osztály szakadatlan harcával van tele a történelem. *Sőt a történelem nem is más, mint ez az osztályharc.*”

„A szabadkőművesség nem a profán társadalom kedvéért van, mint a jótékony egyletek. Nem a profán társadalom bajait akarja meggyógyítani. *Hanem merő opposzió gyanánt a profán állami és társadalmi rendszerrel szemben egészen elütő, új és önálló állami rendszert képvisel...* Nem a profán állami és társadalmi rendszert akarja tehát megfoltozni, *hanem az embereket ebből ki- és a saját rendszerébe felemelni célja a szabadkőművességnek.*”

„Ám mi, nem a felületen akarunk gyógyítani a kuruzslás alamizsnáival, hanem a gyökerekből akarjuk a rothadást kipszttítani. *Egy új társadalmi rendnek a fundamentumát építgetjük ... Szükségünk van a titokzatosságra, mert ennek a varázsa hatványozza összetartásunkat s így erőnk, s mert a régi rend konok őrei és féltékeny hatalmai kéjes örömmel és megriadt elszántsággal üldözik az új élet alapozóit. Csak ezért van szükségünk a titokzatosság leplére. *Összeesküvők vagyunk. Naponként újra meg újra szent hittel és dacos keserűséggel esküszünk össze ez ellen a társadalmi rend ellen. Igenis, összeesküszünk ez ellen a rend ellen s amennyi erőt a V. E. N. E. belénk oltott, annyi erővel küzdünk az összerombolásán.*”⁷*

A radikálisok államellenes támadásainak és a szabadgondolkodó politikusok magatartásának egyaránt a liberális jogállamiság elve volt az alapja, amely máig is a korszellem egyik fontos eleme. A jogállamiság elve azonban ennek ellenére igen vitatható, mert csak egy keretfogalom, mely nem határozza meg, hogy milyen vagy melyik jogrendszer tiszteletben tartása jelenti a jogállamiság uralmát. Végeredményben a világon nemcsak a nyugati civilizációban vannak különféle, egymástól eltérő jogalkotások, hanem a jog fogalma, tartalma és gyakorlata alapvetően különbözik az egyes, világunkban egymás mellett létező civilizációk keretein belül is. Logikusan tehát arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a jogállamiság elve a bárhol pillanatnyilag érvényben lévő jog elfogadását és tiszteletben tartását jelenti. Ezt az elméleti és politikai tényt egészíti ki az a liberális meggyőződés, hogy a mai nyugati világban uralkodó jogi rendszer a legjobb, a minden ember számára legelfogadhatóbb jogalkotás, melynek érvényességét az egész földtekénre ki kell terjeszteni. Még akkor is, ha ennek egyes részei nemcsak új keletűek, mint például, az emberi jogok elmélete, s még az eddigi nyugati jogfelfogással is nehezen egyeztethetők össze. Így illeszkedik be a nyugati jogrendszer és jogállam tétele a liberális világnézet és politika egészébe.

Ugyanakkor ma a nyugati kultúrkörben is kezd elterjedni az a nézet, hogy nem lehet jogállamiságról beszélni, mert az igazságszolgáltatás, tehát a bírák uralmának korában élünk, akik meggyőződéseik, ideológiai elveik alapján döntenek az eléjük kerülő ügyekben, amikor az érvényben lévő jogot tolmácsolják.⁸ Ez a jelenség jellemző a késői modernitásra éppúgy, mint egyes előző korokra, amikor a természetjog feledésbe merült, melynek tiszteletben tartása egy ilyen eltorzulást nem tett volna lehetővé. Az igazságszolgáltatás uralma a jog felett mindenképpen előnyös a pénzoligarchia szempontjából, mert az igazságszolgáltatási szervek befolyásolása révén megengedi, hogy a hatalomra törő csoport érdekeit szolgáló ítéletek valóságos jellegét a jogállamiság elvének hangoztatásával elfedje.

A demokratikus politikai szemlélet köntösét magára öltő s a világhatalomra törő pénzügyi csoport számára tehát a liberális jogállamiság elve a legjobb megoldást jelenti az egyes államok vagy államközösségek központi kontrolljának szempontjából. Ha a demokratikus választási rendszer révén olyan parlamenti képviselőt jön létre, mely e pénzügyi csoport számára a legmegfelelőbb jogalkotást hozza létre, akkor ez utóbbi elfogadásának kötelezővé tétele a jogállam formájában sok mindent megkönnyít és lehetővé tesz. Ez a jogállamiság fontosságának és szakrálissá válásának magyarázata a 19. század vége óta.

Miután a véleményszabadság, valamint a politikai tevékenység szabadsága a törvényszerűség keretei között egy alapvető jog minden modern, a liberális elveket átvevő politikai rendszerben, így, többek között, a konzervatív vagy szociáldemokrata rendszerekben is, a jogállamiság megköveteli ezek tiszteletben tartását bármilyen történelmi, esetleg a nemzet létét és az államrendet fenyegető helyzetben is. Ez persze egy önmagának ellentmondó jogi elv, hiszen az államrend tiszteletben tartása a jogállamiságnak egy másik követelménye – ha ez az államrend a liberális demokráciát testesíti meg. Magától értetődően, a nemzeti érdekek szolgálata nem része a jogállamiság elvének, mert a liberális értékrendszer értelmében nem a nemzet, hanem az állam és annak polgárai számíthatnak a jog védelmére.

A jogállamiság elvét ugyanakkor a féktelen szabadság legabszurdabb példája, a magyar parlamentben ülésező különféle ellenzéki csoportok obstrukciós taktikája is nevetségessé tette. Ez a parlamenti munkát lehetetlenné tevő taktika nemcsak a politikai vakság egy másik elrettentő példája, hanem a magyar nemzet ellenségeinek való

kiszolgáltatottságát teljes mértékűvé tette. Ezt mutatja, például, hogy nálunk egy éven át tárgyalta a véderőtörvényt a T. Ház, 1911 áprilisától 1912 júniusáig, s így a hadsereg megerősítése, felszerelésének korszerűvé tétele oly annyira megkésett, hogy minden szempontból elmaradtunk a kisantant államok felkészülésével összehasonlítva.

Ez a doktriner liberalizmus, mely a dualizmus korában minden politikai irányzatot jellemzett, volt az alapja a 19. század végi és 20. század eleji magyar politikusok vakságának az egyre radikálisabb baloldal nemcsak szóbeli támadásaival, hanem a tömegek közötti izgatásával szemben, még akkor is, ha ezek a fennálló államrenden túl a magyar nemzet létét fenyegették, hiszen minden megmozdulásukkal a nemzetiségek nacionalizmusának győzelmét segítették elő. Nyilvánvalóan könnyű azt állítani, hogy az akkori magyar szabadelvű politikusok nem láthatták előre a radikális baloldal tevékenységének következményeit, különösképpen nem képzelhették el, ami egy-két évtized múlva Trianonban történt. Ezzel az érveléssel szemben viszont meg kell állapítani, hogy Magyarország helyzete súlyosságának fel nem ismerése mind a Monarchia ellen küzdő, mind a szabadelvű politikusoknak, még Tisza Istvánnak is, a nemzet sorsáért való felelősségüket nem csökkenti.

Tőkéczkzi László kitűnő tanulmányának alapján röviden bemutatom Tisza szabadelvű hitvallásának lényegét. Tisza magyar nemzeti érzésűnek, de ugyanakkor meggyőződéses európainak vallja magát, s felfogása mutatja, hogy egyrészt milyen nagymértékben volt idealista; másrészt, hogy pontosan európaiságának következményeképpen, a földrészünkön uralkodó liberalizmus elveihez való ragaszkodása a nemzet érdekeivel össze nem egyeztethető politikai türelmességre kötelezte:

„Töredelmesen bevalljuk: mi nemzeti alapon állunk. A hypermodernek szerint nacionalisták vagyunk. Hiszen ők ma már nem beszélnek nemzeti szempontokról, csak nacionalista előítéletekről. Ezek az előítéletek szituálnak bennünket. Édes keveset bánjuk az egész emberiség boldogulását, ha az a magyar nemzet haladásával, virágzásával, nagyságával nincs egybekötve. Már pedig a magyar nemzet sorsát az biztosította egy viszontagságos évezreden át, hogy szerves kapcsolatban tudott maradni a nyugattal, hogy elsajátította a nyugati kultúra összes vívmányát, de annak csak egészséges hajtásait ültette át a nemzeti élet talajába és reá tudta azokra nyomni nemzeti egyéniségének, speciális viszonyainak, érdekeinek és felfogásának bélyegét...”⁹

Meggyőződéses európaisága ellenére Tisza tudta, érezte, hogy az európai civilizáció egy sorsdöntő változás küszöbén áll:

„A mai nemzedék gondolatszabadságát egész más veszély fenyegeti. A hypermodern jelszavakból táplálkozó félműveltség terrorizmusa ez... Az egész európai kultúrának nagy erőpróbája ez: fenn tudjuk-e tartani a gondolkodás valódi szabadságát?”¹⁰

Tisza idealista szabadelvűsége elfogadtatta vele azt a végzetes tévedést, mely a liberális politikai filozófia alapja, mely szerint a józanész, a racionalitás, egyetemes emberi tulajdonság.¹¹ Ennek ellenére világosan látta a valóságot:

„A szabadság igazi veszedelme a belső rothadás az, amely az adott joggal való visszaélésben nyilvánul [...] Nem a szabadságnak a renddel való párosításában, nem azoknak a korlátoknak a felállításában és megvédésében,

amelyek minden emberi társadalom feltétlen korolláriumai, rejlik a szabadság veszedelme. Az erőszaknak, az önkénynek, az abszolutizmusnak valóságos pionírja az anarchia.”¹²

Tiszának e sorait olvasva joggal kérdezhetjük: hogy vajon a liberális radikalizmus képviselői nem éltek-e vissza az adott jogokkal? Tiszteletben tartották-e az ország törvényeit, mint ahogy Tisza elvárta ezt mindenkitől, s ha nem, akkor nem kellett volna őket a „helyes útra” visszavezetni, még ha keménykézzel is? Nem lehetett-e már a 20. század elején arra gondolni, hogy a „hypermoderneknak” veszélyeztetik a nemzet létét, s ezért tevékenységüket meg kell bélyegezni, s kimondott szociális izgatásukat a törvény erejével meg kell fékezni – a magyar nemzet érdekében? A nemzeti érzelmű politikai pártok közöttük a 48-asok is, hogyan lehetnek oly érthetetlenül vakok a radikális liberalizmussal és szocializmussal szemben, hogy nem voltak képesek egységesen fellépni ellenük? Minderre csak egy válasz van: az Európából behozott liberális világnézet uralma, melyet a szabadkőművesség minden eszközzel érvényesített saját céljai elérésének érdekében.¹³

Ez a felelősség sokkal nagyobb lett az első világháború kitörése után, mert egy végzetes háborúban álló államban a baloldali radikalizmus támadásai és izgatásai semmiképpen nem megengedhetők, s azonnali büntetőjogi eljárásokat követelnek. Bár, ha igaz is, hogy Károlyi Mihály 1917-ben IV. Károly király tudtával Genfben folytatott titkos tárgyalásokat az antant országok képviselőivel,¹⁴ ha emellett igaz az is, hogy Károlyi kijelentette Tiszának a magyar parlament épületében, hogy „Mi már az antant oldalán állunk”¹⁵, akkor a baloldali radikálisok vezérét azonnal, ott helyben le kellett volna tartóztatni, mert egy háborúban álló ország ellenségeihez való csatlakozását fejezte ki. Hasonló büntettként kellett volna kezelni a liberális szabadkőműves páholyok sikeres propagandáját a frontról hazatérő csapatok leszerelésére, amikor ezek legalább is részben meg tudták volna akadályozni hazánk egyes területeinek elfoglalását a román, cseh vagy szerb seregek által. (Lásd ezekre az esetekre vonatkozóan a büntetőtörvénykönyv következőkben idézett rendelkezéseit.)

A 20. század eleji magyarországi helyzet mutatja, hogy mennyire igaza volt Jean-François Revelnek, a múlt század egyik ismert francia politikai gondolkodójának, amikor megírta *Comment les démocraties finissent* című könyvét,¹⁶ melyben elemzi a liberális demokráciák létében rejlő ellentmondást, vagyis azt, hogy alapvető elveiknek mindenáron való tiszteletben tartása lehetetlenné teszi önvédelmüket a demokratikus rendet fenyegető ellenséggel szemben – s az ellenség pontosan számol evvel az ideológiai bénultsággal.

(Az 1878-as büntetőtörvénykönyv által nyújtott lehetőségek) A 20. század eleji és a nemzeti oldalon álló magyar politikusok vaksága megdöbbentő és felfoghatatlan, annál inkább, mert egy kitűnő büntetőjogi törvénykönyv állt rendelkezésükre, hogy a radikális baloldal pusztító és demoralizáló támadásait lehetetlenné tegyék és megakadályozzák a frontokról visszaözönlő katonák tömegeinek lefegyverzését s a kommunista forradalomra való felbujtását. Tisza Kálmán hosszú kormányzásának idején Csemegi Károly jogtudós készítette el azt a magyar büntetőjogi törvényt, melyet 1878-ban fogadott el az országgyűlés. Az 1878. évi V. törvény harmadik fejezetében felsorolja a „hűtlenség” címkéje alá sorolható bűnöket, meghatározva az ezekért járó szabadságvesztéssel járó büntetéseket is. Ennek egyes cikkelyeit részletesen fogom a következőkben idézni, megmutatva a liberális kormányzókörök rendelkezésére álló lehetőségeket:

„142. § A hűtlenség büntetést követi el, és tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő azon magyar honos, a ki valamely külhatalom kormányával szövetkezik, vagy azzal közvetlenül vagy közvetve érintkezésbe bocsájtkozik a végett, hogy azt a magyar állam, vagy az osztrák-magyar monarchia elleni ellenséges cselekményre bírja, valamint az is, a ki valamely külhatalmat az osztrák-magyar monarchia ellen háborúra indítani törekszik. Ha a hadüzenet megtörtént, vagy a háború kiütött: a hűtlenség életfogytig tartó fegyházzal büntetendő.”

„144. § A hűtlenség büntetést követi el és életfogytig tartó fegyházzal büntetendő azon magyar honos...

5. a ki az osztrák-magyar monarchia fegyveres erejéhez tartozó személyek hűségének megingatása által az ellenségnek segítségére van.”

A törvény negyedik fejezete pedig, mintha a törvényhozó előre látta volna mindazt, ami a 20. század elején bekövetkezett, kimondja, hogy

„152. §. A csoportosulás, melynek célja

3. a magyar kormányt erőszakkal, vagy veszélyes fenyegetéssel hivatásának szabad gyakorlatában akadályozni, vagy valaminek elhatározására, valamely intézkedésre, vagy valaminek elhagyására kényszeríteni: a lázadás büntetést képezi és tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogsággal büntetendő.”

„171. § A ki valamely gyülekezeten nyilvánosan, szóval, vagy a ki nyomtatvány, irat, képes ábrázolat terjesztése, vagy közszemlére kiállítása által, büntett vagy vétség elkövetésére egyenesen felhív, ha a büntett vagy vétség elkövetett: mint felbújtó büntetendő.

Ha pedig a felhívás eredménytelen maradt - a mennyiben az a jeles törvény külön rendeletei alá nem esik: két évig terjedhető államfogházzal, és kétezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

172. § A ki a 171. §-ban meghatározott módon a törvény ellen, vagy a ki hatóságoknak törvényes hatáskörükben kiadott rendelete, meghagyása, határozata ellen engedetlenségre egyenes felhívást intéz vagy terjeszt: két évig terjedhető államfogházzal, és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

Ugyanezen büntetés éri azt: a ki a 171. §-ban meghatározott módon, valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre a másik ellen, úgyszintén azt is: a ki a tulajdon vagy a házasság jogintézménye ellen izgat.”⁷¹

A fentiekből három következtetést vonhatunk le:

Először, a trianoni tragédia részben annak következménye, hogy a magyar társadalom nem ismerte fel a demográfiai változások súlyosságát, vagyis azt, hogy az ország egyre nagyobb területein a magyar lakosság egyre inkább kisebbségben maradt, nemcsak a sokkal nagyobb születési rátát felmutató népcsoportoknál, hanem a teljesen ellenőrizetlen bevándorlók tömegei miatt is. Emiatt akkori liberális és konzervatív politikusaikat egyaránt igen nagy történelmi felelősség terheli, beleértve Kossuthot és Széchenyit is – s ezt őszintén be kell vallanunk, még ha fájdalmas is.

Másodszor, nemcsak a 20. század eleji liberálisok, hanem a 48-as forradalom idejével szemben a Monarchiában és a világpolitikában teljesen magváltozott helyzetet fel nem fogó, kizárólag a Habsburgok ellen hadakozó pártok politikusai és tagjai követték el

a legnagyobb mulasztást. Azért, mert nem léptek fel közösen, a legnagyobb elhatározottsággal a nemzetet és katonai erejét szétbomlasztó radikális, liberális/szocialista szabadkőműves páholyok tevékenysége ellen, melyek a Károlyi-kormány alatt az ország területének jórészét a környező népek uralma alá juttatták. Persze erre a hivatalos történetírás képviselői (akik közül legtöbben szintén a hatalomra törő csoport érdekeit szolgálják) azt felelik, hogy könnyű utólag – több mint 100 év múltán – kritizálni az akkori politikusok magatartását. Ez az ellenvetés azonban elfogadhatatlan, hiszen a nemzetellenes támadások oly mértéket öltöttek, hogy azoknak minden magyart fel kellett volna ébresztenie, mert bármilyen kimenetele lett volna is a háborúnak, a szabadkőművesek és a kommunisták tevékenysége mindenképpen a társadalom szétbomlasztásához vezetett volna.

Harmadszor, bár közismert, hogy Clemenceau mindenképpen tönkre akarta tenni a Monarchiát a békekötés alkalmával, Ausztria tulajdonképpen csak Dél-Tirolt veszítette el [formálisan Ausztria elvesztette területének több mint háromnegyedét – *a szerk.*], s ehelyett megkapta a közös határainkon fekvő magyar területeket. Magyarországot viszont teljesen életképtelenné tették. Logikusan gondolkozva a trianoni tragédiának valós okát abban lehet találni, hogy Magyarország felosztása a nemzetek önmegkezelési elvének, melyet Wilson amerikai elnök deklarált és tett nemzetközi normává 1918-ban, az első meggyőző példáját adta az elv alkalmazásának, melyet a cseh, román és szerb politikusok érvelései a nemzetközi moralitás példájaként erősítettek meg. Ugyanakkor a háttérből irányító politikai erők azzal is tisztában voltak, hogy hazánkban megérett a helyzet egy összeomlás eljövételére, mert pontosan tudták, hogy a radikális, liberális csoportok, a szabadkőművesség páholyaiba tömörülve, előkészítették a helyzetet a magyar politikai élet felelőseinek szemeláttára.

A világhatalomra törő csoport hosszú távú stratégiájában ez az elv nagy szerepet játszott a későbbi idők folyamán, mert legfontosabb eszköze lett birodalmak, országok, társadalmak felbomlasztásának. Az elv alkalmazásának legújabb példája az a politika, mely mindenáron elfogadhatóvá akarja tenni bevándorlók befogadását az európai országokban, így teremtve lehetőséget arra, hogy népcsoportok önrendelkezése újra hatékonyra váljon, régi társadalmakat tönkre téve. A nemzeti társadalmak felbomlása egyszerre elősegítené az Európai Unió teljesen centralizált intézményének megteremtését és a hatalmi csoport stratégiájának megvalósulását, melynek az Unió létrehozása az egyik sarokköve.

Végül meg kell kockáztatnom, hogy utalok egy évrre, mely persze ellentmond a mi elismert európaiságunk természetének. Mi nem vagyunk európaiak, mert nem tartozunk egyik uralkodó népcsoporthoz sem – a latinokhoz, a germánokhoz, az angolszászokhoz vagy a szlávokhoz – mi, akarjuk vagy sem, mások vagyunk. Ez a másság sohasem tűnt el, még azután sem, amikor Szent István királyunk hű keresztényekké tett bennünket, de a hatalmas, középkori magyar királyság idején senki nem tekintett bennünket különbözőeknek, mert a középkori Európa még nem etnikai és kulturális alapon alakult ki, hanem kizárólag az egyetemes kereszténységhez való tartozás folytán. Ez mutatja máig is első nagy királyunk bölcsességét, aki az akkori keresztény világhoz kötötte népet. De 1526-ban a mohácsi vésszel a magyar állam léte megszűnt, s azóta, az erdélyi fejedelemség rövid existenciájának kivételével, mindig elnyomás és alávetettség volt a sorsunk. A Trianon utáni Magyarország pedig tulajdonképpen, mint egy tövis volt a nemzeti szuverenitásukra támaszkodó, etnikai és kulturális alapon kirajzolódó Európa testében. A többiektől való különbözőségünk, másságunk egyre kiáltóbban jelentkezett, s ezen változtatni nem lehet. Ez a mi sorsunk egyik alapvető meghatározója.

JEGYZETEK

- 1 „Minden politikai rendszer oligarchikus... Nem lehet elképzelni egy olyan politikai rendszert, mely egy bizonyos értelemben ne lenne oligarchikus. A politika lényegéhez tartozik, hogy a döntéseket nem a kollektivitás maga, hanem annak érdekében hozzák meg. A döntéseket nem hozhatja meg a teljes nép. A nép szuverenitása nem jelenti azt, hogy az állampolgárok összessége hozza közvetlenül meg a döntéseket, például a közös pénzügyekre vagy a külpolitikára vonatkozóan... Minden attól függ, hogy az oligarchia hogyan használja fel hatalmát...” ARON, Raymond. *Démocratie et totalitarisme*. Paris, Gallimard, 1965, pp. 130–132. (saját fordításom).
- 2 http://www.iamthewitness.com/DarylBradfordSmith_Rothschild.htm (saját fordításom)
- 3 ASBÓTH János. *Magyar Conservatív Politika*. 1875. 4. o. Idézi: SZEGEDY-MASZÁK Mihály. *A szabadelvűség értékörző bírálata*. <http://villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12282>
- 4 Így Károlyi és kormánya 1919. március 21-én az antant által küldött ultimátum hatására mondott le, amely a román közigazgatás kiterjesztését írta elő a Tisza vonaláig.
- 5 TAKARÓ Mihály, *A szabadkőművesek és Trianon*. Trianoni Szemle, 2009. 1. sz. Ezért írja Czike László: A Szabadkőművesség ma „**a halál kultúráját**” hirdeti, mivel a fogamzásgátlás, az abortusz és az eutanázia mellett száll síkra. A családok szétzilálásához is hozzájárul. A szabadkőműves Pierre Simon ezt írta 1979-ben: „**Az én igazi létem már nem a testé, ha-nem a szabadkőműves páholymé. Az életem többé már nem az Isten ajándéka, hanem csak anyag, amely önmagát hordozza. Elveszíti abszolút szellemét, amelyet a Teremtés Könyvében (még) magáénak mondhatott.**” Tehát már tetszőlegesen lehet vele bármit csinálni. „A szexualitást és a szaporodást külön kell választani, és ugyanígy a szaporodást, illetve a szülői mivoltot is. A családról alkotott elképzelést is teljesen át kell alakítani” – hirdetik fennen. Hasonló alapelvek a mozgatórugói számos más szervezetnek is, amelyek bár nyíltan nem csatlakoztak a szabadkőművességhez, de ugyanilyen szellemben működnek. CZIKE László. *Gyümölcséről a fát*. Vác, 2008. február 3. (kiemelések a szerzőtől). <http://nemzethir.pportal.hu/gindex.php?pg=17719221&nid=4777413nek>
- 6 A Magyar Szimbolikus [Symbolikus] Nagypáholy a Magyar Nagy-Oriens és a Magyarországi Jánosrendi Nagypáholy összeolvadásából keletkezett.
- 7 Mindezek a szövegek (a kiemelések az eredetiben vannak) a következő forrásból származnak: MIKLÓSSY István. Nyílt interpelláció a Belügyminiszter Úrhoz, a magyarországi szabadkőművesség állam- és társadalomfelforgató törekvései ügyében. Budapest, Stephaneum nyomda, 1912, 15., 16., és 21. lapok.
- 8 Lásd WEIDENFELD, Kate: *L'État de droit sous le coup des juges*. KRYNEN, Jacques: *L'État de justice, France XIIIe-XXe siècle* című műve 2. kötetének, *L'emprise contemporaine des juges*, ismertetése. La vie des idées, <http://www.laviedesidees.fr/L-Etat-de-droit-sous-la-coupe-des.html?lang=fr>.
- 9 TISZA István. *A szabadgondolkodás. Tisza István összes munkái*, Budapest, 1923, I. kötet, 531. o. *Ibid.*, 77. o. Lásd még: TÖKÉCZKI László. *Tisza István*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2000, 78–79. oldalak.
- 10 *A szabadgondolkodás*, I. kötet, 531. o. TÖKÉCZKI, op. cit., 77. o.
- 11 *Ibid.*, 74. o.
- 12 Gróf TISZA István *Képviselőházi beszéde*. TIKB, II. Budapest, MTA, 1933. 885. o. Idézi: TÖKÉCZKI László: *Tisza István a magyar politikában*. Kommentár, 2011/5.
- 13 „Az antantállamok páholyai egyébként már 1917 nyarán tartanak egy titkos konferenciát, ahol elrendezik a világ sorsát. Itt hangzik el, hogy Franciaországnak vissza kell kapnia Elzász-Lotaringiát, aztán meg kell teremteni a független Lengyelországot, vissza kell állítani a független cseh államot, s létre kell hozni az Osztrák–Magyar Monarchia elnyomott népeinek közigazgatási szabadságát. Látni lehet tehát, hogy lényegében 1917 nyarán készen volt a magyarok tragikus trianoni békediktátuma.” Vö. <https://tortenelemportal.hu/2010/12/ut-a-vegzetbe-szabadkomuvesseg-a-trianon-elotti-magyarorszagon/> és RAFFAY Ernő: *A szabadkőművesek Trianon háttérében?* [web:] <http://maszek.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=945126&>
- 14 ZOBOR Zoltán: *Hazaáruló imposztor lett volna? Tévhitek, legendák Károlyi Mihályról*. [web:] http://hvg.hu/itthon/20120410_karolyi_mihaly_tevhitek
- 15 CSURKA István: *Történelemhamisítás – A Károlyi Mihály metely*. [web:] http://www.miep.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4765.
- 16 Paris, Grasset, 1983.
- 17 *1000 év magyar törvényei*. <http://www.1000ev.hu/index.php>

Az új Lengyelország és Trianon

Ha fellapozzuk a vezető lengyel napilapok 1920. június 4-i számaint, szembe tűnik, hogy nem hemzsegek bennük a trianoni békeszerződés aláírásáról szóló értékelések, de még az eseményt tényszerűen rögzítő híradások sem. A lengyel politikai közvélemény, s vele együtt természetesen a mindennapi életüket élő emberek gondolatlanul mentek el az egész Magyarországot alapjaiban, földindulásszerűen megrázó események mellett. Más foglalkoztatta őket, ugyanolyan sorsszerű problémák, mint a magyar közvéleményt, s mégis egészen mások. A régi, az Osztrák–Magyar Monarchia idejében napirenden lévő „közös ügyek” világa tovatűnt, s az új Lengyelország 1918. november 11-e óta más utakon járt.

A krakkói konzervatívok 1848-ban alapított, s azóta napi rendszerességgel megszaki-
tás nélkül megjelent orgánuma, a „Czas” („Idő”) június 4-én számos, az akkori krakkói polgár számára minden bizonnyal fontos ügygel foglalkozott. De ezen a napon egyik hír sem tűnt olyanak, mint ami több lett volna annál, mint az előző napiak, vagy amelyeket a következő napokon közöltek. Sorskérdések voltak ugyan, de 1920 forró nyarán a rutin-hírek sorához tartoztak. Foglalkoztak a küszöbön álló sziléziai népszavazással, a bolsevikok ellen a Berezínánál vívott harcokkal, mit játszanak a krakkói színházak, kosárlabda eredmények stb. Trianonnal nem. A harmadik lapon találunk mindössze egyetlen rövidke hírt arról, hogy „A békeszerződést Magyarországgal pénteken írják alá a versailles-i palotában.”¹ Mert az a végzetes nap pénteki nap volt. A hír ráadásul még tévedett is, mert nem a *(Tükör)palotában*, hanem a Nagy-Trianon-palotában írták alá. A PAT Hírügynökség jelentését Lyonban adták fel előző napon, június 3-án.² A következő számokban június 6-án és 7-én aztán semmi hír arról, hogy az aláírás megtörtént-e vagy sem.

De ha a többi varsói vagy poseni lapot nézzük át tüzetesen, ott sem találunk sokkal többet a magyar békeszerződésről. A keresztény-nemzeti orgánom, a Kurjer Warszawski a 4-i reggeli számában hírből hivatkozik a párizsi „Journal” 3-i cikkére, amelynek címe: „Lengyelország veszélyben”. Mert valóban veszélyben volt, s ezt a párizsi lap is jól látta. Mindenütt ellenség, a németek, a csehek, az oroszok, a litvánok.³ De másnap semmi jele a fenyegetettségnek. Szó esik a szejm alkotmányozó albizottságának üléséről, ahol ügyrendi kérdések szerepeltek, a litván–orosz viszonyról, s a reggeli számban arról, hogy mekkora mulatságot rendeztek a varsói Ópiacon.⁴ Trianonról egy szó sem. A szocdemek Ignacy Daszyński irányítása alatt szerkesztett lapja, a „Naprzód” (azaz „Előre”, a német szocdemek „Vorwärts” című újságjának lengyel alteregója) június 4-én az osztályharc előnyeivel foglalkozik néhány aktuális cikk társaságában a Berezínáról, Gyenyikről, Petluráról és másokról.⁵ Bár Daszyńskitől el sem volt várható kimerítő reakció egy ilyen *nemzeti* tragédiáról.

Budapesten merőben más volt a megközelítés iránya. A mély gyász és a tökéletes letargia mindenütt, az utcán, a kávéházakban (volt, amelyik ki sem nyitott), s a templomokban. Rákosi Jenő lapja, a Budapesti Hírlap szívfájdító vezércikket közöl minden bizonnyal magának Rákosi Jenőnek a tollából: „Ma délelőtt tíz órakor megkondultak a harangok, minden templomban szólt az orgona és az égbe szállt a magyar imádság, a magyar bánat, a magyar könyörgés. Az utcák forgalma megállt. A kereskedők becsukták boltjukat. Az iskolákban elnémult a tanító rendes tanítása, hogy a mai fekete napot szavával bevésse a gyermekvilág lelkébe. Ezrek és ezrek zarándokoltak kegyeletes nemzeti emlékek elé. A nemzetgyűléshez elnöke beszédet intézett arról, hogy ez a

békeszerződés úgy erkölcsileg, mint anyagilag lehetetlenségeket tartalmaz és lehetetlen dolgokra senki sem kényszeríthető. A református templomban a Kálvin-téren Barabás Samu esperes, maga is menekülő, olyan imádságot mondott, hogy hallgatósága hangos zokogásra fakadt. Egy szörnyű, egy, óriás lelki tiltakozás volt ma e főváros minden lélegzetvétele azokban az órákban, a mikor a Trianonban aláírták a magyar békeszerződést.⁷⁶

Mert Lengyelországnak valóban nem sok gondja lehetett arra, hogy átérzeze mind-azt a fájdalmat, amit Magyarország átértett. Mert valóban veszély fenyegette, alighogy talpra állt 123 év elnyomatása alól. Olyannyira nem, hogy a trianoni szerződést nem is ratifikálta. Lehet gondolkodni rajta, miért történt ez így, de olyan magyarázat nincs rá, amelynek egy pont képezi a kiindulását. Tucatnyi szálát kell kibontani ahhoz, hogy elfogadható magyarázatot találjunk.

(A II. Köztársaság születése) A lengyel államiság visszaszerzésének napja, 1918. november 11-e, a „Święto Niepodległości”, a „Függetlenség Ünnepe” ma is Lengyelország legnagyobb nemzeti ünnepe. Százegres tömegek részvételével tartott nagygyűlések minden évben a fővárosban, s hasonló események, megemlékezések szerte az országban. De valóban 1918. november 11-e az a nap, amikor Lengyelország visszanyerte 123 éve elvesztett függetlenségét? A történész nehéz helyzetben van, amikor meg kell magyaráznia, hogy miért éppen ez az a nap, amelyen a lengyel társadalom egésze – pártállástól függetlenül – együtt ünnepel. „A lengyel nemzet szuverenitásának megszületése természetesen egy hosszabb folyamat volt, így a függetlenség napját, mintegy »önkéntesen« választották ki, ami egyben az első világháborút lezáró compiègne-i fegyverszüneti egyezmény aláírásának napja is. A megalakult Második Lengyel Köztársaság első államfőjének Józef Piłsudski tábornagyot nevezték ki, aki ezzel egyidejűleg a lengyel hadsereg élére állt.”⁷⁷ – ennyi a tömör helyzetjelentés a mai ünnep tartalmáról.

Olyannyira, hogy magának Piłsudskinak a hatalomba emelése is a legendás esetlegességek körébe tartozik. Mint közismert, magdeburgi internálásából november 10-én hozták haza a németek egy zárt vasúti kocsiban. Azzal a céllal, hogy tartsa fenn a rendet Lengyelországban, tekintettel arra, hogy ő volt az egyetlen ember az országban, akire karizmatikus személyiségére tekintettel hallgatott a lengyel nemzet. Más állami hatalom, a Német Császárság döntése nyomán lett Lengyelország ideiglenes államfője. De a jelentések szűkszavúsága azt is mutatja, hogy már ezekben a napokban is, de később még inkább, több volt a rögtönzés, mint az átgondoltság az államélet gyakorlatában. Pontosabban az állam kialakulása is csak lassan, fokozatokban történt, annak ellenére, hogy a központi hatalmak 1916-tól már létrehozták az állami lét bizonyos, kezdetleges alapjait. 1917-től volt Régenstanács, miniszterelnök, kormány, 1918. június 17-én pedig felállt az Államtanács. De a háború véget ért, Európában mindenütt hatalmas úr keletkezett a társadalmak életében: tanácsalanság, széthúzás, forradalmi események, nihilizmus, nyomor. Különösen ott, ahol a majdnem semmiből kellett létrehozni a működőképesség feltételeit.

Ez utóbbi pedig nem ment rögtönzések nélkül. Már a paródia határait súrolja, amikor a leendő államfő megérkezik, az első óhaja az, hogy alsóneműt és ingeket kaphasson, mert „a magdeburgi börtönben „ugyancsak lerongyolódott”⁷⁸. Mindössze másfél órát engedélyezett magának, hogy a Visztula túlsó partján, Pragában élő feleségét és újszülött kislányát 13 hónap után meglátogassa, mert bérelt ideiglenes lakása előtt már sorban álltak a delegációk.⁹ Végül másnap, november 11-én megtörtént a hatalomátadás, a Régenstanács, amely 1917 ősze óta három tagból állt, s az államfői funkciót töltötte be, minden hatalmat átruházott Piłsudskira, kinevezte ideiglenes államfőnek, megbízta a kormányalakítással és azzal, hogy hozza létre a hadsereget.

A trianoni szerződés ignorálásának egyik oka tehát a mindenkori történelmi hőskorok velejárója, a lázas sietség volt, amelynek során az úgynevezett történelmi „nagy dolgokat” először csak „összeeskabálják”, amiből aztán a jövő történelmi tudata a történészek közreműködésével megteremti magát a történelmet. 1918 végén a magyarok sorsára éppúgy nem terjedhetett ki a figyelem, mint 1920 kritikus nyarán, amikor Lengyelország harcias ellenségekkel volt körülvéve. Piłsudski legfontosabb feladatának a hadsereg megszervezését tartotta. Amikor november 11-én főparancsnok lett, még csak 7000 katonája volt a háborús légionistákból. Az 1920-as lengyel–szovjet háborúban ez a szám 700 ezerre (!) emelkedik. Piłsudski és stábja emberfeletti munkát végzett, s jóformán csak a hadseregre koncentrált. A lengyel katonák egy részét külföldről kellett hazahozni, mint például a Józef Haller tábornok¹⁰ által a francia frontokon antant parancsnoksága alatt harcoló úgynevezett „kék hadsereget”, a „błękitna armia”-t 1919 áprilisában.¹¹

(A ratifikáció elmaradása) Az új Lengyelország a Trianoni Békeszerződést nem ratifikálta. Két állam törvényhozása részéről nem történt meg ez az aktus: az Egyesült Államok, és Lengyelország részéről. Mindketten aláírták a Trianon-palotában, de a ratifikáció, és ennek következményeként a becikkelyezés nem történt meg.¹² A lengyel aláíró delegáció tagjai Erazm Piltz és Eustachy Sapieha herceg, mindketten nemzeti demokrata politikusok, Piltz a párizsi Lengyel Nemzeti Bizottság egyik vezetője. Osztrák–Magyar Monarchia ellenesek, antantpártiak, különösebb kapcsolat nem fűzte őket Magyarországhoz és a magyar nemzethez.

Hamza Gábor jogász, akadémikus a Polgári Szemle egyik oldalán ezt a furcsaságot az alábbiakban kommentálja: „Sajnálatos módon általában nem kerül sor a trianoni békeszerződéssel [...] foglalkozó áttekintésekben, tanulmányokban – vonatkozik ez még a monográfiákra, illetve monografikus igényű munkákra, feldolgozásokra is – az 1924-ben kötött és becikkelyezett csehszlovák–lengyel kétoldalú, bilaterális nemzetközi egyezmény bemutatására, vagy akár csak említésére, nem is szólva annak elemzéséről. Ebből következően kevéssé ismert, hogy ez a kétoldalú, bilaterális egyezmény 589 négyzetkilométernyi területtel növelte a történelmi Magyarország [...] rovására Lengyelország területét. Itt utalunk arra, hogy erről a kérdésről röviden írunk német nyelven megjelent könyvünkben (Hamza Gábor: Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009). A területátcsatolás révén ugyanis Lengyelországban is hatályosult, pontosabban hatályba lépett, alkalmazást nyert a magyar, jelentős részben nem kodifikált magánjog (ius privatum). Feltétlenül hangsúlyozandó, hogy Lengyelország (pontosabban annak képviselői) a trianoni békeszerződést 1920. június 4-én a versailles-i Nagy Trianon-palotában (Grand Palais de Trianon) ugyan aláírta, de annak ratifikálására a lengyel törvényhozó szerv, a Szejm (Sejm) részéről nem került sor.”¹³

Majd Hamza Gábor magánjogi rendszerekről írt német nyelvű könyvében az alábbi megállapításokat találjuk még: „Lengyelország szuverenitásának visszaszerzése után az első világháborút követően is megmaradt a magánjog területén a területiális szétdarabolttság. A Második Lengyel Köztársaságban öt jogi rendszer volt érvényben: csekély módosításokkal a francia code civil, az osztrák Általános Polgári Törvénykönyv, a német Polgári Törvénykönyv, az orosz Svod Zakonov és a magyar szokásjog.” Amikor a Párizs környéki békét aláírták, egy olyan hibrid jogállapot jött létre, amely lehetőséget adott arra, hogy a nemzetközi jog, a közjog és a magánjog egységes rendszert alkosson a békeszerződéseket aláíró államokban. De ahhoz, hogy ezek a Párizs környéki nemzetközi kötelezettségvállalások átmenjenek az egyes államok joggyakorlatába, azokat

a szuverén államok szuverén törvényhozásának ratifikálnia kellett, majd ezek a becikelyezéssel az illető államok jogrendjébe épültek. Az Egyesült Államok ezt külpolitikai okokból, a hagyományos amerikai *izolacionizmus* miatt nem tette meg.

A *magánjog* mellérendelt (azonos jogokkal bíró) jogalanyok magánérdekű jogviszonyait tartalmazza, lényegében egy gyűjtőfogalom, amely az egyéni cselekvést és a civil-társadalmi önmozgást szabályozza. Ugyanez vonatkozik a *közjogra* is, amely a közérdekű életviszonyok szabályozását látja el (állami, önkormányzati, közhatalmi funkciók). A hibrid jelleget az alakítja ki, hogy van egy komplex jogterület is, amelyre a közjogi és magánjogi szabályozás együttes alkalmazása jellemző. De ha egy állami törvényhozás a ratifikációval elfogad egy olyan békeszerződést, mint amilyen a trianoni, vagy a versailles-i is volt, akkor ezek a rendelkezések beépülnek ebbe a komplex rendszerbe, tehát kötelező érvényűekké válnak az osztársadalom számára. Ez sem az USA-ban, sem Lengyelországban nem valósult meg.

„A nemzetközi jog (más néven: nemzetközi közjog) egy jogág, azon magatartási szabályok összessége, amelyek a nemzetközi jog alanyai, elsősorban az államok közötti kapcsolatok rendezését szolgálják, és az államok megegyezésével jönnek létre.” Nem minden államra vonatkozik ez, csak arra az államra, amely a szuverenitás hordozója. Mind Lengyelország, mind Magyarország szuverén állam volt 1920-ban, s bár Magyarország esetében ezt a szuverenitást az antant erősen korlátok között tartotta, a békeszerződés aláírásának ez nem lehetett akadálya. A nemzetközi jog funkciója akkoriban is az államok közötti békés és zavartalan kapcsolat fenntartása lett volna, amikor is az erőszak tilalma alapvető fontosságú volt. A Párizs környéki békék pontosan azért nem töltötték be rendeltetésüket, mivel a *revánsra*, tehát az *erőszak alkalmazására* ösztönöztek. Amikor Wilson elnök látta, hogy európai kollégái becsapták, s nem az *erkölcs*, hanem az erő alapján dőlnek el a dolgok, megsértődött és hazament. Wilson, aki nem volt szokva az európai politika Richelieu óta meghonosodott módszereihez, nem a realpolitika, hanem a liberalizmus alapján rajzolta ki a világ és Európa jövőjét. Az erkölcsöt kell bevinni a politikába, a demokráciát – állította –, s attól minden jóra fordul, aki korábban rossz volt, most jó lesz, aki korábban harácsoló imperialista volt, most nagylelkűen megadja a másiknak azt, amit megérdemelt. Végzetes tévedés volt. A Népszövetség az önrendelkezési elv alapján olyan látszatszervezté vált, amely a két háború között semmit sem tudott elintézni, s előidézőjévé vált a második világháborúnak.

Wilson megsértődhetett, Lengyelország nem. Neki harcolnia kellett a jussáért. A Vizi László Tamás által szerkesztendő könyv fejezetének szóban forgó kézírata így folytatódik: „A nemzetközi jog alanyainak kötelezettségeit a többi jogalany kérheti számon. Manapság az alábbiak alkotják ezeket a számon kérhető kötelezettségeket, de akkoriban is hasonló elvárások voltak érvényben: a népek önrendelkezési joga, az államok szuverén egyenlősége, az államok területi épsége és politikai függetlensége, az államok belügyeibe való beavatkozás tilalma, az erőszakkal való fenyegetés és az erőszak alkalmazásának tilalma, a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének tilalma, az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása.”¹⁴ Lengyelország az antant által neki juttatott területek birtokbavételének érdekében cselekvési kényszer hatása alá került.

Amikor tehát 1919-ben, 1920-ban olyan területconkításokkal járó békeszerződések jönnek létre a háborúban vesztes – de állami szuverenitásukat *el nem veszített* – államok megbüntetésére, mint amilyen a versailles-i békeszerződés volt Németország ellen, akkor ez a jogállapot arra ösztönzi a területconkítások által kedvezményezett államokat, hogy azok minél gyorsabban ratifikálják az aláírt békeszerződéseket annak érdekében, hogy a

juttatott területekre minél gyorsabban ki tudják terjeszteni állami szuverenitásukat.¹⁵ Ilyen volt a Németországgal között szerződés, amit Lengyelország is aláírt a versailles-i tükörpalotában. Ennek következtében a varsói Szejm viharos gyorsasággal – már 1919. július 31-én – ratifikálta azt. Az ünnepélyes ülésen mintegy másfél tucat képviselő méltatta a Versailles-ban aláírt békeszerződés jelentőségét, amely megadta Lengyelországnak a több mint egy évszázada nélkülözött állami függetlenséget. Az ülést az akkori miniszterelnök, Wincenty Witos beszéde vezette be, majd utána a képviselők mindegyike egy szebb lengyel jövőről beszélt. Witos kifejezte reményét, hogy a nagyhatalmak által is aláírt szerződés Lengyelország számára feltétlenül a jövőbe vezető utat fogja kijelölni.¹⁶

(Az első honvédő háborús cselekmények) Mindehhez természetesen a képviselőknek és a miniszterelnöknek joga volt. Valamit kaptak, ami korábban egyébként is az övék volt, de a Párizs környéki békék után elharapódzó rablópolitika miatt harcolniuk kellett ezekért a ratifikált jogokért. Milyen hozadéka volt ennek Lengyelország történelmére, közép-európai szerepére vonatkoztatva? Mindenek előtt azt kellett figyelembe vennie, hogy ellenségeit csak úgy tudja távol tartani, ha a machiavellizmus hagyományos módszereireh nyúl. A jól megválasztott szövetségi politikához. Machiavelli: „Itt nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a fejedelemnek vigyáznia kell, nehogy más, nála erősebb hatalommal szövetkezzék, hacsak szükségből nem, [...] mert ha győz, hatalmába kerülsz, s a fejedelemnek óvakodnia kell attól, hogy mások kénye-kedvétől függjön. [...] Egyetlen állam se higgye valaha is, hogy vállalkozása biztos, sőt ellenkezőleg, tekintse mindegyiket bizonytalannak; mert olyanok a világ dolgai, hogy amikor valami kedvezőtlen esemény elől menekülsz, más hasonlóba botlasz; a bölcsesség abban rejlik, hogy a kellemetlenségek közül a kevésbé bántót vegyük kedvezőnek.”¹⁷

Pilsudski a háború négy éve alatt következetesen vitte végig ezt az elvet. Nem bújít az erősebb hatalom szárnyai alá, először mint az osztrák–magyar katonai hírszerzés, az Evidenzbüro ügynöke (nem kell ódzkodni ettől a kifejezéstől), majd az I. brigád parancsnoka, azután szolgálatból kilépett „obsitos”, majd az 1917-es esküvő után internáltként a magdeburgi erőd lakója.¹⁸ Tudta, ha a központi hatalmak győznek, akkor Lengyelország így vagy úgy, de csatlósállam lesz Németország mellett, vagy jobb esetben az Osztrák–Magyar Monarchia országa a szubdualista konstrukcióban, hasonlóan Horvátországhoz. Pilsudskinak ebben az esetben a „kevésbé bántó” megoldás, Ausztria sem kellett, mert önálló, és független Lengyelországot akart.

De más lett a helyzet, amikor a háború végén az antant jóvoltából mégis megkapták az önállóságot. Mert mennyiben volt kellemesebb az antanttól, mint önelégült *győztestől* függeni, mint például Ausztriától, amely képes volt arra, hogy a birodalmán belül biztosítsa számára a nemzeti lét kiteljesedését?¹⁹ Ráadásul úgy, hogy Lengyelország állami és katonai érdekei 1919 után több ponton eltértek az antant, és főleg a kisantant (!) érdekeitől. Az állam alapjainak lerakása mindenesetre rendben zajlott. 1919. január 26-án megtartották a parlamenti választásokat az egykori Lengyel Királyságban és Nyugat-Galiciában. 394 képviselőt választottak, a legerősebb csoportot a nemzeti demokráta alkották 140 fővel. Az újjászületett Lengyelország parlamentjének, a Szejmnek első ülésére 1919. február 10-én került sor, amit Pilsudski nyitott meg.²⁰

A határok és a békeszerződés által biztosított új szerzemények miatti konfliktusok egy új és drámai eseménysor kezdetét jelentették az új Lengyelországnak. Kezdődött azzal, hogy a Monarchia csapatai mindenhol kivonultak, megkezdődött a Monarchiát felszámoló bizottságok munkája. Krakkó után Lembergől is kivonultak a k. u. k.-hadsereg egységei, Lemberg ezáltal üresen maradt. Október 31-én az ukrán Katonai Bizottság

egységei – kihasználva a kínálkozó lehetőséget – bevonultak a városba. A lengyel lakosság ezt nem hagyta, különösen a fiatal lembergi lengyelek álltak a várost védő vezetők szolgálatába²¹, s kiűzték az ukránokat a városból, akik viszont gyűrűbe fogták a várost. Megkezdődött a lengyel állam első nagyobb, bár rövid ideig tartó háborúja, ami a történelemkönyvekbe „lengyel–ukrán háború” név alatt vonult be.²² November 22-én véget értek a Lembergért folyó harcok. Bár Kelet-Galícia nagy része az Ukrán Népköztársaság kezén maradt, de a város és környéke, beleértve a Przemyslbe vezető vasútvonalat, a lengyelek ellenőrzése alá került. (Semmit sem von le a lembergiek hősi jelentőségéből az, hogy harcok az ukránokkal Kelet-Galíciában tovább folytak, tehát, hogy az ukrán háború véget érjen, arra 1919 tavaszáig várni kellett.) A II. Köztársaság az első erőpróbát sikerrel vette, de a neheze még hátra volt.

A terület, amit birtokoltak, ha lassan, fokozatosan is, de nőtt. A Moraczewski-kormány 1918 végére 140 ezer négyzetkilométer területet ellenőrzött, és 13,5 millió lakos felett gyakorolta a hatalmat. Az egykori Orosz-Lengyelország, Nyugat-Galícia, Lemberg és környéke, s az Osztrák-, más néven Tescheni/Cieszyni Szilézia tartozott hozzá.²³ A helyzet – alighogy a lembergi konfliktus befejeződött – tovább bonyolódott. Posenben, amely a németek birtokában volt, 1918. december 26-án a nemzeti demokraták szervezésében felkelés tört ki, amely az egész Ólengyelországra kiterjedt.²⁴ Miközben a kelet-galíciái fronton is oda kellett figyelni a pozíciók megtartására, Piłsudskinak Posenbe kellett küldenie egy Dowbór-Muśnicki tábornok által vezetett különítményt, amely a helyi erőkből ütöképes hadsereget szervezett, s sikerrel állt ellent a német reguláris erőkkel szemben. Olyannyira, hogy a „Fő Néptanács”, a „Naczelny Rada Ludowa”, az NRL, amely a felkelés irányító szerve volt, katonai győzelmet tudott aratni a Weimari Köztársaság csapatai felett. A pontot a küzdelem végére a versailles-i béke aláírása tette 1919. június 28-án. Majdnem az egész Ólengyelhon (azaz, a volt Poznańi Nagyhercegség területe) Lengyelországhoz került, azokat a városokat is beszámítva, amelyeket a lengyeleknek nem sikerült elfoglalniuk.²⁵ Augusztus 28-án a Lengyel Hadsereg Főparancsnoksága átvette az ólengyelhoni (nagy-lengyelországi) hadsereg állományát a lengyel hadseregbe.

(Végveszélyben a Rzeczpospolita. A szovjet–orosz támadás és a trianoni Magyarország) Piłsudski a Jagellók birodalmának korszerű alapokon történő helyreállítására szőtt terveket, az egykori határai között élő népek egyenrangú országainak föderációjaként. Dmowski és a lengyel jobboldal, a nemzeti demokraták mást akartak, az első felosztás előtti állapotok visszaállítását, amelyeket némiképp hajlandóak lettek volna kiigazítani. „Csak akkora területet akartak Keleten, amelynek nem lengyel lakosságát még asszimilálni lehetett volna, s így lehetőségük lett volna az etnikailag »tisztá« Lengyelország létrehozására. Piłsudski célja az volt, hogy akár föderáció révén, akár más módon ütökőállamok kordonjával váltsza el Oroszországot Lengyelországtól. A kordonnak elképzelése szerint Finnországtól Grúziáig kellett volna húzódnia. Piłsudski ugyanis Lengyelországra nézve Oroszországnak minden változatát (»vörös« vagy »fehér«) veszedelmesnek tartotta.”²⁶ Az Ukrán Népköztársaságban megfelelő társat is talált ennek a veszélynek az elhárítására „az én ellenségem az én barátom” elv alapján. „S mindig úgy történik, hogy aki ellenséged, arra kér, maradj semleges, aki pedig barátod, arra, hogy szállj síkra mellette fegyveresen. A határozatlan uralkodók pedig, hogy az ilyen és hasonló veszélyektől megmenekedjenek, többnyire a semlegesség útját s ezzel többnyire veszítüket választják. Ha a fejedelem bátran kiáll az egyik fél mellett, s az, akit támogattál, győz, továbbra is hatalmon marad, s te kintasz oldalán, akkor elkötelezted

magadnak és kedvelni fog; és az emberek soha nem olyan becstelének, hogy ezek után példátlan háládatlansággal eltíporjanak.”²⁷

Piłsudski ukránpolitikája egy ideig jól működött. Ukrajna akkori állapotát tekintve egyrészt gyengébb volt, mint Lengyelország, tehát nem kellett attól tartani, hogy a szövetségekötés által Ukrajna fölébe kerekedik. Nem a semlegességre törekedett az ukrán–szovjet konfliktusban, hanem a határozott kötelezettségvállalás mellett döntött. A baj akkor kezdődött, amikor az ukránellenes szovjet támadás átment a Lengyelország elleni támadásba, s elkezdődött a szovjet–lengyel háború. Oroszország 1918. november 13-án felmondta a breszt-litovszki szerződést. Az első állomás Minszk elfoglalása volt 1919. január 1-jén, majd Vilna elfoglalása következett, s a Litván–Belorusz Szocialista Tanácsköztársaság kikiáltása.²⁸

A lengyel segítség Petlurának, az Ukrán Népköztársaság vezetőjének jól jött, a katonai siker stabilizálta hatalmát, de ez csak addig tartott, amíg a bolsevikok Gyenyikin legyőzése után meg nem erősödtek, s Kijevnek, majd Varsónak vették az irányt. „A bolsevik hadsereg ugyanolyan politikai célok érdekében terjeszkedett nyugat felé, mint ahogy azt a cári időszakban a 19. században az Orosz Császárság tette. Most átállt cári tisztek és tábornokok harca volt ez saját egykori bajtársaik, a fehérgárdisták ellen, csupán ekkor már nem a cári sas, hanem a vörös zászló alatt. Oroszországban, az ott folyó polgárháborúban a bolsevikok elkezdték átvenni az irányítást, s ez a katonai fölény nyugatra terjeszkedésben nyilvánult meg a lengyel területek, a Lengyel Királyság irányában. Katonailag ez a nyugatra irányított stratégia a lengyel államra (de az egész európai civilizációra is) halálos veszélyt jelentett.”²⁹

1919 végére a lengyel kormány figyelmének erre az egyre inkább világosan kirajzolódó frontvonalra kellett irányulnia, amely ugyanolyan lövészárkos, állóháborús formát mutatott, ahogy az a pár hónapja befejeződött nagy háborúban is volt. A legjobb védekezés a támadás: Piłsudski serege 1920 áprilisában betört Ukrajnába, az egykori keletgalíciai övezetek visszafoglalására (Lemberg, Tarnopol, Sanok). Egy fiatal, 27 éves cári tiszttel, Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkijjal és csapataival találta magát szemben. Ez a sokak által akkor szedett-vedettnek tekintett hadsereg – nem járunk messze a valóságtól, ha elismerjük: Tuhacsevszkij zsenialitásának oroszlánrészé volt ebben – a lengyeleket Varsóig szorította vissza. Alig telt el pár hónap, s a főváros eleste napok kérdése volt.³⁰

Tanulmányunk címéből kiindulva a kérdés úgy is felmerülhet, hogy az ország megszállása, majd a Tanácsköztársaság leverése utáni helyzetben hogyan viszonyultak a lengyel politika változásaihoz az 1919. augusztus elején megalakult Peidl-kormány, s az azt követő rövid életű kormányok: Friedrich István, Huszár Károly, Simonyi-Semadam Sándor, Teleki Pál, majd egy egész korszakot szimbolizáló Bethlen István? Hogy a lengyel kormány hogyan viszonyult Magyarországhoz, azt láttuk: *sehogy*. Ennek azonban nem kellett feltétlenül így maradnia. A magyar külpolitikának – bár a győztes antant által lehetetlenül szűkre volt szabva a játéktér – alapvető érdeke fűződött ahhoz, hogy olyan államokkal vegye fel a kapcsolatot, amelyek külpolitikai céljaikkal szembekerülhetnek az antant, illetve főleg a kisantant államaival. A magyar külpolitika Lengyelország vonatkozásában tehát arra törekedett, hogy a Piłsudski-vonalhoz igazítva kimozdítsa a lengyel kormányt ignoráns magatartásából. A maga korlátozott eszközeivel segítséget kellett felajánlania a több irányból fenyegető háborúban, mindenekelőtt Szovjet-Oroszország ellen.

(A diplomáciai kapcsolat megszervezése 1919 őszén) A Budapesten kialakított stratégia első lépését a diplomáciai kapcsolat életre keltése jelentette a varsói kormánnyal. A törekvés nem nélkülözött minden alapot. A „farkasok közt védtelen” szindróma éppúgy korlátozta az

antant által kilátásba helyezett terület-átcsatolásokkal Magyarországot, mint a szovjet-orosz támadással fenyegetett Lengyelországot. A siker, hogy Magyarország területileg egyben marad, 1919 augusztusára elvesztette jó esélyeit, s Lengyelország győzelmét sem lehetett biztosra venni. A magyar kormány *va banque*-ot játszott, de más választása nem volt, nem volt olyan hatalom, amellyel szövetséget köthetett volna. Az egyetlen út, amely nyitva állt, a lengyelek segítsége. Machiavelli: „Végére is a győzelem soha nem olyan biztos, hogy a győztes valamire tekintettel ne legyen, kiváltképp az igazságosságra. És ha az, akihez csatlakoztál, veszít, akkor is jó szándékkal marad irántad; ha elűznek, befogad, amíg tud, segítségedre van, s te így olyan szerencsét ragadsz üstökön, amely még kedvezhet. A másik esetben, amikor a küzdő felek rád nézve veszélytelenek, annál bölcsebb dolog a csatlakozás, mert valamelyikük veszét okozod éppen annak a másiknak segítségével, akinek meg kellene őt mentenie, ha elég okos volna; ha győz, hatalmadba kerül, és lehetetlen, hogy segítségeddel ne győzzön.”³¹

A diplomáciai kapcsolat felvételének személyi feltételei – ha a diplomáciai protokoll szerint nagyon szabálytalanul is – de adottak voltak. A helyzetet a magyar kormány azzal igyekezett megoldani, hogy megbízta a képvisellel Csekonics Ivánt. Zombolyai és janovai Csekonics Iván gróf profi diplomata volt. 1900 óta tagja a Monarchia diplomáciai testületének. Egy fél tucat fővárosban szolgált valamilyen beosztásban. A világháború előtt egy rövid időre a varsói főkonzulátusra helyezték, végül a konstantinápolyi nagykövetségen szolgált 1914-től 1918-ig. A háború utolsó heteiben Varsóban találjuk, itt éri a központi hatalmak kapitulációja a német megszállás alatt lévő Varsóban. Az Osztrák–Magyar Monarchia kirendeltségvezetője, a kapitulációja után felszámolási biztos. A szövetségesek ugyanis 1915-től megszervezték a katonai főkormányzóságokat az oroszoktól elfoglalt Lengyelországban. Amikor a háború véget ért, ezeket a hivatalokat fel kellett számolni.

Miután az osztrák–magyar képviselő felszámolásával többek között Csekonics gróft is megbízták, ott is marad az 1918. november 11-i államalapítás után a lengyel fővárosban. Az új Magyarország képviselőjére rendszeresített posztra több diplomata is alkalmas lett volna, leginkább Leopold von Andrian báró, aki a Monarchia követe volt 1917-ig Varsóban, a másik Ugron István, aki 1917 után Andrian utóda lett ugyanott. Mindketten avatott szakértői voltak a lengyelkérdésnek, de Andrian akkor már Bécsben szolgált, Ugron pedig hazament szülőföldjére, Erdélybe, ahol később az ottani közösségi élet egyik főszereplőjévé vált.³² Egy ideig bizonytalan Csekonics státusa, majd a megalakuló magyar külügyi apparátus vezetői azzal bízzák meg, hogy képviselje Magyarországot Lengyelországban. Tehát afféle „követ-helyettesítő” lesz belőle. A háborút veszített Magyarország helyzete bizonytalan, 1919 elején a diplomáciai káosz mindkét országban igen nagy, majd miután leverik a Tanácsköztársaságot, a két ország között rögtönzött kapcsolatfelvétel jön létre, az illetékes apparátusok megkísérlik a kilábolást a zűrzavarból, először mindegyik a magáéból.

A feltételek olyanok, amilyenek. Piłsudski még 1919. január 16-án a híres zongoraművész, Ignacy Paderewskit nevezi ki kormányfőnek, s vele a kormány munkájában némi rendszeresség áll be. A néhány hétig, vagy néhány napig hivatalt viselő kormányfők után üdítő jelenség, hogy Paderewski december 4-ig meg tudja tartani posztját. Majd utána újra kormányválságok sora: Leopold Skulski, Wincenty Witos, Stanisław Grabski (Witos két alkalommal is). A külügyminiszterek cserélődéséről nem is beszélve. Ilyen körülmények között, amikor mindenütt háborúk folynak, elvárható-e, hogy egy ország csupán az évszázados baráti kapcsolatok alapján megkülönböztető gesztusokat tegyen? Piłsudski még a Károlyi-kormány idején, február 9-én fogadta Csekonics Ivánt, aki a lengyel államfőtől kért segítséget, hogy a csehekkel, szlovákokkal és a románokkal kialakult

ellenséges viszony rendezésében segítsen. S itt válik ismeretessé egy szempont, amely némi fényt villant fel a sötét alagútban. Pilsudski tudja, hogy légióiban több száz magyar önkéntes szolgál, s megígéri Csekonicsnak, hogy soha, még a szövetségesek nyomására sem fog Magyarországot ellen fellépni.³³

Kedzetnek nem rossz – gondolhatja bárki. Aztán az események elsodorják a magyar diplomáciát. Fentebb említettük, hogy a Párizs környéki békekötések során területnyereség birtokába jutott országok a saját érdekükben sietősen ratifikálták a szerződéseket. A július 31-i ratifikáció a Szejmben már ennek a jegyében zajlik le. De a ratifikációs folyamat ezzel megáll, a varsói Szejm irataiban, jegyzőkönyveiben nem találunk semmilyen utalást arra, hogy bárki is forszírozta volna Neuilly, Sèvres vagy Trianon beállítását a lengyel jogrendbe. Az 1919-es nyár ennek a passzivitásnak a jegyében folyik le, s az ősz sem alkalmas arra, hogy az állami vezetés és a nemzetgyűlés ezekkel a jogi kérdésekkel foglalkozzon. 1919 végére eszkalálódott a lengyel–szovjet háború. Igaz, hogy erre az időre a lengyel hadsereg ellenőrizte már Nyugat-Ukrajna nagy részét, s április 25-én megindult az ukrajnai offenzíva Edward Rydz-Śmigły tábornok vezetésével. A lengyel hadsereg május 7-én bevonult Kijevbe. A lengyel hadsereg az időközben marsallá kinevezett Józef Pilsudski vezetésével megnyerte a lengyel–ukrán háborút. A lengyelek sikert arattak, de kiderült, hogy a szovjet támadás olyan veszélyeket rejt magában, ami ezeket a sikereket könnyen annullálhatja. Május 14-én megindult Tuhacsevszkij támadása a belorusz fronton, s Bugyonnij lovashadseregének előrenyomulásával az ukrajnai helyzet is bizonytalanná vált.³⁴ Tuhacsevszkij kiadta a jelszót: Varsóba előre. 1920 júliusában Lengyelország helyzete kritikussá vált.

Ezen a ponton talált kapcsolatot a magyar kormány a lengyel kormánnyal, s ebben a helyzetben jutott oroszzlánrészt Csekonicsnak, a tapasztalt magyar diplomatának. Varsó védelme lőszer, fegyverzet, katonai járművek, loállomány és élelmiszer dolgában csupán lengyel forrásokból behozhatatlan hátrányokba kerülhetett, ha a lengyel vezetés nem gondoskodik megfelelő szövetségesekről, akik hajlandók segíteni ebben a szorult helyzetben. Angliához nem volt érdemes fordulni, a polgárháború során Gyenyikint támogatta, s többször felszólította Pilsudskit is, hogy lépjen szövetségre a fehérekkel, amit Pilsudski következetesen elutasított. Emlékeztetünk arra, amit a fentiekben leírtunk: jobban félt a fehérektől, mint a vörösöktől, hiszen a fehérek sokkal elszántabban akarták a régi cári birodalmat visszaállítani, de a vörösöktől is félt, mert ők ugyanúgy vissza akarták venni Lengyelországot, mint Gyenyikin. S az is megjósolható volt, hogy – a brit politika évszázados hagyományaiból kiindulva – egy győztes háború után nem lesz hajlandó a kontinens ügyeibe újból beavatkozni.

A franciák, az antant azon szárnya, amely Lengyelországot, mint szuverén államot létrehozta, ugyancsak feltartott kezekkel közeledett a lengyel–bolsevik konfliktushoz. A francia kormány kettős nyomás alatt állott. Egyrészt az európai államokat fenyegető forradalmi export, másrészt az éppen aktuális pénzügyi érdekek. A francia nagytoke és a felső pénzügyi körök általános nyomást fejtettek ki a francia kormányra a bolsevikokkal folytatott politikát befolyásolandó. Az ok több, mint prózái: a francia államkölcsönök, amelyeket az egymást követő francia kormányok az orosz államnak nyújtottak, ott feküdtek a szovjet bankokban, s a szovjet politikusok, elsőként Csicserin külügyi népbiztos, nyilvánosan megfenyegették a párizsi kormányt, hogy bármilyen katonai támogatás a lengyelek számára ezeknek az irdatlan mennyiségű kölcsönöknek örök időkre történő befagyasztását jelentené.

A magyar külpolitikát ez a veszély nem fenyegette, a lengyeleknek tehát egyetlen reményük – mint annyiszor az évszázadok során – csakis a magyar segítség lehetett. De azért a nemzeti együttműködés szentimentális jelszavai sem a magyar külügyet,

sem annak varsói képviselőjét, Csekonics Ivánt nem kerítették hatásuk alá. A lengyelek ugyanis már 1920 január elején látták a bolsevik előrenyomulás bekövetkeztét, s a lengyel diplomácia elindította a szövetségesek keresését. Mivel ez a támadás délről, a Fekete-tenger felől fenyegetett átkarolással, ebben a szövetségeskeresésben a románok felé fordult a lengyelek irányítóje, akik hajlandóak is voltak a közeledést – legalábbis *pro forma* – respektálni. A magyar diplomácia – Erdély miatt, s egy esetleges újabb román intervenciótól tartva – érzékelte ezt a lengyel–román egymásraultaltságot, hiszen a bolsevik előretérés Románia pozícióit is veszélyeztette.³⁵ Ezen a ponton Csekonics próbálkozása egy ideig megfeneklett.

Természetesen ez Pestről máshogy látszott, mint ahogy azt a helyszínen működő Csekonics érzékelte. Somsich József az éppen aktuális külügyminiszter (ebben a pár évben sokszor hétről hétre változtak a személyek ezeken a posztokon) 1920. január 4-én írja Csekonicsnak: „Nem tudott Méltóságos azonban meggyőzni abban a tekintetben, hogy a lengyel román barátságnak nem lennének komolyabb alapjai és céljai. Azon aggály, hogy a közös orosz ellenségtől való félelem Lengyelországot Romániához közelebb hozatni nem látszik egész alaptalannak és jelen soroknak tulajdonképpen célja, hogy Méltóságod figyelmét utólag és nyomatékosan felhívjam arra a lehetőségre is, hogy minket váratlan pillanatban kellemetlen meglepetések érjenek.”³⁶ Az 1920. június 23-tól hivatalba lépő későbbi lengyel külügyminiszter, Eustachy Sapieha³⁷ az év elején valóban tett is célzásokat Csekonicsnak a román szövetségre alternatív alapokon, valójában azonban megnyugtatta a magyar képviselőt, hogy ez nem fogja érinteni a két nép barátságát. Somsich utasítása a következőképpen folytatódik: „Véleményem szerint a lengyel magyar barátság csak akkor lesz mélyebbre nyúló, ha ez nem csak historiai reminiscencián alapuló szentimentális érzelmeken, hanem politikai, katonai és gazdasági érdekek közösségén fog alapulni, mihez pedig az előfeltételek szinte maguktól adva vannak.”³⁸

Erről most már csak Csekonicsnak kellett meggyőznie Sapiehán, vagy az aktuális külügyminiszteren, Stanisław Pateken keresztül Pilsudskit, aki csupán azt ígérte meg Csekonicsnak február 9-én, hogy *nem társul* Magyarország ellenségeihez, hanem – Machiavelli tanácsaival ellentétesen – *csak* semlegességet nyilvánít. A lengyel–magyar kapcsolatfelvételi tárgyalások már a június 4-i trianoni aláírás előtt magas szintre emelkedtek. Május 3-án Stanisław Patek (1919 decembere óta lengyel külügyminiszter) és Halmos Károly³⁹ közötti Párizsban folyt tárgyalásokon létrejött egy dokumentum, amely kétszer négy, összesen nyolc pontban foglalta össze azt, hogy a két ország hogyan képzei el az együttműködést.⁴⁰ A magyar részben gazdasági együttműködésről, a küszöbön álló Ratibor környéki népszavazásban nyújtandó magyar segítségről, a közös országhatárról, s arról volt szó, hogy Magyarország katonai segítséget nyújthatna „a bolsevik veszéllyel és nevezetesen a szovjet-orosz hadsereggel szemben folyt harc támogatására”. A négy lengyel pont sokkal bonyolultabb feladatokat foglalt magába. A lengyelek támogassák a magyar érdekeket a franciákkal folytatott tárgyalásokon, nyújtsanak segítséget a román–magyar viszonyban a kisebbségvédelem területén. A 3. pont teljességgel keresztezte a csehszlovák érdekeket: „Lengyelország kérhetné részvételét a Magyarország és Cseh-Szlovákia között esetleg sorra kerülő tárgyalásokban abból a célból, hogy azokon közös megegyezéssel védelmezze az egybevágónak elismert érdekeket, többek között azokat, amelyek a Magyarország és Lengyelország közötti közös határvonalat illetik, továbbá azért, hogy Cseh-Szlovákiával eljussanak egy általános megbékélési szerződés kidolgozásához.”⁴¹ Ez a pont a megszületett csehszlovák állam szuverenitásával lényegében szöges ellentétben állt, a 4. pont nemkülönben: „Lengyelország indítványozhatná,

előmozdíthatná és megkönnyíthetné Magyarország fölfegyverzését, legalábbis annak megfelelő mértékben, amelyben támaszkodni kíván Magyarországra az aláírandó katonai egyezmény keretében.”⁴²

A fenti dokumentumok bizonyos egyoldalúságot mutatnak. Magyarország a megkereső fél, a lengyel politikusok azok, akik reagálnak a megkeresésekre. Ugyanez jellemző a lengyel sajtóra is, ahogy tanulmányunk elején láttuk: a jelzés jellegű szűkszavúság. Szemben például a nemrég még ellenséges ország vezető lapjával, a *Corriera della Serával*, amely a lelkiismeret-furdalás hangján teszi fel a kérdést – mit tettek Magyarországgal? Az olasz lap minden béke között a magyar békét látja „a lehető legkegyetlenebbnek” – írja a *Pesti Napló* pár nappal Trianon után. A kisantantot bitorlóknak nevezi, s az a nézete, hogy az, amit Magyarországgal elkövettek, „az egy nemzet lemészárlása volt”. Ez a lelkiismeret-furdalás voltaképpen azt jelenti, hogy már kezdik érezni, valami hiányzik Európa keleti részén; hiányzik a nagy és erős Magyarország, helyét ide-oda ingó, gyanús összetételek foglalták el. Ugyanez a nézet terjed angol politikai körökben is. Asquith-ről, az eddig megkötött békeszerződések legélesebb ellenfeléről azt írják, hogy legutóbb a magyar békeszerződés tanulmányozásához fogott hozzá. El lehetünk rá készülve, hogy Lloyd George-ot mihamarabb felelősségre vonják azért az – angol szempontból – végzetes baklövését, hogy eltúrta Magyarország feldarabolását s segített életre hívni olyan államalakulatokat, amelyek Európa e részében az angol érdekek megkívánta stabilitást biztosítani nem tudják.⁴³ A lengyel közvélemény a tomboló háborúk zajában megfélemlített Trianonról.

A szovjet-orosz hadsereg Ogyessza bevétele után nyugatra fordult, s egyszerre fenyegette Romániát és Lengyelországot. A lengyelek a haza védelmében koalíciót képezhettek volna a románokkal, ha döntés születik arról, hogy a románokkal tartanak. A kiegyezés talán már létre is jött – írja Csekonics. Jelek: Okęcki a varsói külügyi hivatal politikai igazgatója mindig visszatér Romániára: „[...] hogy milyen üdvös volna reánk nézve, ha mi a románokkal megbékülnénk, mert ily formán Lengyelországgal együtt egy erős csoportot képezhetnénk a minket körülvevő többi állam között.”⁴⁴ Egy nappal később Piłsudski is fogadta Csekonicsot: „[...] Piłsudski szintén nagy inszinciával beszélt a románokról, azíránt érdeklődve, hogy mik a szándékaink Erdély és a többi megszállt részre nézve. Válaszom – írja Csekonics –, hogy mi Magyarország területiális integrációjának alapján állunk nyugtalanítani látszott az államfőt és, [...] oda nyilatkozott, hogy egy románokkal való összeütközésünk esetén Lengyelország nagyon kényes helyzetbe jutna. Később pedig egy kérdésemre hozzáfűzte, hogy ha a románok akarnának minket megtámadni, ő mindent elkövetne, hogy őket attól visszatartsa.”⁴⁵

Végül a román–lengyel együttműködés – Csekonics nagy megkönnyebbülésére – nem jött létre, Lenin tervei között nem szerepelt Románia megszerzése, Lengyelország *visszaszerzése* ugyanakkor egyre inkább. De addig az ügy késélen táncolt. A lengyel külügyben felmerült a gondolat, hogy a békeszerződés várható aláírása után (három hónappal vagyunk Trianon előtt, amikor még csak nagy vonalakban rajzolódtak ki a területi változások) új helyzet elé kerül a lengyel kormány a román–magyar–lengyel viszonyt tekintve. A békeszerződés ratifikációjával – esetleg – „meg lehetne vásárolni román jóindulatot” – jelezte Csekonics a hozzá eljutott hírfoszlányokból összeállt nem túl biztató perspektívát⁴⁶. De a diplomácia ennél a problémánál gyakorlatiasabb irányt vett fel. Csekonics bizonytalanságában már addig is eljut, hogy van is már egyezség, s ebbe Magyarországot is be akarják vonni. „[...] a románok azonban nem hajlandók engedményekre, sőt csak úgy mentek egyáltalán be [sic!] a lengyelekkel való egyezménybe, hogy azt bizonyos Magyarországra vonatkozó feltételektől tették függővé, melyek talán lengyel segítségre irányulnak egy adott magyar támadás esetén.”⁴⁷

(*Lépések júniustól–augusztusig. Pilsudski és Horthy együttműködése 1920 nyarán*) Ahogy közeledett a magyar békeszerződés aláírásának napja, úgy vált egyre világosabbá a tény, hogy Magyarországot a nagyhatalmak szétarabolják. Horthy Miklós, akit közben a Nemzetgyűlés kormányzónak választott, és a magyar vezető elit kényszerhelyzet elé került. Megfelelő választ kellett adniuk Trianonra. Szövetségeket kellett Trianon revíziójának szolgálatába állítani. „Első reflexből” ez a cselekvéssor nem is lehetett más. Ha Machiavelli fent taglalt nézeteiből indulunk ki, akkor Horthyéknak a trianoni mélyponton sem gyengébb, sem erősebb szövetséges nem állt rendelkezésére, amelyek segítségével ellent tudtak volna állni a nagyhatalmak döntésének. A megcsonkított Magyarországot csak ellenségek vették körül. Az egyetlen kivétel: Lengyelország. Amelyet viszont – ahogy fentebb jeleztük – ki kellett mozdítani absztinens állapotából. Horthy kormányzó június 1-i levele Pilsudskihoz ezt a törekvést tartalmazta. A levelet Csekonicus június 6-án kézbesítette a lengyel államfőnek.⁴⁸ A legfőbb szempont a lengyel–magyar közös határ visszaállítása. Teleki Pál a levélhez mellékletet állított össze, amelyben nem az eleve elzárkózás érvényesült, utalt arra is, hogy a románokkal *modus vivendi* kell találni. A feltételek között szerepelt bizonyos területek visszaadása, a nemzetiségi enklávék széles körű autonómiája, a vasúti közlekedés észszerű normáinak kidolgozása.

Pilsudski június 19-én ismét fogadta Csekonicot. A tárgyaláson – és később a lengyel hadügyminiszterrel folytatott két megbeszélésen – kibontakoztak az együttműködés részletei. Lengyelország vállalja a magyar hadsereg szervezetének kialakítását és felfegyverzését (!). Magyarország 30 ezer fős légiót küld Lengyelországba a bolsevikok ellen, felfegyverzéséhez az engedélyt a franciáktól kell kérni. (Magyarország mint vesztes ország nem volt abban a helyzetben.) „Magyarországnak főfeladata az adott körülmények között nem lehet más, mint az ország nemzeti fejlődésének biztosítása. – szól a Teleki által megfogalmazott instrukció. A magyar kormány megvan győződve arról, hogy nemzeti törekvései a lengyel népnél teljes megértésre találjanak. Ezért fordul bizalomteljesen a magyar kormányzó a lengyel államfőhöz ebben a lengyelek által is osztott felfogásban, hogy a két országnak együttműködése egyformán magyar és⁴⁹ lengyel érdek. Az együttműködés jelenleg a két államnak erőszakos geográfiai szétszakítása folytán meg van nehezítve. Ez akadálynak eltávolítása közös érdek, tehát közös erővel hajtandó végre.”⁵⁰

Teleki, ugyanúgy, ahogy Pilsudski a lengyel hadsereg esetében, a magyar hadsereg felszerelésében látta az előrelépés zálogát. Javaslatá mögött egy kombinált terv húzódott meg, a lengyel diplomácia az antantnál közbenjár a magyar hadsereg felfegyverzésében, a magyar hadsereg segít visszaverni a bolsevikokat, s utána együttes erővel visszafoglalják a Felvidék nagy részét és Kárpátalját, visszaállítva a lengyel–magyar közös határt. „1. Magyarországnak legelső és legégetőbb szüksége haderejének felszerelése. Hadviselt és kipróbált katonákban hiányt egyáltalán nem szenved – folytatódna Teleki instrukciói –, de ezeket felfegyverezni nem tudja. Igazán értékes szövetséges Lengyelországnak tehát csak úgy lehet, ha utóbbi hathatósan támogatja a magyar nemzeti hadsereg kiegészítését és megfelelő felszerelését. A legkönnyebben célra vezető eljárás M[éltóság]od. előtt ismeretes és nem szorul külön fejtegetésre.”⁵¹

Az irat következő részei nem hatnak egészen őszintének. A szándék miatt, hogy Magyarország „melegebb” kapcsolatokat akar kialakítani Romániában. Szó sem volt róla, s hogy ez ne legyen kivihető, arról maguk a románok gondoskodtak. Annál őszintébben hatottak a lengyel–magyar gazdasági kapcsolatok fejlesztésének részletei, amelyek megint csak a fő tézis, a közös lengyel–magyar határ visszaállításához kanyarodtak vissza. „5. Magyarország melegen óhajtja a magyar–lengyel gazdasági viszony megfelelő kiépítését és hajlandó ez iránt azonnal tárgyalásokba bocsátkozni; a gazdasági forgalom

kibővítésének praktikus értéke azonban elsősorban a közös határ függ, mely nélkül a legjobb írásbeli egyezmények is csak papíron maradnának.⁷⁵² Mindezekbe a tervekbe ugyancsak a franciákat kell bevonni, s ez a lengyel diplomaták feladata. Ilyen volt a kor, Teleki helyesen ítélte meg a magyar diplomácia helyzetét, mivel a magyar politikusok Párizsban sok esetben nem kívánatos személyeknek számítottak. „Nekünk ez utóbbi alternatíva ellen, vagyis Franciaország mellőzése ellen kifogásunk nem volna; meggondolandó azonban, hogy ez esetben a lengyelek által kívánt bevonása Lengyelországnak a magyar–francia gazdasági érdekkörbe nem volna keresztülvihető, és hogy eselnék Franciaország támogatása a fegyverkezés ügyében.”⁷⁵³

A fegyverszállítások mindenesetre megtörténtek, sőt már egy évvel korábban is szállítottak a magyar hatóságok fegyvert a lengyeleknek. Csekonics írja: „Midőn Sapieha herceg külügyminiszter találkozásunk alkalmával azon kérdést intézte hozzám, hogy van-e megfelelő számú lovasságunk [...] képes volna-e a magyar nemzeti hadsereg a jelen időpontban 20–30 ezer lovassal Lengyelország segítségére jönni.” 20-30 ezer lovas természetesen nem volt, de felszerelés igen. Varga E. László írja egyik tanulmányában, hogy ez a szállítás nem is volt csekély mennyiségű. „Jelezzük azonban, hogy már 1919. március 19-én szállítottunk Lengyelország számára 20 millió Mannlicher gyalogsági löszert, 10 000 db 8 cm-es gránát srpnelt, 10 000 db 10 cm-es gránát srpnelt, 200 db főzőkonyhát, 300 db főzőládát, 40 db sütőkemencét. 1920-ban pedig 45 millió Mannlicher gyalogsági töltényt, 13 millió Mauser töltényt, 600 000 Mannlicher tölténytárat, 240 db főzőkonyhát, 200 db főzőládát, 80 db sütőkemencét, 40 millió Mauserhez csappantyút.”⁵⁴ Mindez a hadsereg raktárainból, de nagy részben a csepeli Weiss Manfréd Művek által előállított és raktározott készletekből. Az 1920-as szállításban nagy szerepe volt Divéky Adorján neves történésznek és polonistának, aki 1917 óta jórészt a lengyel fővárosban tartózkodott, s kísérője volt a Románián keresztül nagy kínkeservesen haladó szállítmánynak, míg az végül is éppen a varsói csata csúcspontján érkezett meg a lengyel fővárosba.⁷⁵⁵

A két államfő személyes kapcsolatfelvételének terve is bekerült a lengyel–magyar diplomáciai érintkezések áramlatába 1920 kritikusan nyarán, s hogy végül nem jött létre, az annak is betudható, hogy lényegi tervek a viszonyok háború utáni kezdetlegessége miatt a tárgyalásokra nem álltak rendelkezésre, ennek következtében a tervek csak tervek maradtak. Mindenek előtt a 30 ezer lovaskatona kiküldése a bolsevik frontra. Csekonics kénytelen közvetíteni a budapesti központ értesítését. Teleki távirata úgy szól, hogy „Rendelkezésre bocsátható lovassapataink jelenleg nincsenek. Ha teljes felszereléssel ellátnánk és lengyel kormány békeszerződés tiltó rendelkezéseinek kiküszöbölését Ententnél keresztül vinné hajlandók lennének Lengyelországot belátható időn belül bolsevikiek ellen csekélyebb számú lovassággal (lóhiány és egyéb felállítási nehézségek miatt) és számottevő egyéb csapatokkal segíteni.”⁷⁵⁶

Az ügy a válság tetőzésekor fordulópontjához érkezett, s bebizonyosodott, hogy a lengyeleken nehéz segíteni, mert a körülmények miatt ők sem tudnak a magyar haderőn segíteni. Teleki és Berzeviczy Béla altábornagy, vezérkari főnök között egyeztetés zajlott le az ügyben, az eredmény – ahogy a fentiek mutatják – negatív. A távirat egyúttal a lejtmenet kezdetét is jelzi, fontosságát mi sem jelzi jobban, mint az „irattárba helyezés előtt” rovatban ez áll: „Válasz szövege Berzeviczy tábornokkal való megbeszélés eredménye, aki kérte a sürgöny szövegét kiadás előtt a kormányzó ur Ö Főméltóságának is bemutatni.” A kérdés jogosan merül fel: ilyen helyzetben, amikor a lengyelek az antanttól kell, hogy kérjenek támogatást a vörös veszedelem

ellen egy legyőzött hadsereg felszereléséhez, akkor mennyi realitása van annak, hogy a lengyel Szejm a trianoni békeszerződés ratifikációjának ügyével foglalkozzon. 1920 nyarán az ügy említésre sem kerül, később pedig jó ideig elveszti aktualitását.

1920. július közepén – a lengyel–szovjet háború legválságosabb napjaiban – Teleki a francia diplomáciát is megmozgatta. Július 14-én utasította a külügyminisztérium párizsi képviselőjét, Praznovszky Ivánt, hogy a francia külügyminisztérium főttkaránál, Maurice Paléologue-nál érje el a békeszerződés katonai rendelkezéseinek megváltoztatását, tehát lényegében a május 3-i Patek és Halmos közötti egyezménytervezet átültetését a valóságba. Teleki 100 ezer (!) magyar harcost helyezett kilátásba, 7 gyalogos és egy lovashadosztályt. S ott volt még a Weiss Manfréd kontingens, amely 3 millió töltenyt jelentett.

Az 1920-as nyár száz év távlatából ítélve is legfantasztikusabb fejleményének mégiscsak azt a teljes komolysággal mérlegelt akciót nevezhetjük, hogy a Felvidéket és a Ruszka Krajnát (mai nevén Kárpátalja) lengyel és magyar katonák magyar fegyverekkel foglalják vissza. A terv a Horthy köré csoportosuló politikusok és tábornokok végső elkeseredésben felépített koncepciója volt. A terv nemcsak felvidéki és ruszinszkói magyar szereplők közreműködésével kalkulált, hanem magyarbarát szlovák és ruszin szereplőkkel is. A magyarbarát, a cseh-szlovákizmust elutasító politikusok, mint például František Jehlička vagy Tuka Béla és Stéfán Ágoston, a ruszin népevezér ugrásra készen várták, hogy akcióba léphessenek, s a Felvidéken és Ruszinszkóban egy (fél)autonóm szlovák/ruszin államot alapíthassanak. A román–lengyel egymásra találásnak – ahogy láttuk – nem volt reális alapja. Egy azonban mai szemmel nézve már tisztán látszik: a békeszerződés gyors revíziójában hinni túlzott optimizmusnak számított. Ennek ellenére, a magyar politika – mint ahogy az úszni nem tudó fuldokló minden szalmaszálna belekapaszkodik –, úgy kapaszkodott bele minden biztató jelbe, többek között a lengyel–szovjet háborúba. A lengyeleknek segítségre volt szüksége, hiszen a vörösök Varsó alatt álltak, a magyaroknak pedig azért, mert vissza akarták szerezni a történelmi Magyar Királyságnak legalább egy részét. A segítségnyújtás mellett természetesen ott állt az önzetlen történelmi barátság, ami a két népet évszázadokon át összefűzte, de a fenti idézetből egyúttal az is lemérhető, hogy a magyar külpolitikusoknak más elképzelései is voltak. Nevezetesen az, hogy a lengyelek – miután az oroszokat legyőzték – segíteni fognak a kelet-szlovákiai vármegyék és a „Ruszka Krajna”, tehát Kárpát-Ukrajna visszafoglalásában.

S ha volt fordulat az új Lengyelország Magyarország-politikájában, akkor ezt a ruszka krajnai tervezett kalandot annak lehet nevezni. Merthogy *a válság csúcán a kezdeményezést nem a magyar politikusok, hanem a lengyelek tették meg*, konkrétan ők kértek, s a magyar kormány reagált a kérésre. Nem kell bizonygatni, hogy milyen visszás helyzethez vezethetett volna, ha a lengyelek emellett „szabályszerűen” járnak el, és az antant elvárásainak megfelelően a ratifikálással átrakják Trianont a lengyel corpus jurisba. Mindamellet az antant, megrettenve a bolsevik katonai kezdeményezésben megmutakozó erőtől és dinamizmustól, maga sem tudta pontosan, hogy hol és milyen összefüggések mentén rejtőznek a saját érdekei. Nem látta tisztán a saját korábbi céljait, a történelem váratlanul összezavarta azokat. Tudott dolog volt, hogy a csepeli Weiss Manfréd Műveknél a magyar hadügyminisztérium nagy mennyiségű fegyvert és lőszert deponált, s szóba jött ennek kiszállítása Lengyelországba. Az ügy kapcsán a trianoni békeszerződés alapjai ugyancsak meginogtak, hiszen minderről a franciák is tudtak, tudták, hogy a hadianyag Varsó alá megy, ha a magyarok hajlandóak azt átadni a lengyel hadseregnek. S az is tudott dolog volt, hiszen a lengyelek informálták erről Maurice Paléologue-ot, a Millerand-kormány⁵⁷ külügyminisztériumának főttkárát, hogy Teleki is megígérte a hadosztályokat.

Az alig egy hónapja aláírt trianoni békeszerződés ratifikációja ebben a helyzetben szóba sem jöhetett. A lengyelek szorult helyzetükben nem teheték, s érzelmi alapon nem is akarták megtenni. A franciák pedig a fentiekben említett létfontosságú pénzügyek miatt ugyancsak nem teheték meg azt, hogy a lengyeleket fegyverrel támogassák. Az angolok nemkülönben: az egész világ tudta, hogy ez így alakult, a két háborús győző korlátozva van, s a vákumos térben a magyar revizionizmus, Trianon negligálása bizonyos játéktérhez jutott. A Budapesti Hírlap 1920. július 9-i számában meglehetősen elítélően írt Lloyd George-ról, és a brit önzésről: „Most pedig az orosz — állítólag vörös — hadsereg szorongatja a lengyel hadsereget és Lloyd George ur Spaban a lengyel miniszterelnöknek, a ki ott segítséget keres, azt mondja: »Kezdjen alkudozást az oroszral, mert Anglia nem adhat neki se katonát, de még csak muníciót se.«”⁵⁸ Ilyen hozzáállás mellett az angolok is szemet hunynak a két ország között kialakuló együttműködés felett.

A magyar kormánynak címezve Kazimierz Sosnkowski hadügyminiszter (Piłsudski ifjúkori harcostársa) közli Csekoniccsal, hogy a lehető legsürgősebben szüksége van a Weiss Manfréd Műveknél tárolt fegyverekre. A kérdés az, hogy hogyan lehet azokat eljuttatni Lengyelországba? Mivel a csehek a Felvidéken nem engedik át a szállítmányt, egy megoldás kínálkozik: Románián, pontosabban Erdélyen keresztül (Sosnkowski utasítja a bukaresti lengyel katonai attasét az intézkedésre).⁵⁹ Öt nappal később Tánzosz Gábor vezérőrnagy a hadügy részéről közli, hogy 890 ezer darab 9,3 mm-es lövedék van Csepelen, amit a hadügy a lengyelek rendelkezésére bocsát, majd megrendeli Weiss Manfrédnél további 8 mm-es töltények legyártását. S akkor elindul a szállítmány kalandos útjára, s a román titkosszolgálat által árgus szemekkel figyelten végül megérkezik Varsóba. Újabb groteszk eleme a történetnek: nem egy illetékes „hozzáértő” katona, hanem egy horribile dictu történész kíséretében. Az antibolsevista és a trianoni szerződés megváltoztatására irányuló akció magasabb sebességre kapcsol. Miközben a magyar nemzetgyűlés ugyanannak a szerződésnek a ratifikációjára készül, amely ellen a lengyelekkel baráti szövetségben lép fel annak a Franciaországnak és Angliának a szeme láttára, akik Trianont Magyarországáig pár héttel előtte ráerőltették. Ismét csak paródia, ami a „daliás idők” gyakori velejárója.

Közben Tuhacsevszkij elfoglalta Rovníót. A belgiumi Spában üléselő antant-konferencia (bevonva a német diplomatákat[!]) munkájának kudarcát nagyban befolyásolta ez a orosz sajtóhír. A spái konferencia volt talán az első, amelyen az angolok és a franciák valószínűleg először döbbsen rá arra, hogy az általuk megalkotott békeszerződések rosszak.⁶⁰ A gyakorlat mutatta meg, hogy az elmélet nem sokat ér. Az antant békepolitikájának egyik támasztó oszlopa valóban a feltámasztott Lengyelország volt, amit a bolsevista Oroszország és a legyőzött Németország ellen találtak ki. Ez lett volna a nagy, független, de *nekik* kiszolgáltató Lengyelország. Az ötlet 1920-ban nem volt új keletű, a németek is egy ilyen „Pufferstaattal” kísérleteztek 1916 áprilisától saját szövetségesük, Ausztria–Magyarország ellenében. Az új Lengyelország sem volt egyéb, mint egy lehetséges „ütközőállam”. Az angolok és a franciák biztatták a harcra, hol egyik ellenség ellen, hol a másik ellen, majd cserben hagyták Lengyelországot. Elszámították magukat: a védenc önállósodott, nem fogadott szót, nem támogatta adott esetben Gyenyikint a bolsevikkal szemben, s ezáltal Európa nyakára hozta a bolsevikoikat. Aztán a Gólem elszabadult, s saját érdekeinek védelmében kaszabolni kezdett. A saját mozgástörvényei szerint, az új lengyel állam saját érdekei szerint. Varsó megtámadásának elhárítása, s a szovjet csapatok kiűzése pedig ráadásul még be is bizonyította Piłsudski autonóm viselkedésének sikerét. Ráadásul még a tescheni Szilézia megszerzésében és megvédésében sem mondott egyértelmű kudarcot. Ráadásul még az ukránokkal folytatott különutas politika is sikerrel folyt egy ideig.

Rákosi Jenő cikke az angol–francia lengyelpolitika családságairól a Budapesti Hírlapban: „A régi 1772-es határokkal kecsgettették, a melyek Németország és Oroszország testéből jókora darabokat hasítottak ki. És Lengyelország nem tudott ellenállni a csábításnak. Se nem látott, se nem halott semmit, csak kapott a tündöklő kövön a melyet előtte megcsillogtattak. Nem törődött azzal, hogy két, még mindig hatalmas szomszédjának tartós gyűlöletét kelti fel maga ellen, nem törődött az annektált ukránok és fehéroroszkok természetes ellenszenvével, nem látta a saját gyengeségét, az új államépítésnek rettenetes nehézségeit és odáig ment, hogy Teschen birtokáért még harmadik szomszédjával, a csehekkel is hajbakapott.”⁶¹ A „tündöklő kő”, nem volt egyéb, mint az 1795 óta áhitott szabadság.

A magyar külpolitikai levelezésben nem bukkan fel az, hogy ezt a tescheni mozzanatot ilyen elitélően kommentálnák, hiszen a lengyelek tescheni kalandja azoknak a terveknek szolgált egyik tartóoszlopául, amit a Dísz tér dolgozószobáiban szövögettek, s amelyek azért szövöttek, mert a megalázottság szötte őket. A nagy Szent Istváni-birodalom akkor már Teleki gondolatvilágában inkább már csak területi és etnikai igazításokban jelent meg, és részhódításokban, mint a Kelet-Felvidék és Ruszka Krajna visszaszerzése. S a leglényegretörőbb folytatás: „[...] végül mindezek tetejébe angol és főleg francia biztatásra még arra is vállalkozott, hogy a vörös Oroszország ellen katonailag fellépjen. Mindezzel természetesen még egy óriás sem tudna egykönnyen megbirkózni, hát még Lengyelország, a melynek belső politikáját számtalan párt irányítja, a melynek hadserege még csak másfél éves múlta tekinthet vissza, amelynek valutáris viszonyai a legrosszabbak egész Európában, s a melyben a munkanélküliség orgiákat ül.”⁶²

A két antant hatalom jó ösztönrel látta előre, hogy a bolsevisták a háborút el fogják veszíteni. Inkább az ösztöneire hallgatva, semmint tudatosan Lloyd George és Millerand miniszterelnökök július 28-án a boulogne-i konferencián a *magyar beavatkozás ellen* foglaltak állást, amihez Pilsudskinak illeszkedni illett. Pár nap múlva elkezdődött a varsói csata, amely augusztus 28-án a lengyelek győzelmével végződött. 1920. október 18-án fegyverszünet lépett életbe. Féléves tárgyalás után 1921. március 18-án a felek aláírták Rigában a békeszerződést, amely kijelölte a lengyel–szovjet határt és megszabta a kapcsolatokat a két állam között. A siker teljes, a kulminációs pont a varsói csata. A Weiss Manfréd által gyártott lőszereknek és haditechnikai eszközöknek ebben a győzelemben oroszlátrésze volt, több hadelméleti értékelés szerint a védők ezek hiányában nem sokra mentek volna.⁶³

„Nemo ita pauper vivit, quam pauper natus est.” Senki sem él olyan szegényen, mint amilyen szegényen született. A lengyelek végül is létrehoztak egy nagy létszámú, működőképes hadsereget, a gazdaságukat már az első időkben, ha minimális szinten is, de stabilizálták, a munkanélküliséget csökkentették. De az antant szorító markából soha nem tudták magukat kiszabadítani, ennek következményeként az 1919-ben segítséget felajánló Magyarországot obligón kívül helyezték. Mert a bolsevikokkal megkötött rigai békét követően – ők így hitték – már nem volt szükség erre a segítségre.

(Pilsudski különvonata a bialystoki állomáson. A „csak” ceruzavonalakban létező békeszerződés) A Magyar Külügyminisztériumban a trianoni határok módosítására irányuló tervezés tovább folyt. Csekonics – legalábbis levelei erről vallanak – végig hitt a lengyel hadsereg diadalában. Augusztus 28-án kelt magánlevele mutatja, hogy a magyar külügy meginoghatott, amikor a bolsevikok Varsót ostromolták: „Ily módon az események jobban és gyorsabban mint azt én tehettem volna kimutatták, milyen felesleges volt a magyar kormánytól az európai hatalmak példája nyomán a patkányok példáját követni.”⁶⁴ (Akik tudvalevőleg elhagyják a sülyedő hajót.) Csekonics, lévén szélsőséges legitimista

és nemzeti gondolkodású, a lengyel ellenállásban a nemzeti eszme apoteózisát látta felfedezni. „Az a rendkívüli nemzeti erőmegnyilvánulás, amit itt most láttunk, és amely csodákat művelt, mindennél jobban megcáfolja azokat a baljósokat, melyeket némelyek oly előszeretettel hangoztatnak Lengyelországról.”⁶⁵ Kérdés a Dísz térhez: „Ez természetesen az én személyes nézetem, mely nem mérvadó, ezért igen hálás lennék további pontos utasításokért, hogy a lefújás marad-e, vagy pedig kívánja-e még a magyar kormány a lengyel magyar közeledést. Ami leveled végső mondatában foglaltatik, és amit az itt időző deputációktól hallok, az utóbbira mutatna. De azok küldetése körül is annyi az ellentmondás, hogy kezdem magamat sehogysem kiismerni.”⁶⁶ Való igaz, hogy a Dísz tér diplomatái és a gyakran változó kormányok és külügyminiszterek a közeledést akarták. Igaz, hogy a kívülről fújó hátszél is ezt a programot tolta előtérbe. Itt nem elsősorban a politikusok és a diplomaták megkereséseire gondolunk, hanem a gazdasági élet, a professzori testület, az újságírás, a kulturális élet képviselőire, s nem utolsósorban az egyház véleményére, amely talán az összes többinél elkötelezettebben képviselte a területi visszacsatolásokat.

De lehet-e a lengyelek nélkül elindítani a felvidéki felkelést a csehszlovák állam ellen? Több, mint kockázatos. Erről vall Teleki Csekonics-hoz írt szeptember 22-i levele: „A Méltóságod által azokban [Csekonics korábbi jelentéseiben – T. Z.] kifejtett véleményét, hogy a belhelyzet a Felvidéken jelenleg rendkívül kedvező egy felszabadítási akció keresztülvitelére és hogy idő múltával ott a helyzet nagyon könnyen a mi hátrányunkra változhatik meg, teljes mértékben osztom. Mindazonáltal egy felszabadítási akciónak a mi részünkről való megindítását a jelen pillanatban a külpolitikai helyzetre való tekintettel nem tartom lehetségesnek. Ha ugyanis az akció a mi részünkről indítatnék meg, minden valószínűség szerint a jugoszlávok minket hátra támadnának, és ha a dolgok reánk nézve rossz fordulatot vennének, esetleg a konfliktusba még a románok is fegyveresen beavatkoznának.”⁶⁷ Meg kell tehát várni, amíg a lengyelek maguk támadják meg a cseheket, addig azonban a jó viszony folytatódjék tovább Varsóval.

Közben a törökök megtámadták az általuk aláírt sèvres-i békét. Ez gyakorlatilag egyenlő volt azzal, mintha Magyarország támadta meg volna Trianont. Ha nekik lehet, Magyarországnak miért nem lehet? A lengyelekkel hónapok óta tervezett együttműködési szerződés napirenden maradt. Szeptember végén a vezérkar kidolgozott egy tervet a cseh konfliktusba való közös beavatkozásra, s az egyeztetésre Dombrády Géza vezérkari ezredes delegáció élén Varsóba utazott. Az akciónak már a kezdete sem ígért túl jót. Dombrády Berzeviczy Béla vezérkari főnöknek írt jelentésében fordulatosan meséli el a történetet, hogy a delegációt hogy adták kézről kézre, ami júliusban még elképzelhetetlen lett volna. A delegáció feladatát a magyar vezérkar abban jelölte meg, hogy magával Pilsudskival majd Rozwadowski lengyel vezérkari főnökkel beszéljék meg a katonai együttműködés részleteit. A katonai terv – Dombrády stábjának műve – legalább annyira volt átgondolt, világos felvonulási terv, mint amennyiben túldimenzionált. Nagy vonalakban: a kassa–óderbergi vasútvonal gyors elvágása, amihez a lengyel csapatok előrenyomulása is szükséges. A kassai irányú Ruzska Krajna megtámadása miatt fontos, a lengyelek kérjenek francia tankokat, repülőszázadokat pilótákkal, 15 cm-es nehéztüzérséget, a franciák intézzék el a román területen történő szállítást. A csehszlovák hadseregben szolgáló francia tisztok visszavonása (?), a lengyelek szervezzenek Zakopane környékén tót légiókat, Németország várható reagálása, a magyar hadsereg nem állhat szemben a némettel stb.

Pilsudski a fronton volt, az államfőnek írt levelet a varsói külügyminisztérium egyszerű udvariassági gesztusként fogta fel, s elfektette. Majd végül – napokig tartó telefonálgatás után – a delegációt különvonattal Białystokba vitték, ahol Pilsudski

a különvonatán⁶⁸ éjjel 2-kor fogadta Dombrádyt. Piłsudski kifejezte sajnálatát, hogy a segítség csak ajánlat maradt. „A segítség igen értékes lett volna – mondta –, meg is bízta Romer tb-ot [tábornokot – T. Z.], hogy a segélycsapatokat (legiot) tekintse meg, de azok csak nem jöttek, az illető civil urak (Hindy-Moser) túl sokat beszéltek mondá. Ezt enyhítendő, azt feleltem, hogy sajnos az entente még nem adta meg nekünk azt a szabadságot, hogy mindenben azt telessünk, amit jónak látunk. De legyen meggyőződve, hogy a segélynyújtás előkészületei, melyet épen nekem kellett kidolgoznom, messze felülmúlták a fenti mértéket s csak épen a helyzet megváltozása folytán maradt el.”⁶⁹

Dombrádynak az volt a megbízatása, hogy a legfelsőbb helyen derítse ki, hogy lehet-e a lengyelekre számítani egy esetleges cseh konfliktusban, s mi a feladata a magyar hadseregnek. „Ő [Piłsudski], mint MO. barátja úgy véli, hogy a tót kérdés megoldására az időpont miránk (magyarokra nézve) mindaddig nem kedvező míg LO. háborúját az oroszok ellen be nem fejezte, mert addig le van kötve s befolyása gyenge.” Utalt arra, hogy ezzel a csehek a lengyelek kárára már eddig is visszaéltek (célzás a tescheni kérdésre). Ebben a háborúban mindenki érdekelt és abba mindenki beleszól. Amellett Románia mit sem tart addig a bolsevikoktól, míg azok a lengyelekkel állanak háborúban.⁷⁰

Piłsudski nyilatkozatai arra vallanak, s ez mai szóval élve nyilvánvaló „csúsztatás”, hogy a megnyert háború előtt pár nappal (október 18-án aláírták a fegyverszünetet) már megváltoztatta politikáját a magyar együttműködéssel kapcsolatban, egyszerűen szólva: *nem volt már szüksége a 30 ezer lovaskatonára*. De éppen ebből a kihallgatásból is kiderül, hogy a békeszerződéseket sem vette komolyan. „A békéről általában élesen elítélőleg nyilatkozott, elmondva annak ismert létrejöttét, mesterkéltnek, természetellenesnek s tarthatatlannak mondja. A volt monarchiát illetőleg megjegyezte, hogy bár igen ingatag államalakulat volt, melyben alig volt pont, melyen népei ne veszekedtek volna, mégis, midőn a béke eltörölt minden régít, mi századokon állt fenn, nem ért el mást, mint hogy Balkánt létesített egész közép Európában [sic!], annak minden kísérő jelenségével. Ezzel kapcsolatban áttért arra, hogy menyi nehézségeket [sic!] okoz LO-nak is a békekötés minden oldalról, mert *az egész béketervezet csak ceruzavonalakon épült fel* [kiemelés – T. Z.].”⁷¹

*

A magyar kormány diplomáciai erőfeszítései tehát sikertelenül végződtek 1920 nyarán. A Második Köztársaság egészen 1935-ig nem állt nagykövetségi szintű diplomáciai kapcsolatban Magyarországgal. A kapcsolatokról jobbat nem lehet mondani száz év múltán, mint hogy azok, ha nem is ellenséges, de visszafogott, hűvös kapcsolatok voltak. A varsói magyar diplomáciai képviselőt „holt állomáshellyé” vált. Amikor a nemzetiszocialista német belpolitikában először mutatkoztak a veszélyeztetés jelei, akkor módosult ez a viszony. 1935-ben kinevezték Varsóba Hory Andrást, a korábban több nagykövetségi posztot betöltő diplomatát. Horynak sem lett könnyebb dolga Varsóban, mint amilyen Csekonicsnak, vagy Dombrádynak volt. Miután a versailles-i békerendszer megszilárdult, a mindenkori lengyel kormányok antanthoz igazodó útra léptek. A Magyar Királyság pedig mint legyőzött, maradt a német oldalon, ahonnan a területrevíziót várta. A lengyel–magyar viszony megmerevedett. Hory a két malomkő, a lengyel és a német között őrlődött. „Tehát míg a korabeli lengyel külpolitika legnagyobb tehetetelét a keleti határait el nem ismerő Németország jelentette, addig Magyarország (teljesen megalapozottan) területi revíziós törekvéseinek legfőbb támaszát egy majdani Németországban látta. Következőleg a magyar diplomácia németbarát lépéseinél folyton magán érezhette a lengyelek figyelő tekintetét, aminthogy lengyelbarát gesztusaiban a németek érzékenysége zavarta.”⁷²

JEGYZETEK

- 1 Czas, 1920. június 4. „Podpisanie traktatu pokojnego przez Węgry odbędzie się w piątek w palacu wersalskim.”
- 2 Uo. PAT – Polska Agencja Telegraficzna: Lengyel Távirati Ügynökség. Alapítva 1918-ban.
- 3 Kurjer Warszawski, 1920. június 4. „Polska w niebezpieczeństwie”.
- 4 Uo. 1920. június 5. „Wielka zabawa na Starym Rynkiem”.
- 5 Naprzód, 1920. június 4.
- 6 Budapesti Hírlap, 1920. június 5.
- 7 Függetlenség Napja – 1918. november 11. In: <http://www.setakrakkoban.hu/2015/11/fuggetlenség-napja-swieto-niepodlegosci.html>. Idézi: Tefner Zoltán: A lengyel államiság visszaszerzésének napja: Varsó, 1918. november 11. In Acta Scientiarum Socialium. Nr. 48 (1918). Kaposvár, 2018. 43. o.
- 8 Tefner Zoltán: *A Monarchia bukása, avagy mi történt 1918 szeptemberétől 1918 novemberéig. 5. Lengyelország születése*. In: A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. (Főszerk.) Gulyás László. Szeged, 2019, Egyesület Közép-Európa Kutatására. 527. o.
- 9 Uo.
- 10 Haller von Hallenburg, Józef (1873–1960): lengyel tábornagy.
- 11 Lipiński, Waclaw: *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905–1918*. Warszawa, 1990. 404–405. o. Józef Haller, a 3. légiós ezred parancsnoka az 1918. február 9-i úgynevezett I. breszt-litovszki béke („kenyérbéke”) után töredék csapatával kalandos úton Franciaországba ment, ahol megalakult a lengyelekből álló „kék hadsereg”. Nevüket kék színű egyenruhájukról kapták.
- 12 Tefner Zoltán: *Miért nem ratifikálta Lengyelország a trianoni békeszerződést?* Kézirat. A ratifikációnak az európai történelemben betöltött szerepéről szóló tervezett monográfia egyik fejezete. A kiadvány tervezett címe: „A Trianoni Békeszerződés ratifikálása a külföldi államokban”. (Szerk.) Vízi László Tamás.
- 13 Hamza Gábor: A trianoni békeszerződés és Lengyelország. *Polgári Szemle*, 2015. december. 11. évfolyam, 4–6. szám. <https://polgariszemle.hu/archivum/78-2015-december-11-evfolyam-4-6-szam>. Letöltés: 2019. november 20.
- 14 https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzetk%C3%B6zi_jog. Letöltve: 2019. november 20.
- 15 Tefner Zoltán: *Miért nem ratifikálta Lengyelország a trianoni békeszerződést?* i. m. 2. o.
- 16 Uo.
- 17 Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem*. Fordította és a jegyzeteket írta Lutter Éva a Niccolò Machiavelli: *Il Principe e altri scritti minori* (Milano, Hoepli, 1924.) kiadvány alapján. <https://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm>.
- 18 Chwalba, Andrzej.: *Historia Polski 1795–1918*. Kraków, 2001, Wydawnictwo Literackie. 581. o.
- 19 Conze, Werner: *Polnische Nation und deutsche Politik im Ersten Weltkrieg*. Köln-Graz, 1958, Böhlau Verlag. 1917 végén, 1918 elején készen állt Lengyelország csatlakozásának terve Ausztria–Magyarországhoz. Mind a németek, mind a varsói lengyel politikusok beleegyeztek az úgynevezett „ausztropolonista megoldásba”. IV. Károly lett volna a lengyel király. Az 1918. február 9-i úgynevezett „kenyérbéke” az Ukrán Népköztársasággal véget vetett ennek az ígéretes tervnek. 336–339. o.
- 20 Ring Éva: Józef Piłsudski, aki visszahelyezte Lengyelországot Európa térképére. In: *Az Eiffel torony árnyékában. Majoros István 70 éves*. Budapest, 2019. 15. o.
- 21 Klimecki, Michał: *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*. Warszawa, 2000. 65–120. o. A fiatalokból álló védelmi erők tagjait „fiatal sasoknak” nevezték.
- 22 Illés Pál Attila: Lengyel-ukrán kapcsolatok a rendszerváltozás után. *Kisebbségkutatás*, 2010. 3. szám. <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00047/1911.htm>.
- 23 Kovács István: *Csoda Visztlánál és a Balti-tengernél. A XX. századi lengyel történelem sorsfordulói*. Budapest, 2006, Európa Könyvkiadó. 80. o.
- 24 Uo.
- 25 Czubiński, Antoni: *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Geneza-charakter-znaczenie*. Poznań, 2002, Wyd. Kurpisz.
- 26 Kovács István: *Csoda Visztlánál és a Balti-tengernél* i. m. 83. o.
- 27 Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem* i. m.
- 28 Uo. 83. o.
- 29 Tefner Zoltán: *Miért nem ratifikálta Lengyelország a trianoni békeszerződést?* i. m. 5. o.
- 30 Uo.
- 31 Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem* i. m.
- 32 A kérdésről összefoglalóan: Tefner Zoltán: Ugron István és a német külpolitika 1918 áprilisában–májusában. *Századok*, 2011/6. 1417–1454.
- 33 Kovács István: *Csoda Visztlánál és a Balti-tengernél* i. m. 86. o.
- 34 Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. Budapest, 1997, Balassi Kiadó. 141. o.
- 35 Uo.
- 36 MNL.K64.1920.17. tétel–121. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály reservált iratai. Somsich – Csekolicsnak, 1920. január 4.
- 37 Sapieha, Eustachy Kajetan herceg (1881–1963): lengyel főnemes, diplomata, Szejm-képviselő, külügyminiszter, lengyel részről Erazm Piltz-cel együtt írták alá a trianoni békeszerződést.

- 38 MNL. K 64. 1920. 17. tétel–121. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Somsich – Csekonicsnak, 1920. január 4.
- 39 Halmos Károly: a magyar béke delegáció tagja.
- 40 *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920.* (Szerk.) Ádám Magda és Ormos Mária. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó. 285. o.
- 41 Uo.
- 42 Uo.
- 43 Pesti Napló, 1920. június 13.
- 44 MNL. K 64. 1920. 41. tétel–20. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Csekonics – Somsichnak, 1920. március 6.
- 45 MNL. K 64. 1920. 41. tétel – 20. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Csekonics – Somsichnak, 1920. március 6.
- 46 Uo.
- 47 Uo.
- 48 Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó. 211. o.
- 49 Az és szó a levélben aláhúzza.
- 50 MNL. K 64. 1920. 41. tétel. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Teleki – Csekonicsnak, 1920. június 6.
- 51 Uo.
- 52 Uo.
- 53 Uo.
- 54 Varga E. László: Őfelsége katonája, Kádár alattvalója. Taróczy Nándor magyar királyi altábornagy életútja. *Aetas*, 26. évfolyam 2011. 4. sz. 72–73. o.
- 55 Uo. A csehszlovákok a szállítmány áthaladását eleve megtagadták.
- 56 MNL. K 64. 1920. 17. tétel–96. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Teleki – Csekonicsnak, 1920. július 10. A szöveg a hajlandók szótól a segíteni szóig hullámos vonallal aláhúzza. A lap jobb sarkában Teleki ceruzajegyzete: „Románián át való szállítás tekintettel a románok számtalanszor tapasztalt illegálisására (sic!), garancia megadása esetén is lehetetlen.”
- 57 Alexandre Millerand 1920. január 20-tól szeptember 23-ig francia kormányfő.
- 58 Budapesti Hírlap, 1920. július 9.
- 59 MNL. K 64. 1920. 17. tétel–197. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Csekonics – Teleki Pálnak és Kánya Kálmán osztályvezetőnek, 1920. július 3.
- 60 Tefner Zoltán: *Miért nem ratifikálta Lengyelország a trianoni békeszerződést?* i. m. 12. o.
- 61 Budapesti Hírlap, 1920. július 11.
- 62 Uo.
- 63 Tefner Zoltán: *Miért nem ratifikálta Lengyelország a trianoni békeszerződést?* i. m. 13. o.
- 64 MNL. K 64. 1920. 17. tétel – szám nélkül. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Csekonics magánlevele valószínűleg Teleki Pálnak, 1920. augusztus 8.
- 65 Uo.
- 66 Uo.
- 67 MNL. K 64. 1920. 17. tétel–263. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Teleki Pál – Csekonicsnak, 1920. szeptember 22.
- 68 Piłsudski azokban a válságos hetekben idejének nagy részét a különvonatán töltötte, ha nem útközben, akkor hol egyik, hol a másik állomáson. Szerette a háborút, annak minden szörnyiségével együtt.
- 69 MNL. K 64. 1920. 17. tétel–391. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Dombrády Géza – Berzeviczy Bélának, 1920. október 6.
- 70 Tefner Zoltán: *Miért nem ratifikálta Lengyelország a trianoni békeszerződést?* i. m. 16. o.
- 71 MNL. K 64. 1920. 17. tétel–391. Külügyminisztériumi Levéltár. Politikai Osztály rezervált iratai. Dombrády Géza – Berzeviczy Bélának, 1920. október 6.
- 72 Pritz Pál: *A relativizálás elfogadhatatlansága. Hazánk és a nagyvilág. Újabb tanulmányok.* Budapest 2016, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, 275. o.

A Zukor és Fox sztori – Hollywood magyar alapítói*

„Az amerikaiak kolonizálták a tudatalattinkat.”

Az idő múltása c. film, 1976, r. Wim Wenders

(Bevezetés) Hollywood több mint száz éve alakítja, dominálja a globális filmkultúrát, Wim Wenders szavaival élve kolonizálja gondolkodásunkat. Az álomgyár, mint ahogy már az elnevezése is jelzi, megalakulása óta a kontrasztok világa, ahol az álom futószalagon érkezik, a film egyszerre próbál művészet és iparág lenni, a siker pedig kéz a kézben jár a csillogással és az intrikával egyaránt. Hollywood az a hely, ahol egy évszázada taposnak egymás lábára a világ különböző pontjainak legtehetségesebb művészei, még azt is vállalva, hogy ünnevelt alkotóiból egy csapásra váljanak egy ipari gépezet alkotóelemévé.

Hollywood egyszerre szitokszó és maga a megtestesült amerikai álom, amely vitathatatlanul meghatározó szerepet vállal az amerikai identitás alakításában. A cirkuszi látványosságnak induló, később hetedik művészeti ággá nemesedő innováció, a mozgóképpel ugyanis olyan dologra volt képes a tengerentúlon, amelyre korábban még maguk a feltalálók sem számíthattak.

A film útja a térnyerés során a két kontinensen eltérő irányt vett. Míg az európai filmgyártás az elmúlt bő száz évben műalkotás szemléletűvé vált, addig a tengerentúlon a film megmaradt gazdasági jószágnak, a cél pedig a fogyasztói tömegek minél szélesebb körű kiszolgálása lett. Nem ok nélkül történt mindez: a multikulturális Egyesült Államokban, a különböző nyelveket beszélő bevándorlók hazájában a nyelvi korlátokat nem ismerő némafilmek gyorsan népszerűs és jövedelmező „üzletággá” váltak.

A film mint közös nyelv, maroknyi nagyot álmodó, az ismeretlenbe beleugró úttörő pionír vezetésével képes volt iparággá szerveződni, és anyanyelvre, származásra, társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül, korábban nem látott hatékonysággal egyesítette a soknemzetiségű, zsbongó, identitását kereső Egyesült Államokat a XX. század elején. Megteremtődött a hollywoodi film mítosza, az amerikai mozi közönsége, és egy olyan hódító hadjárat vette kezdetét, amely „kulturális invázió” napjainkban immár nemzetek felett, világra kiterjedő módon zajlik.

Nem tudunk eléggé egyetérteni a magyar filmtörténet egyik legjelesebb alkotójával és gondolkodójával, Nemeskürty Istvánnal, aki a következőképp szólt a filmről: „*Annyi bizonyos, hogy a százéves mozgóképpel így vagy úgy, de részt vesz az emberiség jövőjének, szellemi és esztétikai világképének kialakításában. Mégpedig oly mértékben, amilyen mértékben egyetlen eddigi művészet (vagy találmány) sem vett részt.*”

De mégis, honnan indult a hollywoodi mozi? Kik a megalapítói, ők honnan érkeztek, és milyen műhelytitkok, intrikák mentén építették fel a mai értelemben vett álomgyárat? Kikből lettek az első filmsztárok, filmcézárók, milyen vízióval és hogyan indultak útjukra a nagy hollywoodi stúdiók?

Hollywood hőskora, keletkezéstörténete, ahogy mondani szokás, igazi hollywoodi filmsztori. Univerzális történet, mindenkit érint, akit egyszer is rabul ejtett az amerikai mozi. Amikor elsötétül a mozi, feltűnik a filmvásznon Hollywood legősibb stúdiológója, a Paramount ikonikus piramis alakú hegye, az azt körülölelő szimbolikus huszonnégy csillaggal, vagy felcsendül a legendás dobpergéssel a 20th Century Fox Fanfare a Fox stúdió intróval, hipnotikus módon szűnik meg a közönség számára a külvilág, s adja át magát, merül el az álomgyár által létrehozott világban.

Világszerte ismert képek és érzések ezek, mégis kevésbé köztudott, hogy e mögött a szimbólumok és stúdiók mögött két magyar származású filmmogult, alapítóatyát kell keresnünk. Hollywood megalapítása pedig egy példátlan magyar történet (is) egyben...

(Fox és Zukor: Hollywood magyar alapítói) „Nem elég, ha magyar vagy, tehetségesnek is kell lenned” – állt a figyelmeztető felirat a legenda szerint Zukor Adolf, ricsei születésű néhai New York-i szőrmeárus, későbbi hollywoodi filmmogul, a Paramount stúdió alapítóelnökének igazgatói aajtján.

Egyes elbeszélések ugyanezt a mondatot George Cukor, a szintén magyar felmenőkkel rendelkező legendás filmrendező szájába adják, míg más források a Zala megyei Túrkevéről később Londonban nagyot alakító, a brit filmgyártás úttörőjeként elhíresült, Winston Churchill javaslatára lovaggá ütött Sir Alexander Kordának tulajdonítják a fenti szavakat.

Akár igaz a legenda, akár nem, cáfolhatatlan tény, hogy a különböző okokból a tengerentútra vándorolt hazánkfiai döntő befolyással voltak a mai értelemben vett hollywoodi filmgyártás világára. Tény az is, hogy az amerikai filmtörténet két magyar alapítóatyát is számoltart Hollywood megalapítói között. Ők Adolph Zukor és William Fox.

E két név csupán egy véletlen folytán került egymás mellé a filmtörténetben, amint az is véletlen, hogy a hollywoodi filmipar úttörőjeként emlegetett Zukor és Fox is Magyarországról, két kis, egymáshoz közel eső Borsod-Abaúj-Zemplén megyei faluból indultak el, s hódították meg végül Amerikát. Persze, ha vannak egyáltalán véletlenek...

Két eltérő karakter, emblematikus filmmogul, akik üzleti döntéseikkel, innovációikkal, világrépükkel elsők között gyakoroltak hatalmas befolyást az álomgyárra. Ők voltak ugyanis Hollywood két befolyásos filmstúdiójának, a Paramount és a Fox stúdióinak megalapítói és vezetői, a mai napig uralkodó stúdió- és sztárrendszer alapjainak lefektetői.

Zukor 165 centiméteres magassága mellett üzleti hűzásaival, kifinomult stílusával hamar a film óriásává nőtte ki magát, a Paramount-ot Hollywood legnagyobb filmvállalatává emelve.

Douglas Gomery a „hollywoodi bibliaként” emlegetett ’The Hollywood Studio System’ című könyvében ekképpen ír Zukorról: „Zukor volt az, aki megtanította a világot arra, hogyan lehet a mozgóképeket népszerű műfajjá és egyben jövedelmezővé tenni. Ő fektette le úgyszintén a hollywoodi stúdiórendszer alapjait.”

A halk szavú, kimért Adolph Zukorral szemben egyik legfőbb riválisa, a tolcsvai születésű William Fox egymaga megtestesített mindent, amit egy hollywoodi filmmogulról elképzelhet az ember.

Zukorral ellentétben Fox magas, jó kiállású ember volt, igazi magánzó, egyszemélyes intézmény, aki egész életében a maga útját járta. Ha Adolph Zukor a mai értelemben vett játékfilm atyjának tekinthető, akkor William Fox a hangosfilm bevezetésének úttörője Amerikában és világviszonylatban is.

Esetükben túlzás nélkül állíthatjuk, hogy két világhírű magyarról beszélünk, akik büszkén vállalták származásukat, s akiket az amerikai szakirodalom is Hollywood magyar alapítóatyáiként tart számon. Nevük megkerülhetetlen a filmtörténelemben, megannyi könyv, anekdota számol be életükről. Zukor hollywoodi csillagát ezek keresik fel ma is évente, míg a Fox név az egyik, ha nem a legismertebb magyar származású márkanév a tengerentúlon.

Sajnos Magyarországon eddig kevésbé ismert az életük és munkásságuk. Ennek okait vélhetően a viharos XX. századi magyar történelemben kell keresnünk. Azokban az években ugyanis, amikor Zukor és Fox megírta saját megemlékezését, könyveik magyar kiadását a származásuk okán még zsidótörvények tiltották meg. Később, a kommunista

rendszerben sem volt támogatott külföldön élő honfitársaink történeteinek széleskörű megismertetése a hazai olvasóközönséggel, főleg akkor, ha a kapitalizmus fellegvárában, „Amerikában” értek el sikereket. Hosszú évtizedek múltán idén végre mindkét kötet magyar nyelven is megjelenik. Ezekre az írásokra, kutatásokra támaszkodva eredünk Zukor Adolf és Fried Vilmos nyomába.

(Gyermekkoruk) Zukor Adolf 1873. január 7-én született Ricsén egy zsidó gyökerű szatócs család második gyermekeként.

Édesapja két kezével épített fel egy kis boltot a faluban, amit édesanyja segítségével üzemeltetett. Ahhoz azonban, hogy megéljenek, a közeli földeket is művelniük kellett. Itt érte az a munkabaleset édesapját, ami később az életét követelte. Zukor a következőképp emlékszik:

„Egy nap felemelt egy nehéz dobozt vagy hordót, és átszakította vele az egy vénáját vagy ütőerét. Az otthoni ápolás nem használt, végül orvost hívtunk, aki vérmérgezést állapított meg nála, majd nem sokkal azután édesapám meghalt.”

Édesanyja, aki egy rabbi lánya volt, tanult asszony, magára maradt az egyéves Zukorral, és hároméves bátyjával, Artúrral. Zukor édesanyja törekeny nő volt, így nem sok esély volt arra, hogy egyedül tudja vinni a boltot és gondoskodjon a földekről. Így az édesapa halála után nem sokkal újra férjhez ment.

„Már kisfiúként éreztem, hogy nem képes kiheverni apám halálát. Nyolcéves voltam, amikor ő is meghalt. A bátyám és én utána anyai nagybátyánkkal éltünk, aki egy nem messzi faluban volt rabbi. A bátyám kitűnő tanuló volt, és nagyszerű szónoki tehetséggel volt megáldva. Nagybátyánk hitt abban, hogy egy napon a zsinagóga éke lesz, és így is lett. Az én érdemjegyeim nem voltak kiemelkedőek, és semelyik hivatás iránt nem mutattam nagy érdeklődést. Ezért 12 éves koromban hároméves gyakornoki munkát vállaltam Blau Hermannál, akinek volt egy boltja a Szántó [Abaújszántó – a szerző] nevű falucskában, egy bortermelő központban, körülbelül tizenöt kilométerre Ricsétől. Feladatomból volt söpörni, apró-cseprő dolgokat intézni, és más házimunkát is elvégezni, miközben hivatalnoknak tanultam.”

Ricsén kevés esélye volt arra, hogy a hivatali létből kitörjön, Zukor azonban többre vágyott.

„Levelek érkeztek Amerikába vándorolt emberektől. Ezek a levelek kézről kézre jártak, hiszen lelkesen írtak bennük szabadságról és lehetőségekről. – Ekkoriban jutottam Amerikáról szóló könyvekhez is. Amikor valaki hazajött látogatóba, élénk kérdezősködésbe kezdtem arról a messzi és reményteli országról. Tizennégy éves koromban végül elhatároztam, hogy én is útnak indulok.”

1888-ban nyakába vette a világot, s egyedül vándorolt ki az Egyesült Államokba, mindössze a 25 dolláros árvasági nyugdíja volt nála, kabátja belső zsebébe varrva. Zukor, noha hamar beilleszkedett a tengerentúlon, fél szemét mindig az öreg kontinensen és szeretett szülőföldjén tartotta, egész életében büszkén vállalva magyar gyökereit.

Szülőfalujához, Ricséhez való kapcsolata is példaértékű volt. 1928-ban az ő támogatása tette lehetővé a református templom felújítását. Kéttantermes református iskolát is építtetett, nevelői lakással együtt. Újjáépíttette a község leégett gabonaórló malmát, és az egyik olajsajtólót is. Mindemellett kutat állított, a legmaradandóbb ricsei Zukor-„emlékművet”, a híres, ma is zárandokhelyként működő Juhász-kutat. A falu minden új házaspárjának huszonöt dollár nászajándékot küldött, annyit, amennyivel ő is elkezdte a tengerentúlon az életét.

Honfi- és egyben nagy vetélytársa, William Fox 1879. január elsején született Fried Vilmos néven a Tokajhegyaljai Tolesván. Kilenchónapos volt, amikor családja az Egyesült Államokba vándorolt, és letelepedett New Yorkban.

Az idősebb Fox azért jött Amerikába, hogy megkeresse a fivérét, aki tíz évvel korábban jött át, és egyszer csak nem írt több levelet. Az édesapja több évig kereste fivérét Amerikában, de sosem talált rá, és sosem derült ki, mi történt vele. Édesapja úgy érezte, élhetne ő is Amerikában, ezért az édesanyja eladta az üzletüket, és kisbabájával eljöttek az újvilágba.

Fox maga nem járt többet szülőfalujában. Önéletrajzi írása szerint több évtizeddel később egy operatőrt küldött oda, hogy készítsen pár felvételt Tolcsváról. Ezeket egy filmbemutatón megmutatta apjának is, aki szerint a falu az eltelt évtizedek ellenére semmit nem változott, egyetlen új ház sem épült azóta, hogy kivándoroltak onnan. Nagyobb kontraszt tehát a tolcsvai állapotok és a folyamatosan változó, épülő New York-i, hollywoodi világ között nem is lehetett. Érdekesség, hogy Fox szülőháza, még ha sajnos rendkívül rossz állapotban is, de mind a mai napig áll Tolcsva községben.

(New York-i kezdetek) Zukor megérkezésekor egyetlen szót sem beszélt angolul, így kezdetben heti két dollárért takarított, és kifutófiúként dolgozott egy szörmekekereskedőnél New Yorkban.

„Nagyon boldog voltam, hogy sok pénzt kerestem, sok száz olyan fiú között mozogtam, akik hasonló korúak és érdeklődési körűek voltak. Boksoltunk, baseballoztunk, és magyar dalokat énekeltünk.”

Hamar rájött, hogyha kitanulja a szúcscsizmát, szörmevágásért ennek a dupláját is megkeresheti. Így lépkedett fokozatosan előre. Nemcsak szúcscént, de kárpitósként is tapasztalt munkás volt már, amikor 19 évesen Chicagóba költözött, hogy megnyissa önálló szörmeüzletét. Önálló vállalkozásról álmodott, az Egyesült Államokban pedig ezt könnyedén el is érthette, meg is alapította első saját cégét. Zukor vállalkozói érzékét jól mutatja, hogy cége, a Novelty Fur Company az alapítását követő második évben már 25 embert foglalkoztatott.

Zukor ekkoriban ismerte meg, és vette feleségül az erdőbényei születésű, magyar származású feleségét, Kauffmann Lottit. Lotti is Magyarországon született, olyan vidéki környezetben nőtt fel, mint Zukor. Ötvenkilenc évig éltek együtt boldog házasságban, az asszony 1956-ban bekövetkezett haláláig. Két gyermekük született: Eugene és Mildred. Eugene később maga is több évet volt a Paramount Pictures elismert igazgatója.

Az anekdoták szerint Zukor a mozgóképpel először A csók című film chicagói vetítésén találkozott. A film főszerepét a kora leghíresebb komikája, May Irwin, és egy közkedvelt zenész, John C. Rise játszották.

„May Irwinnek hatalmas szája volt, ami nagyon vicces volt. Az egyik jelenetben Rice megcsókolja May szájának a sarkát, miközben a lány a közönséghez beszél. Nem lehetett hallani mit mond, de a szöveg feliratozásra került a vásznon. Az újdonság erejével hatott a film, ezért a közönségnek és nekem is egyaránt tetszett.”

Abban a korban volt mindez, amikor a mozgókép igazi forradalma zajlott az Egyesült Államokban. Ekkoriban jelentek meg országszerte ugyanis az úgynevezett Nickel Odeonok, a filmszínházak kezdetleges elődei, ahol 5 centért (vagyis egy nikkelért) bárki megnézhetett egy háromperces „mozit”.

Az ötcentes mozik tömegek számára, köztük bevándorlók milliói számára nyújtott olcsó, elérhető szórakozási lehetőséget. A kétkezi munkások az otthonukhoz közel eső vetítőtermekbe jártak, a titkárnők és a kifutófiúk az ebédszünetben vagy munkaidő után tértek be a vetítésekre, mielőtt hazaindultak volna. A városi nézőközönség jelentős részét a vásárlás közben pihenőt tartó asszonyok és gyermekek tették ki. Sok városban egyedül az ötcentes mozikban lehetett filmet látni, itt a társadalom legkülönbözőbb rétegeihez tartozó emberek ültek egymás mellett a vetítések alatt.

Nem véletlen, hogy több hollywoodi filmmogul, így Carl Laemmle, a Universal későbbi megalapítója, a Warner Brotherst alapító Warner fivérek, az MGM stúdió második M-je, Louis B. Mayer, és nem utolsósorban Zukor Adolf és William Fox filmes karrierje is egy nickelodeonnal indult. Zukoré egészen pontosan 1903-ban, amikor be-társult Buffálo Mitchell Mark mozis vállalkozásába. Egy idő után Marcus Loew-t, a Metro-Goldwyn-Mayer későbbi, legendás stúdióalapítóját is bevették a vállalkozásba.

„Ha sikert akarsz elérni, csak meg kell értened mi történik az országban. 1900–1910 között 9-10 millió bevándorló érkezett Amerikába. A nickelodeonok újak voltak, olcsók, némák, és épp ezért az angolul nem tudó tömegek is élvezhették őket” – magyarázta Zukor később egy interjúban.

Ekkoriban fogalmazhatta meg Zukor üzletpolitikájának évtizedes mottóját is: *„Tekints előre egy kicsit, és kockáztass sokat.”*

Fox Zukorhoz hasonlóan szintén „alulról” indult, gyermekéveit újságos fiúként, majd mint ruha- és szőrmegyári munkás töltötte. 1900-ban indította el első, ruhaipari vállalkozását, amin 1904-ben már túl is adott.

Fox filmes élete is egy nickelodeonnal kezdődött, a ruhaipari vállalkozásért kapott pénzből vette meg első, ócska kis filléres moziját Brooklynban. Az új szórakozási formára ferde szemekkel néző brooklyniakat jó marketingérzékkel (ami egész pályafutása alatt sikerének egyik alapja volt) hangosbemondóval csábította be a mozijába, a filmek között pedig élő fellépőkkel próbálta fenntartani az érdeklődést. Nevét is megváltoztatta: édesanyja, Fuchs Hanna után, a német Fuchs, azaz róka szó angol megfelelőjét felvéve William Foxnak nevezte át magát.

Zukorhoz hasonlóan Fox is a húszas évei elején házasodott meg. Húszévesen, szilveszter estéjén feleségül vette a tizenhat éves Eve Leót, akivel 1899-től egészen Fox 1952-es haláláig nagy szerelemben éltek együtt. Egyszer Fox meg is jegyezte, hogy milyen hatékony időzítést választott, hiszen *„egyszerre ünneplem a születésnapomat, a házassági évfordulomat és az újévet is”*. Igazán rá vallott ez a magyarázat... A frigyből négy lány született.

Eve volt Fox hullámhegyekkel és hullámvölgyekkel övezett életének egyik legbiztosabb pontja, aki komoly befolyással is volt férjére, egyes anekdoták szerint a Fox stúdió több filmsikere is Foxné fejéből pattant ki.

(Az áttörés évei) Zukor Marcus Loew-vel szövetkezve rövid idő alatt komoly mozihálózatot épített ki. Minden lehetséges üzlethelyiséget nickelodeonokká alakították át, az emberek pedig tömegesen áramlottak a vetítőhelyiségekbe. Az amerikai piacon ekkor egy tröszt állt az élen, olyan vállalatokkal, amelyek vezetői még Zukornál is korábban ráéreztek a filmben rejlő lehetőségekre. Ez volt a Motion Picture Patent Company. Ebben a csoportban tömörültek a legfőbb amerikai filmvállalatok, Edison, az American Pathé, a Biograph, az Essanay, a Kalem Company, a Lubin Manufacturing, a Selig Polyscope, a Star Film Paris, a Viagraph. A csoportulás vezető filmforgalmazója a Gergina Klein, míg legfőbb filmnyersanyag-gyártója az Easman Kodak voltak. A tröszt komoly hasznot hozott az amerikai filmgyártásnak azzal, hogy egységesítette a filmek forgalmazását, majd később a filmek gyártását is. Többek között ennek segítségével tudta az amerikai filmipar folyamatosan átvenni az európai film dominanciáját. A zárt tröszt másrésztől viszont lehetetlenné tette, hogy mások is beszálljanak a filmiparba.

Zukor és Fox egymással és további filmvállalkozókkal szövetkezve indítottak pert a tengerentúli filmpiacot uraló Edison Trust-tal szemben. Fox vezetésével megnyerték a pert, 1915-ben az Igazságügyi Minisztérium a „tengerentúl” egyik leghangosabb versenyzői perében megszüntette a tröszt monopóliumát, megnyitva ezzel az utat az

új, bevándorlókból álló filmes nemzedék előtt. Ezt követően indulhatott meg a nagy stúdióalapítási és filmgyártási hullám. Folyamatosan áttevődött a film központja a keletiről a nyugati partra, elkezdte szárnyait bontogatni a hollywoodi filmipar. A mozgókép, a filmipar összetettségére utal, hogy egy bírósági döntés, egy – az angolszász jogrend struktúrája miatt – normarendszeri változás indította el a klasszikus „amerikai álomgyár működését”.

Érdekes, szakmai berkekben sem teljesen ismert adalék, hogy Fox ekkoriban partnerséget ajánlott Zukornak. Zukor azonban hidegen elutasította Foxot, később pedig az – általa sokkal kevésbé domináns személyiségnek tartott – Jesse L. Lasky-val egyesülve létrehozta a Paramount jogelődjét, a Famous Players-Lasky-t.

Zukor ekképp emlékezik erre vissza:

„Egy nap meglátogattam William Fox, a híres filmrészvény és filmszínház tulajdonos. Csatlakozni akart hozzánk, de azt kellett mondanom neki, hogy már berendezkedtünk és nem tudunk több munkatárs számára helyet biztosítani. Pályáját végül egyedül folytatta és elismert producer lett. Nevét a mai napig a Twentieth Century-Fox alapítójaként jegyzi a filmiparban.”

Zukor számára nem jelentett sokat ez a jelenet, Foxban azonban több elbeszélés szerint is komoly rivalizálási vágy indult meg Zukorral szemben. Innentől kezdve ugyanis mindent feltett Fox arra, hogy legyőzze Zukort, és az övé legyen a világ legnagyobb filmstúdiója. Ennek a célnak rendelt alá mindent, ennek a fanatizmusnak köszönheti sikereit, s ez a viselkedés vezetett a hibásan meghozott későbbi döntéseihez is.

(A sztárrendszer alapjai) Mind Fox, mind Zukor saját gyártású filmekben, és a filmjeiket eladó sztárokból gondolkodtak. Mindketten áttették New Yorkból a székhelyüket Los Angelesbe, elsők között építettek stúdiót Hollywoodban. Lassan bontogatni kezdte a szárnyait a Fox Corporation és a Paramount Pictures is.

Amikor még mindenki az ötcentes mozik bűvöletében élt, Zukor az európai kontinensre (főként Franciaországra és Magyarországra) tekintve már a következő lépését készítette elő. Minden üzleti tanács, figyelmeztetés ellenére a pénzt egy nagy dobásra tette fel: az amerikai forgalmazási jogokért cserébe negyven ezer dollárt fektetett a világszerte ismert színpadi színészre, Sarah Bernhardt főszereplésével készülő Erzsébet királynő című francia filmbe. A négytekerces film az első egész estés mozi bemutató volt Amerikában. Az ötcentes mozik és a kétperces filmetűdők korában mindenki bukásra számított. A 35 ezer dolláros befektetés azonban 200 ezer dollárnál is többet hozott Zukor számára, az egész országban turnézatták a tekerceket. *Nézz egy kicsit előre és kockáztass sokat!* – ugye ez volt Zukor jelmondata.

Sarah Bernhardt akkoriban a világ legismertebb színésznője volt – Zukor innentől kezdve eldöntötte, hogy csak világhírű színészekkel készít filmeket, mert ez viszi be az embereket a moziba. Megalapította a Famous Players in Famous Company-t, és ismert arcközt ismert darabokat és regényeket adaptált a vászonra.

„Véleményem szerint a nézőt leginkább azok a sztárok érdeklik, akiket a képernyőn lát. Én legalábbis ebben a hitben építettem fel első cégemet a Famous Players in Famous Playst, több, mint negyven évvel ezelőtt. Arra törekedtem, hogy a közönség végigüljön egy egészestés filmet, amelyben nagyszerű, színházból ismert színészek szerepelnek. Az egytekerces, illetve olykor a kéttekerces filmek – akkoriban mindkettő létezett – készítői és forgalmazói nem tudták eldönteni, hogy elmegyógyintézetbe vagy szegényházba kerülök majd. De a közönség végigülte a filmjeimet.”

Felfedezettei között volt Edwin S. Porter, a korai film egyik úttörő rendezője, Mary Pickford, az első női világsztárok egyike, de Broadway-sztárokat is a filmvilágba csábí-

tott. A kor legismertebb figurái, Douglas Fairbanks, Pola Negri, Rudolph Valentino, Gloria Swanson, vagy éppen Drew Barrymore nagypajja, John Barrymore – mind neki dolgoztak. Zukor bevezette, hogy színészei más cég filmjeiben nem szerepelhettek – létrejött a sztárrendszer. A későbbi Paramount stúdiológóban szereplő 24 csillag is azt a 24 színésznőt és színészt szimbolizálta, akiket szerződtetve Zukor elkezdte a filmgyártó karrierjét.

Fox első filmstúdióját Fort Lee-ben, New Jersey államban húzták fel, sok korai stúdió mellett. Miután elég tőkéhez jutott, elkezdte vetélytársai felvásárlását és kapacitása bővítését. Zukorhoz hasonlóan Fox is felismerte: a közönségnek sztárok kellene. Neki köszönhetők a nézők a mozivászon egyik első szexszimbólumát, Theda Barát – ő volt stúdiója filmsikereinek egyik kulcsa.

Theda Barára Fox a következőképpen emlékszik vissza:

„Mielőtt elkészítettük az A Fool There Was című filmet, konzultáltam Robert Hilliarral, aki már színpadra vitte ezt, és ő játszotta a főszerepet évekig. Azt mondta: »Ha jól emlékszem, hatszor kellett a főszereplő hölgyet lecserélnem. Amint hatalmas sikert értek el ezzel a szereppel, azt hitték, hogy ők Sarah Bernhardt és kezelhetetlenné váltak, így elküldtem őket. Az lenne a javaslatom, hogy írjon szerződést azzal a lánnyal, akit kiválaszt, és úgy építse fel sztárrá.« Először mindezt Theodosia Goodmannel próbáltuk ki, akinek nem volt színészi tapasztalata. Egy szabó lánya volt, Cincinnatiából. Miss Goodman figyelemre méltó teljesítményt nyújtott a filmben. A neve azonban nem volt elég nézőcsalogató, így ki kellett találnunk neki egy jó művésznevet.

Egyszer a reklámozstályon az jutott eszükbe, hogy arab származású női főszereplővel még nem találkoztunk a filmvászonon. A reklámigazgatónk úgy érezte, hogy a közönségnek tetszene egy arab hölgy. Kitalálta azt a történetet, hogy Miss Goodman Arábiában született, édesapja arab volt, édesanyja pedig francia, aki Párizsban játszott színházakban. Így jött az a szó, hogy arab, ami visszafelé bara. Keresztnevét lerövidítettük Theodosiáról Thedára, és megkaptuk azt a nevet, hogy Theda Bara. Aztán a rendező azt mondta: »Addig még ne szokjunk hozzá, amíg nem tudjuk, tetszik-e a közönségnek. Hadd hívjam meg az újságírókat egy interjúra, és nézzük meg, benyelik-e.«

Rendes arab ruhát adtak Thedára, megeremtették körülötte a hozzá illő hangulatot, aztán bejöttek az újságírók. Azt mondta, »kérem, ismerjék meg Miss Barát«, majd elmesélte nekik az ő történetét. Azt mondta, egy szót sem tud angolul. Az újságírók elmentek, és azt mondták, hogy a Fox Film Corporation felfedezte a legnagyobb színésznőt a világon. Először amikor szóltunk neki, hogy »Miss Bara«, nem figyelt oda. De egy kis idő múlva hozzászokott, nagyon megszerette, és a mai napig megtartotta. Miss Bara heti 75 dollárt kapott az első filmjéért, és amikor a szerződése lejárt, már heti 4000 dollárt fizettünk neki.»

Fox gyártotta a világ első milliódolláros filmjét, az A Daughter of the Gods-ot, és ő fedezte fel Tom Mix-et is, a korai western egyik legnagyobb sztárját, akinek minden egyes filmje egymillió dollárral gazdagította a stúdiót. Sikereinek és híres munkamániájának köszönhetően kapta Fox „A férfi, aki elfelejtett aludni” becenevet. Sohasem hordott órát, elmondása szerint azért, mert a nap addig tartott neki, amíg minden munkáját el nem végezte.

(Az első Oscar-gála. Hangosfilm születésénél) Az első, filmtörténeti jelentőségű Oscar-gálára 1929. május 16-án, egy magánvacsora keretében került sor a Hollywood Roosevelt Hotelben. A későbbi ceremóniákkal ellentétben a nyerteseket már hónapokkal a díjátadó előtt kihirdették. A belépőjegy ára 5 dollár volt, 270 ember jelent meg, a ceremónia mindössze 15 percig tartott. Ez volt az egyetlen Oscar-díj-átadás, melyről egyetlen filmfelvétel sem készült.

És ez volt egyben az első és az utolsó év is, amikor két legjobb film díjat osztottak ki. Ezt Zukor és Fox két filmtörténeti jelentőségű filmje, a Szárnyak (Legjobb film) és a Virradat (Legjobb művészi produkció) nyeri. William Fox a film producereként elnyerte a filmtörténet egyik első Oscar-díját, ezzel ő vált az első magyar származású Oscar-díjassá is. Zukor, mint stúdióvezető szintén nyertes volt már 1929-ben is, de 1949-ben aztán ő maga személyesen is megkapta, átvehette az Oscar-szobrot, a hollywoodi játékfilmgyártás során nyújtott úttörő teljesítményéért díjazta az Akadémia.

Az első Oscar-gála helyett a hollywoodi filmipar ebben az időszakban azonban másról volt hangos: a hangosfilmtől.

A film kezdete után pár évvel már felmerült az igény, hogy a filmekben hallható legyen a párbeszéd: a vásznon látható száj még néma, de a vászon mellett álló színész beszél. A változás lassan következett be, jó néhány évet igénybe vett még az átállás.

A hangosfilm újdonság volt. Edison és a többiek még az 1890-es években összehangolták a hangot adó eszközöket a filmekkel. Eugene Augustin Lauste, Edison egy korábbi alkalmazottja, 1907-ben bemutatót egy eszközt Londonban, amiben már ott voltak a lehetőségek. Nem sokkal később egy szinkroszkóp elnevezésű gépet dobtak piacra az Egyesült Államokban, amire sokan felfigyeltek.

1908 és 1913 között Edison előrehaladt a kamerafonjával, amit olykor kinetofonnak is neveztek. D. W. Griffith 1921-ben bemutatót egy filmet *Dream Street* (Álomotca) címmel, amiben már volt néhány párbeszéd. Ehhez egy úgynevezett fotokinemat használtak. Egy másik újító, Dr. Lee de Forest nevéhez fűzik az első hangosfilm bemutatása a New York-i Rivoli Színházban, 1923-ban, amiben mutattak pár vaudeville részletet.

„A filmipar nagy érdeklődéssel figyelte ezeket a kísérletezéseket. De azt éreztük, hogy egyik sem alkalmas nagy nyilvánosság előtti bemutatásra. 1926-ban húszezer mozgóképpel jelen az amerikai filmszínházakban. Ezért egy ilyen eszköz kapcsán meg kellett bizonyosodnunk arról, hogy megéri-e hatalmas összeget befektetni egy ilyen felszerelésbe” – emlékezett vissza Zukor.

Fox számos üzleti, struktúraépítési és szervezési kérdésben ugyan Zukor mögött járt, azonban nemegyszer ösztönösen rátalált a jó irányra, és rendkívüli produkciókra volt képes. Ha Adolph Zukor a mai értelemben vett játékfilm atyjának tekinthető, akkor William Fox a hangosfilm bevezetésének úttörője Amerikában és világviszonylatban is. Míg ugyanis a 20-as évek közepén a világ még a némafilm művészi tökéletességének bűvöletében élt, addig Fox elsőként fektetett jelentős pénzt a megfelelő hangosítástechnika kidolgozására. 1926. március 1-jén mutatták be a Fox által gyártott első hangosfilm híradást, az ún. Movietone tanulmányokat, amely a hangosfilm születésének napja, nem pedig a Warner által gyártott *A jazzénekes* című filmjének majdnem két évvel későbbi bemutatója, melyet az első hangos játékfilmként, nem pedig az első hangosfilmmként lehet ünnepelni. William Fox a hangosfilmmel a csúcsra ért, először (és utoljára) utoléri nagy riválisát, Adolph Zukort. Ekkoriból származik híres mondása is: „*Szeretek büszkélkedni azzal a ténnyel, hogy nem telik el olyan másodperc a huszonegy óra során, hogy a világ valamely filmszínházában ne lenne a képernyőn az a név: William Fox.*”

A csúcstról azonban gyors út vezetett a szakadékba Fox számára.

(*Mennyből a pokolba*) 1927-ben a rivális MGM stúdió feje, Marcus Loew elhunyt. Fox ezekben az időkben meglátta arra a lehetőséget, hogy tovább növelje birodalmát, és 1929-ben Schenck, Loew jogutódjának hozzájárulásával minden idők legnagyobb filmes hitelét felvéve megvásárolja a Loew család tulajdonjogát az MGM-ben. Mindezt a stúdió vezetői, Louis B. Mayer és Irving Thalberg nem nézték jó szemmel.

Mayer a kapcsolatait is felhasználva kilobbizta a versenyhivatalnál, hogy indítsanak eljárást Fox ellen az antitröszt-törvény megszegése miatt. Fox karrierjének bukását így ugyanaz hozta, ami be is indította azt: az antitröszt-törvény. 1915-ben ennek köszönhetően szállhatott be a filmiparba, amikor viszont túl nagyra nőtt, a rendelkezés őt magát is elkaszálta.

Mindezt tetéztve 1929-ben Fox csúnya autóbalesetet szenvedett, sofőrje meg is halt. Mire Fox felépült, vagyona a hírhedt nagy gazdasági világválság idején pillanatok alatt semmivé lett. Az 1929. december 6-i újságok egyik vezető híre már így szól: A tőzsdekrach 91 millió dolláros adósságba sodorta.

1930-ra Fox elvesztette a hatalmat saját vállalata felett is. Balesete, az antitröszt-eljárás és a gazdasági világválság miatt egy hét évig tartó csődeljárásban találta magát. Az utolsó, nevéhez köthető film az 1930-as A nagy ösvény volt, John Wayne első főszerepe, és egyben az első egész Amerikában forgalmazott szélesvásznú mozifilm is.

A csődeljárás egyik 1936-os meghallgatása során megpróbálta megvesztegetni az eljáró bírót, majd hamis tanúzáson is rajtakapták, így 6 hónap börtönre ítélték. A mélypontról soha nem tudott már felállni – miután kiengedték, ott kellett hagynia a filmbizniszt...

Fox elfeledve, a filmvilágból háttérbe húzódva halt meg 1952-ben. Temetésén Hollywood egyetlen képviselője sem vett részt.

Zukor ugyanebben az időszakban a hollywoodi rivaldafény középpontjában van. 1949-ben tiszteletbeli Oscar-díjat kap az „amerikai filmgyártás atyjaként”. 1953-ban pedig, Fox halálával szinte egyidőben, Zukor nyolcvanadik születésnapját még Hollywoodban is ritkán látott óriási fényűzések közepette ünneplik meg. A születésnapon Hollywood legnagyobb hírességei, stúdióvezetői, alkotói köszöntik Zukort és köszönik meg neki az elmúlt évtizedeket.

A szakmai elismerésért, és a stúdióelsőségért folytatott küzdelemben elveszítette tehát Fox Zukorral szemben a csatát, neve a 20th Century Fox stúdióval azonban halála után is tovább élt, Foxot is halhatatlanná téve.

(Végszó helyett) Zukor és Fox küzdelme az egyetemes filmtörténet egyik legizgalmasabb sztorija. Két fanatikus, de eltérő motivációjú ember történelmi, filmtörténeti jelentőségű, hol humorral, hol ármánnyal átítatott, csúcspontokat-mélypontokat egyaránt magába foglaló rivalizálása, egy győztes és egy „vesztés”. Nem tudunk ezek kapcsán eléggé egyetérteni Upton Sinclair, William Fox életrajzírójának szavaival, aki a következőképpen kezdte könyvének előszavát: „*Harminc éve foglalkozom azzal, hogy melodramákat találok ki, de egyetlen általam kitalált történet sem volt ennyire tele bűnnel és áruházzal, veszélyekkel és szabadulásokkal, mint William Fox története.*”

Zukor és Fox története nemcsak, hogy segít megérteni Hollywood megalapításának történetét, egyúttal megmelengetheti nekünk, magyaroknak a szívét is. Büszkeséggel tölthet el minket, hogy a magyar úttörők, és az Osztrák–Magyar Monarchia kulturális öröksége nélkül ma nem olyan volna az álomgyár, mint amilyennek ismerjük. Az amerikai álom a kivándorlóknak is köszönhetően nagy lendületet kapott azt követően, hogy az osztrák–magyar államalakulat s vele a békés és fejlődő Közép-Európa, az ezeréves történelmi Magyarország álma egy csapásra véget ért.

A két ellentétes karakter, Zukor és Fox rivalizálása, sok esetben azonos, mégis eltérő víziójuk, élettörténetük együtt fest hiteles képet Hollywood hőskoráról, valamint a XX. század eleji amerikai világról. Felépítették az amerikai álomgyárat, megteremtették az amerikai mozi és annak közönségét. Kibékíthetetlennek tűnő társadalmi és szociális ellentéteken túllépve, sokszor szemben álló világok, társadalmi rétegek közé tudtak hidat

emelni a filmmel, a saját, egymástól élesen eltérő eszköztárukkal. Belőlük jött létre az amerikai mozi mindenkori közönsége, amely közönség Zukor Adolf legendás mondása szerint: sohasem téved...

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- Bíró Yvette: A hetedik művészet. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.
- Bokor Pál: A siker neve: Oscar. Atlantic Press, 2007.
- Bokor Pál: A siker helye: Hollywood. Atlantic Press, 2008.
- Hevesy Iván - Dévai Béla: A film kulisszatiitkai. Budapest, 1928.
- Kollarik Tamás – Vincze Zsuzsanna. A nemzeti filmgyártások támogatásának kérdései Európában. In: Kollarik Tamás – Varga Balázs (szerk.): Mozgóképek és paragrafusok A filmgyártás intézményi és szabályozási kérdései. (Fundamenta Profunda 10.) Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2018.
- Kollarik Tamás – Takó Sándor: Magyar úttörők az álomgyárban. Országút, 2020. (I. évf.) 7. szám, 15–17.
- Kristin Thompson, David Bordwell: A film története (szerk.: Kovács András Bálint, ford.: Módos Magdolna). Budapest, Új Palatinus Könyvesház, 2007.
- Muszatics Péter: Bécs, Budapest, Hollywood. Kossuth Kiadó, 2018.
- Pető Kata – Takó Sándor: A közvetett támogatás tagállami mintái. In: Kollarik Tamás – Varga Balázs (szerk.) Mozgóképek és paragrafusok. A filmgyártás intézményi és szabályozási kérdései. (Fundamenta Profunda 10.) Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, Budapest, 2018.
- Szabó Ádám: A filmvilág Napóleonia: a magyar, aki feltalálta Hollywoodot. 2017.07.25. (Fidelio)
- Szabó Ádám: Nincs mozi, ahol ne tűnne fel a vásznon a magyar származású producer neve. 2017.10.29. (Fidelio)
- Upton Sinclair bemutatja: William Fox. 1927. (magyar kiadvány megjelenés alatt)
- Zukor Adolf, Dale Kramer: A közönség sohasem téved. 1953. (magyar kiadvány megjelenés alatt)

JEGYZETEK

- * A két szerzőről: dr. Kollarik Tamás a filmszakma, a filmes igazgatás számos területén tevékenykedett. Jogász, bölcsész, igazgatásszervező, 2019 végéig a Magyar Média Mecenatúra program koordinátora, Média tanács tag, a Nemzeti Audiovizuális Archívum és a Bűvészvilág Médiaértés-oktató központ volt vezetője. Könyvkiadóként, producerként, ötletgazdaként, forgatókönyvíróként, szerkesztőként, szerzőként és szakértőként számos könyv, DVD, dokumentum- és reklámfilm megalkotásában vett részt. A Károli Gáspár Református Egyetem, a Színház- és Filmművészeti Egyetem, valamint a Metropolitan Egyetem megbízott oktatója. A Filmakadémia és az ART Bizottság tagja, 2019-ben megkapta a Magyar Filmdíjat. Adolf Zukor és William Fox életének kutatója, tevékenységüket bemutató könyveken és filmekben dolgozik.

Dr. Takó Sándor jogász, producer és egyetemi oktató. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen oktatója, szakterülete a film- és média- és a szerzői jog. Több dokumentumfilm, játékfilm és animáció megalkotásában dolgozott, filmes kiadványokban szerző és szerkesztő. A Színház- és Filmművészeti Egyetem, valamint a Metropolitan Egyetem megbízott oktatója. Adolf Zukor és William Fox életének kutatója, tevékenységüket bemutató könyveken és filmekben dolgozik. A tanulmány törzsszövegét Adolf Zukor és William Fox önéletrajzi írásai, valamint a szerzők több éve folyó életrajzi kutatásai adják. „Zukor Adolf: A közönség sohasem téved”, valamint az „Upton Sinclair bemutatja: William Fox” című kötetek 2020 őszén jelennek meg először magyar nyelven. A tanulmány címével megegyező munkacímmel szerzők egy egész estés dokumentumfilm fejlesztésén dolgoznak a Nemzeti Filmtörténet támogatásával.

SYMPHONIA UNGARORUM

Tanulmányok Nagy Gáspár és Szokolay Sándor életművéről

KOCSIS MIKLÓS – KUCSERA TAMÁS GERGELY – WINDHAGER ÁKOS

A Symphonia Ungarorum konferencia írásba foglalt előadásai elé

Nagy Gáspár és Szokolay Sándor nagyszabású életművéből a rendszerváltás után főként a közéleti konnotációk kerültek az elemzések középpontjába. A szerzőknek az 1956-os forradalom eszmeisége iránti elkötelezettsége valóban identikus, ám nem kizárólagos elem ars poeticáikban. A nemzeti hagyományközösséggel való azonosulás, s a megélt, személyes hit szintűgy eleme művészi hitvallásaiknak, mint az örökölt stílus és a kísérletező nyelvjáték ötvözése. Öntörvényű, romantikus alkatú művészként egyikük sem igyekezett az iskolánként és kurzusonként változó korszerűségi elveknek megfelelni; egy egyetemes közösségnek írtak nyelviségükre reflektáltan, aktuálisan, alkotói személyiségük legteljesebb hitelével. A következő írások ezért - hasonlóan az azonos című, 2018. március 28-án a Pesti Vigadóban a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete (MMA MMKI) által megrendezett tudományos üléshez - azt a célt tűzték ki, hogy megkezdjék a két életmű újraolvasását – az egyes műveket eddig kevésbé figyelembe vett szempontokból elhelyezve új, egyetemes és hazai kontextusokban is. Az alkotói kompozíció, annak közönséggel folytatott párbeszéde, valamint a szakmai recepció három csomópontjában vélték a találkozó szervezői tetten érni a két művész velünk élő örökségének kortárs jelentőségét. A két alkotó együttes tárgyalását ars poeticáik összeolvashatóságán túl indokolja, hogy több ízben is kölcsönösen megihlettek egymást. Az ezeréves államiság tiszteletére, közös vállalkozásként született meg a *Symphonia Ungarorum* kantáta, amely mindkettőjük számára létösszegző vallomás a művészetéről, önmagukról és a közösségről.

A soron következő írások három csoportra oszthatóak: a „stíloselemző tanulmányokra”, amelyek körébe sorolható négy szöveg klasszikus művészetelméleti megközelítésből vizsgálja a költői (szerzője: Falusi Márton) és zeneszerzői életművet (szerzői: Hollós Máté, Gombos László és Windhager Ákos); az „életrajzi írásokra”, amelyben három tudományos igényű visszatekintés olvasható Berkesi Sándor, Radics Éva és Orosz István tollából; végül a *Symphonia Ungarorum*-on keresztül, a „közös életmű értelmezéseire” líra- (szerzője: Pécsi Györgyi) és zeneelméleti (szerzője: Eősze László) tanulmányokba foglaltan; az írásokat a jövőben, digitális könyv formájában az MMA MMKI is megjelenteti honlapján.

„AZ ÉLETMŰ MAGJA” – STÍLUSELEMZŐ TANULMÁNYOK

FALUSI MÁRTON

Nagy Gáspár autoreflexív beszédmódja

A művészet 20. századi autoreflexív irányultsága az azzal való nyughatatlan tusakodást fejezi ki, hogy az esztétikai tapasztalat vajon részt vesz-e a megismerésben. Máig kísért a kétféle álláspont nevezetes megfogalmazása. Kant szerint „nincs szép tudomány, csak szép művészet”, amely voltaképpen előkészíti Dilthey elvi, értelmező és megismerő tudományok között tett distinkcióját. Az ellentétes póluson Hegel a szépet „az eszme érzéki látszásaként” határozta meg, és ebben a műalkotás megismerőképességét látta, ám – platóni visszahajlasként – afféle másodrendű megismerőképességét, amelyért egy művészetben túli igazság és valóság ölt benne testet. Hegel alapvetését azután Heidegger és Gadamer „rehabilitálta”.¹ Az ő hermeneutikai szemléletmódjuk – Bildung-eszményük – elveti az értelmezésnek a szerzői intencióra, életmegnyilvánulásra, életrajzra összpontosító pszichologizáló és a művészi látszatot valamiféle objektív valóság tükörképének felfogó kanonikus válfajait.² Gadamer egyenesen úgy véli, hogy „a művészet tapasztalatát is az igazság megismeréseként kell legitimálnunk”³, továbbá „a kép *létfolyamat* – benne jut a lét értelmes-látható megjelenéshez”⁴. Fehér M. István ezért találóan jegyzi meg, hogy „a művészi »látszat« sokkal valódibb és gazdagabb, mint az, amit közönségesen valóságnak vélnék”⁵. Heidegger lényegében ugyanazt ragadja meg, amelyhez később Gadamer is ragaszkodik, hogy szó és dolog egymásrautaltsága révén a szép nem pusztán tetszés, hanem „az igazság története”, „a szóban maga a dolog van jelen”⁶, vagyis a kauzális tudományosság igazságfogalmától eltérő – talán éppen eredetibb – igazságokra ébreszt rá.

E – nyilvánvalóan bibliai fogantatású – hermeneutikát tette magáévá Pilinszky János, valamint a nyelvi műalkotást a transzcendens felé az ő nyomdokait követve – más-más módon – megnyitó Vasadi Péter, Szöllösi Zoltán és Nagy Gáspár. Mintha Pilinszky két híres, a *Nagyvárosi ikonokba* illesztett esszéjének (*A „teremtő képzelet” sorsa korunkban; Ars poetica helyett*) esszenciáját párolná le Vasadi Péter hit, vallás és művészet összefüggéséből (*Levél a transzcendenciáról a művészetben*):

„A művészet nem ismeretelmélet, és egyáltalán nem elmélet; ezért a megismertről azonnal van mit mondanía, ha túlléphet rajta s anélkül, hogy találkozásukat elfelejtené, kutatja a megismert ismeretlen megismerhetetlenségét. A transzcendenciánál vagyunk. De mielőtt erről beszélnénk, a művészet alapelveinek kell mondanunk, hogy önelvűségét, immanenciáját, a dologiban érezhető, sőt látható szellemiségét teljes szuverenitása védi. Mint ahogy összeomlik az a művészet, amely a titoktalan megnevezésektől várja a transzcendens lappangást, ugyanúgy romba dől az a

művészet is, amely az ideológiai cenzúra sósavával összezsugorítja egy mű nem-immanens elemeit. Minthogy transzcendencia nélkül az immanencia nem igazán immanens, immanencia nélkül pedig nincs, mi reprezentálja a transzcendenciát, a hiteles művészetben a folytonos, vakító határátlépések tanúi vagyunk; a mű anyagán a transzcendens immanencia és az immanens transzcendencia szeszélyes karcolatait látjuk. Ez a kettős egység változtatja esztétikaivá a mű etikáját.”

Amikor Vasadi azt írja, hogy a művészet a transzcendenciát az immanenciában fejti ki, és ez az alapviszony teszi szuverénné, ugyanúgy perli vissza az esztétikát a vallásos, mint a tudományos intézményektől, bizonyosságoktól. Ahogy Dukai István rámutat, hasonlóképpen jár el Szöllösi Zoltán poétikája is az „egyidő” metafizikai dimenzióját érzékelve, az „integrált időt”, amelyben „a valódi megismerés” létrejön, a megismerő azonosul a megismerés tárgyával.⁸

A Nagy Gáspár életművén vörös fonálként végighúzódo autoreflexivitás pedig végső soron ugyancsak az esztétikai világszemlélet, az apofantikus beszédmód filozófiai problémáját veti fel újra és újra. Mindjárt a *Koronatűz* című kötet előhangjában: „Sütő András egyik hőstétől tudom, hogy az ember ott kezdődik, amikor összetéveszti magát azzal, amitől megfosztották. Az igazi vers is innen indul; azért a hiányért és szüntelenül cipelve a rábizottakat: bánatos csikóarcot, madárként repdeső gyerekkezet.” Ám néhány sorral e szentencia előtt a valóság és a vers kapcsolódásának mikéntjét egyik legjellegzetesebb toposzával demonstrálja a költő: „valamelyik hőszínű terepre hajnalig rákarcolódna egy boldogtalan költemény; kép és dráma, mint szívemre, agyamra már korábban”. A nyelvi jelek valóságra vésődése, mintázódása a vers megismerőképeségéről tanúskodik, s hogy nélküle, a szavak nélkül a valóság egyszerűen nem képződik meg autentikusan. Ezért kötődnek e folyamathoz minduntalan bibliai párhuzamok, allúziók, a keresztény liturgia cselekvéssora. A hőszínű – tehát makulátlanul tiszta – terepen a költemény alakzata a madár, s mivel „a rábizottakat cipeli”, egyszersmind az özönvíz végét vagy az evangéliumi üzenetet hírül hozó, „hordozó” médium lenyomataként konstituálódik.

A *Pontok* című vers kinyilatkoztatásszerű mondatai a valóságban lezárult eseményeket és a beszédaktusokat „írják” egymásra. A lekoppanó kövek, az elsüllyedt hajók, a véget érő sínek, az alámerült hálók, az elernyedő kezek és a könyörgésben megrekedt szavak, vagyis a cselekvésében ellehetetlenült emberi beszéd sorsa a metafizikai dimenzióban, a teremtő nézőpontjából azonosul. Ekként a „pont” a befejeződés metaforájaként a megváltást készíti elő, amikor a tárgyi valóság állandó mozgása nyugvópontra jut, és a nyelvben érzékileg megformált ima lélegzete eláll. A kötetkompozíció tudatosságára vall, hogy *A vers* című költemény, a *Pontok* közelében, szerkezetileg hasonlóan definitív és szaggatott. A *Pontok* az ígéket főnevesíti, hogy ezáltal is fokozza az evilági lét megszűnésétől való félelemérzetet; a „tovább nincsen” geminációja pedig a nemlét igéjét hirdeti. *A vers* viszont kizárólag nominális stílust választ, csupán a „magasodhat” szó fejez ki cselekvést (emiat is) kitüntetett pozícióban. A morális helytállást, a bibliai eredetű motívumokat és a hazaszeretetet tükröző alakzatok közül ezúttal egy általánosabbat érdemes kiragadnunk. A vers – az egyik aforizma szerint – „gát, innen az élet, onnan az életünk”. Az egyetemes lét és az egyéni tettekkel elsajátított létezés között *létesített* gát metaforája a költészet hivatását a teljeskörű világmegértésre terjeszti ki. A gát egyszerre védi egymástól a két szférát, személyes sodrású „életünket” a befogadhatatlanul sokrétű, hőmpölygő „élettől”; vagyis mintegy megszelídíti, felfoghatóvá teszi a természetet és a kultúrát, ugyanakkor torlaszt és duzzaszt: nyomatékosit.

Nyilvánvaló mindemellett, hogy a vizek kettéválasztása Mózes vörös-tengeri csodáját is emlékezetünkbe idézi, amely a birtokos személyjel hatását erősítve a művészet közösségi funkciójára is utal. A *Születésnapomra* képe – „aladúcoljam-e fogaimmal a szót?” – viszi tovább ezt a gondolatot, hogy végül „A szó csak kirekeszt!” felkiáltása elbizonytalanítsa az olvasót, aki nem tudhatja, milyen mértékben ironikus modalitású, s milyen mértékben – afféle avantgárd gesztus gyanánt – a konvencionális nyelvhasználat elégtelenségét konstatálja. A szó hangalakjának kölcsönzött fizikai alak, itt és most a szó mint megtámasztásra szoruló épület, szintén gyakori stíluseszköz Nagy Gáspár költészetében. A *Pár sor* című vers is felhozható példaként: „és marad hátra pár sor / pár köpés a homokra”, majd a verszárlat: „mert éjfélre jár a folyó / és éjfélre a száj tehát folyton / folyik árad és hazudik míg kavicsot / hord nyelvem alá-föle az álló Duna”. A hazugság-áradat, a nyelvi hordalék kollokvialis metaforáját újszerű plaszticitással fogalmazza meg a beszélő, akit a Duna kavicsai, a voltaképpeni szavak a félrebeszélő nyelvtől védenek, szigetelnek el.

E kettősség, vagyis az „evangéliumi esztétika”, a „mozdulatlan elkötelezettség” (ezek Pilinszky közismert fogalmai), a költői szó teremtő erejébe vetett hit és a nyelvi inkarnáció hamissága – „látszólagossága” – számos Nagy Gáspár-vers feszültségeteremtő mélyíti, amelyet a vers mint artefaktum vissza-visszatérő retorikai alakzata is tudatosít. A *Verskéz* már a címével rávési a szövegtestre alkotóját és cselekvőjét, a kezét, amelyhez a „rés” és a „kés”, a jégen keletkező lék attribútumai kapcsolódnak. Elsősorban pedig az „elveszíthető kép üresjárata” a gáttal kettészelt, polarizált valóság-felfogással analóg költői eljárás révén. A „lék” és a „kés” is hiányt keletkeztet, belehasít valamibe, összerokkasz, megtör valami egészségeset és rendezettet, a „jégagyat” és a „hókunyhót”. Miféle képet állít elő a vers, ha egyszerre tevőleges és „(cselekvés) képtelen”, váratlan, katasztrófális és kifürkészhetetlen, ám mindenekfelett a végtelenre irányul? A költői invenció természete és hatása alapján is kiszámíthatatlan; akár a „fakutyaszél”, akár a „pingvin” vagy az „eszkimóima” a kiváltója, bekövetkezik és elmúlik, mint egy rianás, pusztulást vagy megigazulást okozva. A *horror vacui*, a valóságon ejtett seb – lásd József Attilától: „Sebed a világ” – azonban nem feltétlenül kitöltendő, begyógyítandó. Ennek párverse a gyakran elemzett *Kés(lededik) a szó*, a szólás jogáért, a kimondhatóságért vállalt egzisztenciális küzdelem emblémája. „Egy nyulánk hang vérzik / befelé hosszan”, és „csak gyülik a nyál / meg a kibiztosított / beszéd...”, amelynek nemcsak a politikai, de a nyelvfilozófiai konnotációja is egyértelmű: a világ folyamatosan provokálja a nyelvi közlést. A „késlekedés” egyaránt jelöli a késként viselkedve és a késelemben esik jelentéseket, ily módon egy tipikus, Nagy Gáspárra jellemző szójáték.

A *Leírom...* a legkristályosabb és egyik legszebb költemény vers és valóság viszonyáról. Egy rituálét „ír le”, amely a beszélőt először a költői techné eszközeitől, majd a médiumától, végül a valóságtól is – vagy a valóságot a beszélőtől – megszabadítja, hogy csupán a folyamatos versírás – a mi oldalunkról: versolvasás – helyzete, szakrális állapot maradjon hátra. A verssorok – mintha a beszélő az ébrenlét és az álom peremvidékén szólalna meg – szétszálazhatatlanul összebogozzák a vers szellemi és fizikai megjelenését, valamint a valós eseményeket. „most leveszem a képet a versről” – indul a cselekvéssor, mintha a beszélő a konyhát rendezgetné, s miközben ez a mondat a par excellence trópus, amelyet leválaszt, a második sor (zárójelben) a leválasztás *mikéntjét* is érzékelhetővé teszi egy hasonlattal: „(mint tejszint a tejről)”. A kéz, a toll és a papír eltávolítása – „(mintha csöpp gyerek alól / a pelenkát ha fölsírt)” – a „vers” tisztába tételéhez vezet; ezután csak az „utolsó” sor (közlés) marad, amelynek „letakarása” az asszony „betakarásával” áll párhuzamban. A hajnal „beeresztése” és az éjjel „kikapcsolása” – sőt a

reggeli himnusz felidézése („bekapcsolása”) – egyszerre a valóság totális lirizálása és a líra totális megvalósítása vagy elvalótlanítása: a vers nagyszerűségét abban is tetten érhetjük, hogy nem dönthető el immár, a beszélő teljesen feloldódott-e a versben vagy a vers teljesen feloldódott-e a beszélő valóságában (macska, rádióhallgatás, alvó társ, konyhai tevé-vevés). E ki- és befordított szituáltságot világítja meg, hogy a feleség felébredése az éjjel „kikapcsolása” miatt következik be („ne fogyasszony több setétet”), és a versbéli figura meg is szólítja a beszélőt, mintegy faggatózva, hogy a versben vagy a valóságban találják-e magukat: „verset írtál vagy most jöttél meg”. Az utolsó négy sor – miként a megérkezés, az eljövétel alakzata is – a valószerűtlen, mert a valóságon és a versen egyaránt felülemelkedő létmód – a transzcendencia – állapotrajza: „meg se jöttem itt se vagyok / csak ezt a képet kinagyítom / verssé bedobom a forró teavízbe / és mindent a nappalra hagyok”. A „kép” talán nem is a költői, hanem a valós életkép, amelyet – a fényképelőhívó oldat helyett – a teavíz varázsol láthatóvá, és a nappal beköszöntekor a világosság rögzít. A finoman árnyalt ellentétpárok – a tejszín a felütésben és a teafőzés a zárlatban, a nappal és az éjjel, a megszólaló és a feleség, a látványelemek és a hanghatások, a pontos adatok (4.30-as himnusz) és a sejtelmes benyomások stb., a valóság és a képzelet – a végsőkig feszítik a kérdést, ám anélkül, hogy a vers didaktikus okfejtésekre merülne: mi a költészet funkciója és mik a lehetőségei.

A *Tudom, nagy nyári délután lesz* (1998) kötetben bukkanunk rá arra a versre (*Éjszakadás versre és álomra*), amely hangsúlyosan evokálja a *Halántékdobban* (1978), tehát éppen húsz esztendővel korábban megjelentet. „Nincs szörnyűbb annál mint éjszaka kettesben maradni egy félkész verssel” – így szól a versindítás, és a sötétben, álmatlanságban feltáruló „fogyatékoságok” nem pusztán poétikai jellegűek, hanem tagadhatatlanul morálisak, amelyet a kakasszó és az árulás motívuma is alátámaszt. A „szóvonalzó” és a „súlypont” geometriai-fizikai metaforái pedig egyre kevésbé költészet-technikai, mint inkább létezés-technikai kérdések körül forgatják a gondolatokat. Verset írna a vers maga – mint oly sokszor Nagy Gáspárnál –, de az írás aktuusa a születéssel, az áldozathozatallal, a kinkeserves megmérettetéssel rokon, s akárcsak az előző műben, a „szerelem-lucskokban magzatvízben meghengergetett drága testet” és az „indigó pelenkát kékit kékít alája kezéd” kitételek a természetes mozdulatokat biblikus, természetfeletti vonatkozásokkal magasztosítják fel. Ekként a sejtek és a protonok világegyeteme a vészjósó tigris és a gravitációt legyőző madár metaforáival a „Napostya” és a fehér színnel érzékeltetett megtisztulás „biztos jeléig”, Isten közelségéig tágul. Nem vitás, hogy gecsemánéi éjszakát él át a beszélő – „halj bele halj bele ebbe az éjszakába” –, a teremtő ihletével megvert teremtmény, aki fél, hogy tettére fény derül – „ő kész de te most félsz mit is tettél ha nem látsz ha nem látnál” –, mert a felemelkedés, a határátlépés (transzcendálás) kockázatos, hiszen a lírai szövezen/szövegen az éjszakában rejtegetett gyarlóságaink is áttetszenek, kitudódnak. Az éterien lebegtetett „kék”, a meghatározatlan bűn azonban immanens módon, a bibliai utalásokon „innen” is működésbe lendül „valami szenvedő pártszűz”, „a teremtést roppant türelmetlenül viselő ember kényesebb oldalbordája” alakjában, aki „egy érzékeny mellre tűzhető membrános jelvényért elárult”; ő talán a fogantatás eredője, de jutalma, a „jelvény”, mindenképp a „Napostya”, a „biztos jel” ellenpontjaként veendő számításba. Jelvény és jel, fekete és fehér („fehér mint az éjszaka mélyén a nagyon fehér”), kék és szerelem, születés és halál, tigris és madár ellentétes pólusaiban a vers által rögzíthetetlen, „félkész” igazság, a férfi minőség és a vers nélkül megigazíthatatlan valóság („ő kész”), a női minőség csapnak össze.

A *halántékon lőtt versek emlékműve mögött* egyenesen a szemantikai háromszög nagy problémájával tusakodik. „Ha kiírtad magad / alól a földet / még rád villoghatnak / a hold márványjelei – / de életedből hová / omolnak a dolgok / miket a földön nem / szabad

elfelejteni.” A vers mintegy kivégzés áldozata, a „kiírt” föld poétikai abszurditás, a lét teljes birtokbavétele a szemantikai terror megsemmisítő gépezetével, vagyis maga a heideggeri „elrejtettség”, amelyben a humánus elbukik. Nyelven túl, a nyelven és földön túli tartományból azonban még elérhetik a „márványjelek”: az emberi nyelvbe nem foglalható, így jelentés nélküli „villogások”, az immanencia nélküli transzcendencia. Végső soron a megnevezésre, értelmezhető jelekre váró evilági dolgok felejtésre vannak kárhóztatva, ha az írás nem állít emléket nekik. Az „Írás” (nagybetűvel szedve) ekként tesz tanúbizonyosságot a második strófa harang- és kakasszaváról, s a „tevék nyomán” a végtelenig járó kisfiú, aki halála előtt mindent „kinőtt”, még a verset is, a krisztusi istenember archetípusa.

Az emblematis, kinyészerített című *Csak nézem Olga Korbutot...* egyik vezérmotívuma a vershez és a nyelvhez való viszony, a nyelvrontással végzett tudatrombolás, amelytől „a száj lett / kitermelt homokbánya”, miként régi toposzára is visszautal a költő. A „háromnegyedre felnőtt gyermek / szűkülve kihajtja a nagy versgallért”, így az emberi test és a szöveg korpusza megint össze van montírozva – mintegy a férfi princípium ikonjaként. Sőt a grammatika egyszerre korlátokat szabó, antiszkepticista és a szabadság megélését lehetővé tevő, közösségbe vonó és individualizáló funkciója is hangsúlyt kap: „nagy áron és minden áron / szabad vagy és ha mégsem / gyorsan elő a nyelvtankönyvet / kételkedsz vagy kételkedel”. (A *Ragozások az ún. puha diktatúra emlékkönyvéből* is ehhez az eszközhöz folyamodik.) A költői én vagabundus hajlamait a közép-európai történelmi kataklizmák fegyelmek és visszaszorítják, mert a magyar költő anyanyelvének elsajátításával a pragmatista gyakorlati filozófiát (a fallibilizmust) is vállalja. Nem hagyatkozhat rá teljesen „a nyelvi önműködésre” – már ha ez egyáltalán bármit is jelent –, „hiszen bemutatnád te is / a költészet minden trükkjeit / az egynapos csodát / a konkrétvers és / szövegek sorát / átverhetnéd a / semmi szigonyát / a banális nagyhalon / soha nem kínálkozik / így az alkalom”.

Az referenciális nyelvi bűvészműtávkönyvek ellen szóló, parodisztikus pamflet *Az ún. nyelvkritikus költészet manifestumának rekonstruálása eredeti dánból és honi sajtó(ból)*. A közép-európai ütemkényszert, az elmaradottság örökös frusztrációját az Új Symposion műhely alulstilizált beszédmódjának kimódolt újírásával karikírozza – „és végre a nyelv a nyelvet / a nyelvre használja / a nyelv bátran csak nyelv / akar maradni ergo / a nyelv nyal / egy merőben más nyelv / nyelvelmélnélküli nyelv / a mellényelvezés finanszírozott / nyelve...” –, ám nem a retorika maga, hanem a mentalitás, a kisebbségi érzésből fakadó túlkompensáció a travesztia tárgya – „mutatóban így szól a / hagyományos *dalnépformula*” –, hiszen a stílári megoldások java részét Nagy Gáspár költészetében is felismerhetjük. A költő mintha csak bizonyítani szeretné, hogy tisztában van ő is a neoavantgárd technével, bírja eszköztárát, ahogy az adekvát bölcséleti vonatkozásokat is, ám Hamlet és Kierkegaard lételméleti dilemmája – *lenni vagy nem lenni*, illetőleg *vagy-vagy* – mégis csak a valósággal számot vető értelmiségi pozícióját engedik meg számára, és egyebet nem, pontosabban – a vers néven is nevezzi a fogalmat: „az immanenciát kínáló sajtópapíron / átértelmezhető végül / általunk a lét...” – az immanenciát a transzcendenciával együtt.

Egy később keletkezett vers, *A valóság égető nyelve* ezt a nézőpontot – „mennyi valóságot bír el a köl-té-szet” – himnikus hangvétellel érvényesíti. „A nyelv már nem ad világot, / a világ ad bábeli nyelvzsarnokokat, szöterroristákat; / teremtődnek a nyelvi Nagy Ponyva alatt / nyelvfilozófiák, fűrészpörban lovaglós bohócok...” – olvassuk a szentenciát, s a feladatát, „teendőjét” ki is jelöli a költő, hogy a „nyelvi matricák” ragasztgatása, a jelölőt és a jelöltet önkényesen azonosító hatalmi aktus

helyett a romantikus – a romantikával elveszített – programot hajtsa végre. A III. rész ennek megfelelően apokaliptikus látomás a világvégéről, „Ég” és „Föld”, felső és alsó tényér tapsa, amikor is „az emberiség hamubasúlt útravalója” „megfejthetetlen kódként” nyilatkozik meg. Az univerzum, az ég és a föld jelenségei ebben a vízióban – szintén expressis verbis deklarált módon – titokzatos, nyelven túli *kódok*, írásbeli szövegen kívüli kulturális szövegek, amelyek immár csak a végítélet órájában – július hónapjában: „ha most az isteni taps / júliust követel” – válnak ismét értelmezhetővé – „míg kottázható lesz a taps” –, ám többé nem az elárult emberi nyelv jelkészletével.

Az iménti, *a száj mint kitermelt homokbánya* metafora az autentikus közlésekből ki-
semmizett költőt jellemezte, a *Nyelvem pallosával* viszont „a száj börtönudvara” trópus-
alkotja meg, a hallgatás szakrális aktusát. Az ima azért fohászkodik, hogy az Úr ne
hallja meg hangját – „Uram, ha verset szólna szám, / két kezem elé tapasztom” –;
„az áthúzott madár” szimbóluma színleg az önkritikát, az öncenzúrát és a lírai iden-
titás visszavonását tüzi a beszélő zászlájára, a „fog-katonák sorfala” és a „nyál-vi-
zesárok nyara” pedig látszólag a nyelv kisajátítását, instrumentalizálását emeli nor-
matív erőre. Ám a „ketrecs szavakat” kivégző pallos, a testrész értelmében használt
nyelv brutalitása egyértelműíti a malíciát: a költő akkor is szólásra nyitja ajkát, ha ez-
által veszélybe sodorja szavait, illetőleg a hallgatás is cselekvésértékű. A *Kibiztosított*
beszéd kötet egésze vitairat a nyelv kizsákmányolása, rendeltetésellenes használata
ellen. A föl nem szálló „versgép”, a „felcukrozott” vers, a „nyelvével nyal a nem-
zet”, „a költők torkán dér, / a költészetben nyár” és „a versek frontideje eljön
/ a világ érdekei fölött / lengnek a világ énekei” kifejezések érzékeltetik, hogy a
többértelmű, sejtelmes, nyelv és valóság viszonyát metafizikai dimenzióba áthelye-
ző – és ezzel együtt a közéleti jelentésmezőre tévedést is megengedő – beszédmód
nyiltabbá vált, a politikai áthallásokat felerősíti, a beszélő véleményét deklarálja.
Kiemelkedő vers a *Noli tangere!*, amely a „...két deklináció, / két nehéz nyelvtani
szerkezet / szétszerelése közben egy lazító / példamondatban...” a nyelvtanulás és
a személyiség kiteljesítése között von párhuzamot. A tudás nyelvhez kötött, így ha
a nyelv maga sérül, „naiv Krisztusként függsz / a tények, viszonylatok, struktúrák
/ összesodort zsinégén”, és a „bölcs ember” a beszéd helyett „csak söpri a reményt,
/ a koszos havat az ország szájába”. A *Zónaidő* című nagy, e problematikát legjobban
magába sűrítő verse is itt születik, s *A halántékon lőtt versek...* felütését írja át. Az „oda-
kint”, a transzcendencia szférája és az „idebent”, az immanenciáé (vagy fordítva) csakis
a poézisben, ezen a senkiföldjén, ebben az átmeneti „zónában” hangolhatók össze, s az
„áthúzott” versek – mint az „áthúzott madáré” korábban – „szabadrabsága” – az életmű
nevezetes hapax legomenonja – éppen a nyelvi kifejezőképesség két oldalát, kettős ter-
mészetét mutatja meg.

Véget nem érő felsorolásba foghatnánk a hasonló verseket leltározva: a *Szavak* a
nyelvi jelek történelmi mintákat hordozó szerepét – „Idők jövődjében / úsznak / vi-
szik a múltat is / túsznak” – éneklí meg egy kötött ritmusú dalformában, a *Megyek a*
vers után címűben a vers alakzata – „Postára meg gyalog...” – az őszi, téli „árulást”
örökíti meg, ugyancsak emlékeztet. De a *Sivatagi szópor* is a „nyelvcselek” költők eszén
túljáró becsapásaival néz szembe, a *Valaki ír a kezdeddel* pedig az isteni kegyelem nélkü-
lözhetetlenségét fogalmazza meg, s a „porban és fényben meghempergett betűk / ezer s
millió darabja” szavatolja, hogy „...az egész világ része kezed mozgásának / könyököd
hajlásának...”.

Ennélfogva a verset író kéz és a versíró kezét mozgóató valóság együttesen, válllvetve
küzdének az igazság, a logosz kimondásáért.

BIBLIOGRÁFIA

- DUKAI István: *Az idő problematikája Szöllősi Zoltán költészetében* = *Kortárs* 2008/6. sz. <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00127/dukai.htm> (utolsó letöltés: 2018. 03. 23.)
- FEHÉR M. István: „*Az eszme érzéki ragyogása*” – *Esztétika, metafizika, hermeneutika (Gadamer és Hegel)*. 123–199. (<http://real.mtak.hu/3545/1/1055730.pdf> (utolsó letöltés: 2018. 03. 23.))
- KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Ami szép – mint mondják –, nehéz, avagy jól értjük-e a humán tudás igazságát?* <http://www.matud.iif.hu/2015/02/08.htm> (utolsó letöltés: 2018. 03. 23.)
- VASADI Péter: *Levél a transzcendenciáról a művészetben* = *Jelenkor* 1990/3. sz., 247–249.

JEGYZETEK

1	Lásd: KULCSÁR SZABÓ Ernő: <i>Ami szép – mint mondják –, nehéz, avagy jól értjük-e a hu- mán tudás igazságát?</i> http://www.matud.iif.hu/2015/02/08.htm (utolsó letöltés: 2018. 03. 23.)	5	Uo. 136.
2	Lásd: FEHÉR M. István: „ <i>Az eszme érzéki ragyogása</i> ” – <i>Esztétika, metafizika, hermeneutika (Gadamer és Hegel)</i> . 123–199. http://real.mtak.hu/3545/1/1055730.pdf (utolsó letöltés: 2018. 03. 23.)	6	Uo. 146.
3	Uo. 134.	7	VASADI Péter: <i>Levél a transzcendenciáról a művészetben</i> = <i>Jelenkor</i> 1990/3. sz., 247–249.
4	Uo. 135.	8	DUKAI István: <i>Az idő problematikája Szöllősi Zoltán költészetében</i> = <i>Kortárs</i> 2008/6. sz. http://epa.oszk.hu/00300/00381/00127/dukai.htm (utolsó letöltés: 2018. 03. 23.)
		9	A verset a költő később <i>Késő hajnali átirat</i> címen áttördelte.

HOLLÓS MÁTÉ

Az életmű magja

Szokolay Sándor diákkori zongoradarabjai

Szokolay Sándor a kunágotai jegenyesor árnyékából, ahogy írta, a „tanyasi édenkertből”, műkedvelő zenész család sarjaként, a két kórust is alapító, majd késő idős koráig vezénylő Szokolay Bálint fiaként 1947-ben érkezik Békés-Tarhosra, a liceumba, az első kodályi elveken alapult zeneoktatási intézménybe. Tizenhat éves ekkor. Képzettsége, tájékozottsága aligha hasonlítható egy mai YouTube-ozó „konziséhoz”, tehetsége azonban láthatóan kimagasló, s a Gulyás György igazgatta intézmény tanárait is lenyűgöző. A tavaly kilencvenkilenc esztendősen elhunyt, de idősen is még minden mezedéket kenterbe verő memóriájú Bántainé Sípós Éva tele volt emlékekkel a lobogó tehetségű Szokolayról. Ő pedig így idézi a múltat: „Első zongoratanárnóm Sípós Éva volt. Pár hét alatt »felfaltam« a zongora-ábécé anyagát. Minthogy az éppen alakuló iskolának még nem volt valamirevaló könyvtára, tanári biztatásra – amíg az új zongoraiskolát beszereztük – kis etüdüket, ujjmozgató apró gyakorlódarabokat gyártottam magamnak. A hangszer közelsége ösztönösen komponálásra készítetett. Éva néni elhűlve látta, hogy két hét elteltével jó pár ilyen darabot írtam. Végül egy év alatt több tucat gyerekeknek szóló karakterdarab született, melyeket ma is vállalok.” Ez az idézet Békés-Tarhos Magyar Örökség Díja laudációjában áll (2001. szept. 11.).

A darabok egy részét vállalta utóbb Szokolay, más részét – alkalmasint túlzott önkritikával – eltűzelte. Hasonló gesztust – nem diákkori darabokkal – Bozay Attila, Szokolay sokban szellemi rokon pályatársa, barátja is elkövetett. De Szokolaynál főként a kora-felnőtttség érettség-érzetének jellegzetes tanújelét láthatjuk ebben a gesztusban: a „gyermeki” múlt megtagadását. Még szerencse, hogy egyes kompozíciók megmaradtak az édesapa fiókjában. S hogy miért szerencse ez? Mert a rendkívüli tehetség csalhatatlan jeleit mutatja e művecskék zöme. Amelyekben még érettebb, felnőtt fejjel már Szokolay Sándor maga is meglátta a pedagógiai célú zongoradarabként való hasznosíthatóságot, akár változatlanul hagyva azokat, akár apró javításokat ejtve rajtuk. Mi pedig ma, hét évtized távolából azt vizsgálhatjuk, milyen ütemekben, milyen eszközökben csillan meg magasrendű tehetség, villan meg az oroszlánköröm.

Mikortól zeneszerző valaki? Az első esetlen próbálkozásoktól? Az első saját hangú műtől? Szokolay Sándor *Zene-bona* címen összegyűjtött diák-műveire minden mondható, csak az nem, hogy esetlenek volnának. Persze, nem is saját hangúak, noha egy-egy félreeső pillanatban észrevehetünk apró gesztusokat, amelyek már a felnőtt, sőt javakorabeli zeneszerző idiómáit sejtetik.

A zeneszerzés utánzással kezdődik. Ki kell mondanunk: nem is kezdődhet mással. Senki nem pattan ki Zeusz fejéből Pallasz Athénéként, önálló nyelvezettel. A fiatal Bartók Richard Strauss hatását mutatja, Kodály Debussyét, Stravinsky első nagyobb zongoraművei Rimszkij-Korszakov köpönyegéből bújnak elő. A mesterség „örökölt” anyagon megszerzett vérteteze nyit kaput a szuverén benső megmutatkozásának.

Az azonban figyelemre méltó, hogy az 1947 és 1950 között Békés-Tarhoson komponált „öszönös” Szokolay-csírák nem Beethoven, netán Liszt, tehát nem a lezárult múlt hangján szólalnak meg, hanem leginkább Bartók *Gyermekeknek*-ének dallami, összhangzati és formanyelvét beszélük. Bartók ekkor már néhány éve halott, de jól tudjuk, hány évig volt még idegen az utókornak. Meddig küszködtek, ugyan nem gyerekdarabjaival, de egyáltalán művészetével jeles és elhivatott előadói: hogyan érett meg egy-egy zongoraművész, karmester vagy vonósnegyes több évtizedes pályája alatt az ő Bartók-értelmezésük, addig, amíg Kocsis Zoltán már beszélt nyelvként élte meg, ahogyan bárki a klasszika vagy romantika motivikai és retorikai fordulatait használni tudja. Szokolay e kis kompozíciói népzenei ihletést mutatnak, ahhoz illő többnyire modális dallam- és harmóniavilággal – ahogyan ő Bartókot és követőit hallva és főleg játszva magáévá tette a tarhosi műhelyben. Abban, amely egyszerre kínálta a tanárok és diáktársak szellemi pezsdítő hatását, és a nagyvárostól távoli nyugalmat, a nem szerteágazó, hektikus, hanem az elvonultságba zárt, ott koncentrációt lehetővé tévő, s a természet harmóniájában szárnyalni engedett tanuló és alkotó kedvet. Lássuk – csupán mutatóba néhány darabot kiemelve – a kamasz Szokolay Sándor zeneszerzői erőnyeit!

A *Dalocska* egy nyolcütemes periódus kétszer azonos dallammal való megszólalása. De nézzük csak az első félperiódust! Minden ütemének más a ritmusa. Ilyesmire zeneszerzési tanulmányaik elején járó diákok figyelmét a tanáraik szokták felhívni, többek közt a gyermek Mozart zsengéire mutatva. Szokolaynak azonban Tarhoson nem volt zeneszerzés tanára: ez autodidaxis, pontosabban ösztönös felismerés. Az is a fülében lehetett – s talán ebben bécsi klasszikus szerzők miniatűrjei is vezethették –, hogy miként értelmezze a zárlatokat.

Takarékosságát szemmel is megállapíthatja, aki a kottára pillant, még ha nem jártas is az ötvonalas rendszer olvasásában. Az első negyed-periódusban csak a dallamot halljuk, a másodikban lépnek be a balkéz harmóniai. De csak a 3. ütem második felében, jelzésszerűen. Az erre felelő második félperiódusban még ugyancsak egyedül marad a két ütem dallama, de immár a 3. ütem egészét kitöltik a balkéz akkordjai, hiszen nem az ötödik fokra kell nyitnia (mint a félperiódusnál), hanem a C-dúr alap-harmóniájára zárnia, tehát az előtt érinteni kell a szubdomináns és a domináns akkordját is.

A fontosabb felismerés az, hogy a periódus megisméltésénél – amelyben a dallam semmit sem változik – harmóniailag gazdagítania kell a zenei szövetet. Ám ő nem csak a dallamot értelmező hangzatokhoz nyúl finom füllel, hanem ritmikailag is árnyalja a történéseket: a 9. ütem második negyedén hozza csak be a harmóniát, sőt, azt átköti a 10. ütembe is, amelynek második felét pedig a 11.-ikbe nyújtja. Ennek a periódusnak a második fele (a 13. ütemben) nem a második negyeden hoz kísérő akkordot, hanem már a második nyolcadon. Ez sűrítés és differenciálás, és hatásosan vezet a 14. ütem hangzatára, amely kérdő hangsúlyt kölcsönöz a már negyedszer hallott dallamnak, hogy azután megérkezzék a magától értetődő válasz az utolsó két taktusban. Talán ha „felnöttebb” fejjel írja mindezt, nem „instruálja túl” az előadót, de itt még az imént taglalt két ütem fölé kiírja a lassítást is, hogy azután a választ már az eredeti tempóban adja meg. (A zeneszerző egykori kéziratát közöljük.)

Andantino: ① DALOCSKA. Szokolay (Sándor)

az eredeti kézirat másolata attacca

Forrás: Universal Music Publishing Editio Musica Budapest

A *Játszótéren* – a címhez illően – játékos. Formailag azzal, hogy háromszor négy ütemből áll. Azt váránk, hogy az első négyből álló félperiódusra a második négy fog válaszolni. Ám hirtelen ugyanoda kanyarodik, ahol az első négyes abbahagyta. Megtréfál tehát a szerző, egy „harmadik félperiódusban” adja meg a „választ”. A műves zeneszerzői fantázia jele az, hogy a D-dúr hármashangzat az 1–2., a 3. és a 6. ütemben különféleképp fordul elő – ez az „ugyanaz másképpen” bűvészkedés a fiatal szerzőtől ugyanolyan dicséretes, mint a 4. és 8. ütem kíséretének rugalmassága (szünettel indul). Sohasem téved akkordok „püfölésébe”. Más darabokban is tapasztalhatjuk ezt, miként a tiszta szólamokban gondolkozást és az eszközökkel való takarékos bánásmódot is.

Játszótéren Szokolay Sándor

Allegro

Copyright by Editio Musica Budapest.
Reproduced by permission.

Forrás: Universal Music Publishing Editio Musica Budapest

A *Csúfolódó* már bonyolultabb szerkezet. Két tripódikus (háromütemes) formaelemet követően gyorsabb tempóban bipódikusak (kétütemesek) következnek. Azok megismétlődnek, majd belőlük alakul ki egy négyütemes kóda (függelék, az olasz *coda* szó 'farkat' jelent). Ez motivikusan a gyors részanyagából nő ki, de szerepe a darab lezárása. Megemlítendő, hogy az életkora szerint – és mint tudjuk, alkata szerint is – szenvedélyes Szokolay nem harsány véget szán a kis darabnak, hanem hirtelen halk záróakkordot.

Különösen érett darab az eddig említetteknel kicsit hosszabb *Búsuló*. Ez is tripódikus, de ez következetesen végig az. Erénye a balkéz lehajló (búsuló) dallamát értelmező, egyre disszonánsabb jobbkezes-akkordok kommentáló belépése, a szólamcsere retorikus hatásának alkalmazása, a témafejre felelő ellenszólamokkal való építkezés.

Búsuló

Szokolay Sándor

Moderato

Forrás: Universal Music Publishing Editio Musica Budapest

A műcsoport emblematikus, egyben legösszetettebb darabja a *Hüvelyk Matyi*. Kocsis Zoltán gyermekkori zenei alapélményei között említette, hiszen – a kötet más darabjaival együtt – tanulmányai hajnalán játszotta és szerette ezeket. Idézzük meg itt a kompozíció nyitószakaszát. Ez Debussy *A kis négerétől* kezdve Bartók megannyi gyerekdarabjának hangjára hajaz. De ne feledjük: a pálya ezen – zenei metaforával élve – prelúdiumnak nevezhető szakaszában a tehetség egyik jele a hatások feldolgozása. Ez a képesség előfeltétele annak, hogy aztán olyan saját anyaga termelődhessen ki, amelyből *Vérnászt*, *Sámsont*, *Symphonia ungarorumot*, ...*ergo sum*-ot, *Sírató és kultikus táncot* tudhat írni.

Hüvelyk Matyi

Allegretto Szokolay Sándor

Copyright by Editio Musica Budapest.
Reproduced by permission.

Forrás: Universal Music Publishing Editio Musica Budapest

Akad csaknem stílusgyakorlatnak beillő darab is a *Zene-bona* kötetben. A *Rondo* a francia zene, nevezetesen Couperin jegyeit mutatja. Kíváncsi vagyok a kollégák véleményére, de én úgy gondolom: zeneakadémiai hallgatóként, amikor a Couperin-rondo tananyag volt, Szokolay írhatott stílushűbb tandarabot is. Ez inkább a többé-kevésbé önképző tanulmányai során a francia barokk mester zenéjéből ráragadt formai és stílári jegyek kipróbálásának terepévé vált.

Szót ejthetnénk a vonzó hangszerelésű kompozíciókról, mint a *Balerina*, vagy a *Zenélő óra*, amely metrumérzékenységgel is figyelmet kelt. A *Karácsonyi miniatűrök*-ről: az *Angyal üdvözlét* ritmikai gazdagságáról, ugyanakkor szervességéről, *A jászolnál* intim harmóniáiról és a regiszterekkel való játékáról, a *Három Királyok* diszkrét, elszínezett *Mennyből az angyal*-utalásáról, s arról, hogy e tételben feltűnnek az évtizedekkel későbbi Szokolayra oly jellemző éles ritmusos zárlatok.

Végül említsünk egy olyan kompozíciót, amelyet tudhatóan – de nyilvánvalóan érezhetően is – felöltött fejjel átdolgozott. A *Félálomban* összesen nyolc üteme közül az első hat ugyanolyan ritmikai választékosságot, ellenszólammal való építkezést mutat, mint sok más már említett, vagy – ha a teljességre törekedhetünk volna – joggal említhető rokona a kötetben. Az utolsó két ütem azonban egy már nemcsak zeneszerzés-technikailag, hanem lélekben is érettebb alkotó nyoma. A tercek harmóniadúsító hatása és a harmóniaváltozások sűrűsödése, mindezzel a kezdő egy-, később kétszólamúság meghaladásával négyszólamúságban mélyebb regiszterbe süllyedés katartikus pillanatot teremt.

Két kis zongoradarab

I. Félálomban

Szokolay Sándor

Andante sostenuto

p

mp *p* *pp*

Copyright by Editio Musica Budapest.
Reproduced by permission.

Forrás: Universal Music Publishing Editio Musica Budapest

Miközben e *Félálomban* elmélyedhetünk, annak is örülhetünk, hogy a *Zene-bona* kötet a Legend Art kiadványaként feléledt, s hogy a szép kivitelű kotta mellé a *Hogy is kezdődött?*... ugyancsak általuk publikált diákkori levelezés-kötet melléklete gyanánt a *Virtuózok* első évfolyamának abszolút győzteseként feltűnt Boros Misi előadásában hallható az egész kotta anyaga.

GOMBOS LÁSZLÓ

A női hang szerepe Szokolay Sándor drámai alkotásaiban

„Éneked gyöngyét hallom...” – mondotta Nagy Gáspár egyik versében, máshol pedig így fogalmazott: „remeg a tollam, nem ítélt, / mert csodák fülembe omlanak...”¹ E sorok szólhatnak akár barátjához és szerzőtársához, Szokolay Sándorhoz is, mivel a zeneszerző életművének egyik fontos mozzanatával hozhatók kapcsolatba. Hiszen az ő számára az ének a legalapvetőbb kifejezési formának számított, a hangzás pedig inspirálója és alkotói munkásságának talán legfontosabb mozgatórugója lehetett. Színpadi műveit és oratóriumait, különösen azok női szólamait hallgatva felmerül a kérdés, hogy a gondolat kifejezésénél olykor fontosabbak voltak-e számára az említett *fülébe omló csodák*, amelyek hatására *megremegett a tolla és nem ítélt*, illetve hogy a hangzás öröme, főként a női hang érzékisége keltette vágy adott-e gyakran új lendületet írószerszámának. Közvetve vagy közvetlenül Nagy Gáspár is gyakran utalt auditív élményekre, amelyeket verseinek dallamossága és ritmusvilága is visszatükröz, Szokolaynál viszont a primer hangzási élmény befolyásolhatta, talán felül is írhatta mind a tudatos szerkesztést, mind a narratív, eszmei programot.

Amint a komponista többször említette, szép, feltűnően magas hangjával már hat-hét esztendő korától szerepelt templomi és más hangversenyeken. Eleinte énekes szeretett volna lenni, majd hamarosan zeneszerzőként született újjá a Békéstarhosi Zeneliceum növendékeként (a prédikátori hivatás is sokáig a szeme előtt lebegett, ezt a tervét voltaképp sikerült megvalósítania). Idős korában nyilatkozta: „Vonzódásom az énekhanghoz a neveltetésemből adódik. Mi tarhosiak nem zeneiskolába, hanem énekiskolába jártunk. Természetesen hangszeres képzést is kaptunk, de a lényeg a kóruséneklés volt. Egy hangszert tanuló gyereknél évekig tarthat, míg saját maga és mások számára is élvezhető zenét produkál. A kórusban már néhány hét után részese lehet jóformán bárki művészi értékű előadásnak.”²

Az 1950-es évek végén Szokolay szinte egyetlen szempillantás alatt robbant be a zenei életbe, és a drámai szövegek bűvöletében égve, az indulatok és mozdulatok zenébe fogalmazásával útja egyenesen az operaszínpad felé vezetett. Fiatalkori alkotásait az első opera, a *Vérnász* előfutarainak tekintette, így a vegyes kari *Két balladát* (1957), *Az iszonyat balladáját* (ballett, 1960), a *Néger kantátát* (1962), a Poulenc emlékére írott *Déplorationt*, valamint *A tűz márciusa* (1958–59) és annak lírai ellenpárja, az *Istar pokoljárása* című oratóriumot (1959–61). Bevallása szerint az *Istar* komponálása idején lett végképp a női hang szerelmese. Weöres Sándor versét zenésítette meg, amelynek témáját a költő a Gilgames mondavilágból merítette.³

Istar istennő egy közel négyezer éves babiloni domborművön (British Museum)

(A fénykép a szerző saját tulajdonát képezi.)

Istar többek közt a szerelem, a termékenység és az anyaság istennője a mezopotámiai mitológiában, ezáltal az oratóriumban a szenvedélyes hang és az ostinato-technika mellett kiemelt szerepet kapott a feminin szépségeszmény ábrázolása. A mű karakterét meghatározta, hogy megrendelője a debreceni Kodály Kórus volt, élén Gulyás Györggyel, Szokolay békéstarhosi iskolájának egykori igazgatójával. Az együttes épp abban az időben bővült női karból vegyes karrá a mutálásból alig kilépett fiúkkal és néhány amatőr férfi énekessel. Szokolay elmondása szerint egészen nőies karaktere volt a kórusnak, *A tűz márciusa* dübörgése után ezért is sokkal visszafogottabb hangzásra törekedett. Így fogalmazott: „Soha ilyen lírai nem voltam, valósággal kenyérré kent engem Istar úrnő.”²⁴

Az oratóriumban Istar pokolra száll, és szenvedésével megváltja, életre kelti a holtakat. E sorokkal indul a mű:

*Ama honba, amit ismersz / onnan soha nincs visszatérés / küldte vágyát
Istar úrnő, / Hold leánya, emberek anyja, / vonuló felhők szép nővére, /
mint nyíl-idegről, lőtte vágyát / árnyak házába, a sötétség hajlékába.*

A második tételben az istennő bejut a pokol kapuján, dörömbölése és hanghordozása egy pillanatra mintha Juditot idézné Bartók *Kékszakállújából* (az eredeti mítoszban az operához hasonlóan hét ajtó szerepelt, számukat Weöres négyre redukálta).

Szokolay dallamainak, különösen a női énekesek számára írottaknak általános jellemzője a különösen melizmatikus, hol csábítóan érzéki, hol szenvedélyes énekstílus. Istar istennő siratójában díszített, kis ambitusban mozgó zsidó liturgikus dallam szólal meg, amelyhez a szerző Szabolcsi Bence zenetörténész segítségével jutott. Találkozásukra később így emlékezett: „Szabolcsi Bencével itt kerültem közel: elmentem a lakására, mivel ajánlották, hogy vannak neki dallamok a Gilgames világból és régi zsidó dallamok. Mindene volt! Az Istar pokoljárásába a sirató dallamot Szabolcsi egyik zsidó

énekeskönyvből vettem. Adott vagy húszat boldogan, amikor azt mondtam, hogy régít, ősit szeretnék.”²⁵

Az említett dallam az oratórium negyedik tételében (*Siratás*) szólal meg az alábbi szöveggel:

*Siratni jöttem az ifjakat, kik szerelmük előtt elpusztultak,
siratni jöttem a lányokat, kik hasztalan vártak, elhervadtak,
siratni jöttem, a férfiakat, kik asszonyuk mellől földbe-rogytak,
siratni jöttem az asszonyokat, kik emberükről leszakadtak.*

Az Istar pokoljárása sirató-tételének melizmája

Szokolay női szereplőinek egyik jellemző funkciója a siratás. Az *Istar pokoljárásából* megismert hangvétel az 1962-es *Néger kantátában* is visszatér, amint a harmadik tételben az alt szólista elsiratja a fellázadt rabszolgákat, miközben a „*Hajcsárok kiáltása csattan*”. Majd még érettebben, tökéletesebben szólal meg a siratás-hang 1964-ben a Francis Poulenc emlékére írott *Déploration* zárótételében, az *Agnus Deiben*. A szoprán szólista és a női kar itt angyalok kórusaként kíséri végső útjára a nemrég elhunyt francia zeneszerzőt, Szokolay atyai barátját és mentorát. Ugyanez a zene tér vissza variáltnan a *Hamlet* című opera temetési jelenetében, amikor Ofélia koporsóját hozzák. Jellemző, hogy Szokolay az eredeti drámához képest sokkal árnyaltabban rajzolta meg a női főhős alakját, és így tett később Németh László színdarabjának Delilájával is a *Sámsonban*.

Az említett temetési zene mellett számos példát mondhatnánk arra, hogy Szokolay az életmű gerincét alkotó operákban a korábbi vokális művekből használt fel részleteket, így e darabok nemcsak átvitt értelemben, hanem szó szerint is megtermékenyítették a színpadi alkotásokat. Az *Istar pokoljárásának* zenéjéből például a több anyagot átvett a *Vérnászba* és a *Sámsonba*. A *Vérnász* drámai pillanataiban Istar úrnő melizmatikus éneke él tovább, ostinatói átszövik az egész alkotást. A hasonló motívumok azonban eltérő környezetben más és más megvilágításba kerülnek. Az első felvonás második jelenetében például a Szomszédasszonnyal társalgó Anyát halljuk, Istar pusztító oldalának megszemélyesítőjét. Ő az opera valódi főszereplője, aki minden igyekezete ellenére végül fia halálának előidézője lesz, ezzel beteljesíti a vérbosszú törvényét. Az esküvő napján tudja meg a Szomszédasszonytól, hogy fiának menyasszonya járt már jegyben, mégpedig Leonardóval, akinek családja gyilkolta meg a férjét és idősebb fiát. A zene már a szavak elhangzása előtt előrevetíti a dialógus végkifejletét, amelyben végletesen elszabadulnak az indulatok.

Az operát a visszatérő témák és dallamfordulatok sokrétű hálója fonja át, a motívumok azonban – a kés témájának kivételével – nem wagneri értelemben vett vezérmotívumok. Nem személyekhez vagy más tartalomhoz kapcsolódnak, hanem situációktól független,

A női princípium középpontba állítása, valamint a nőiségnek a halállal és/vagy a megváltással történő összekapcsolása Szokolay egész életét végigkísérte. Az 1964-ben bemutatott *Vérnászt* az elkövetkező években a *Hamlet* (komp. 1965–68), 1973-ban a Németh László drámája nyomán komponált *Sámson*, majd 1984-ben az *Ecce homo* követte. Szokolay a tragédiák után új útra talált a *Szávitriben* (1988–89, rev. 1998), a Lessing darabja nyomán komponált *Bölcs Náthánban* (1991–94) és a *Margit, a hazának szentelt áldozat* című, magyar történelmi témájú misztérium-operában (1994–95).

Különös, hogy egyedülállóan emocionális személyisége ellenére mégsem énekelt csábításról, érzékiségről, nem komponált se mozarti, se wagneri szerelmi kettősöket, csókkal és öleléssel járó mozgalmassal szerelmi jeleneteket. Drámáiban a férfi tetteinek mozgatórugója nem a nemi vágy, a nő megszerzése és birtoklása, sokkal inkább a sorszerűség és a küldetésstudat. A látszat ellenére még a *Vérnászban* sem ez a mű lényegi eleme, hanem a végzet által determinált vérbosszú.

Szokolaynál nem a szereplő vágyik valami megfoghatatlanra, hanem maga a komponista, aki héja-nászait nem vitte színpadra, de elsöprő vágyát mégis állandóan halljuk a zenéjéből. A fülén keresztül csábították el, és amint számos interjújában megvallotta: már ifjúkorában megbaronzta a női hang varázsa. Joggal azonosíthatjuk öt egyes alakjaival: Hamlettel, Sámsonnal, idős korában Bölc Náthánnal. De, ami még fontosabb: valójában ő maga az, akit a nőnek – Goethével szólva: „az örök asszonyinak” – kell megváltania. Ezzel szemben az *Ecce homo*ban férfi megváltót állított színpadra, ahol egy görög passiójáték előadói közül Jézus megszemélyesítője valóságosan is osztozik az ábrázolt személy sorsában. Bár ő nem a nőt, hanem a közösséget váltja meg, itt is nagy jelentősége van az Anna Magdaléna-szálnak: egyedül ő érti meg az önfeláldozás lényegét, ahogy végül Delila is felismeri Sámson küldetésének értelmét. A tervezett utolsó operában, a *Hálókban*, amelyhez Nagy Gáspár készítette a szöveggönyvet, a komponista korábbi női főszereplőinek férfi párját szerette volna megírni.

Túl az életmű felén, az 1980-as évek végén Szokolay operáinak stílusa alapvető változáson ment keresztül. Az indiai *Szávitri* történetében kereset és talált kiutat a gyilkosságok és ámulások világából. Az ősi indiai eposzból, a *Mahábháratából* ismert királylány még a túlvilágról is visszahozta elhunyt férjét, Szatjavánt. A *Vérnász*, a *Hamlet*, a *Sámson* és az *Ecce homo* tragédiáit követően ellenkezőjére fordult a folyamat, és amint az *Istar pokoljárásában* is történt, a halott feltámadt.

Mindez fordulatot hozott a női főszereplők megformálásában és a női hang alkalmazásában is. Szávitri nem csupán központi figura, hanem végig színpadon van és szinte megszakítás nélkül gyönyörködhetünk a hangjában. Hozzá képest – Jáma kivételével – mindenki csak epizódszereplő a darabban. Melodikus profilja változatos és összetett, tartalmazza a korábbi női szólások jellegzetes melizmatikus fordulatait, ugyanakkor számos olyan fordulattal él, amelyek – barokk operákra emlékeztetően – bizonyos fokig öncélúan, a hangok fizikai szépségét előtérbe állítva énekesmadárként daloltatják a főhöst, ezernyi színnel gazdagítva az opera auditív össz-élményét.

Egy jellemző részlet a második felvonásból, amikor Szávitri válaszol a halálísten kérdésére, hogy mit jelent neki a házastársa, Szatjaván:

*Te ne tudnád azt, nagyhatalmú Jáma, te ne tudnád, mi a Szerelem?
Az a megtalált világ... Ha átölelem őt, karolhatom a virágzó fákat,
s a meleg fűszálakat, és a felragyogó csillagvilágot!
Mindent, mi az emberé! Amiért újjászülettem én is!
Mert az ember a szerelemmel rabságból szabadul!*

Te ne tud--nád azt,---- nagy-ha-tal-mú Já---ma, te ne tud----nád,mi a

68. *pp* *mp*

Sze-re-lem? Az a meg--ta

70. *p* *mp espr.*

lált vi--lág!----

72. *mf* *mp* *mf cresc.* *f cresc.*

allara--

74. *Sub. mp* *pp*

75. *mp* *mf* *mp*

És ben---ne a csók csak egy morzsa, a Sze---re-lem é---rö-me: az is csak mor-zsa!--

83. *mp* *mp espr.*

Ha át-----ü-le-lem őt,----- ka---rol-ha-tom a vi-rág-zó---

85. *pp* *ppp*

fá-----kat, (a) me--leg f(i)-----szá-la-kat és a felragyogó csil-lag-vi-lá--got!

87. *poco*
Min-----dent,- mi az em---be ---ré!---
(*a tempo*)
8va sopra

A címszereplő éneke a Szávitri második felvonásából
(Szokolay Orsolya, a szerző jogörököse engedélyével)

A zeneszerző az utolsó operákban megtörte zenéje korábbi folyamatosságát, megfékezte ostinato-lovaglásait és néhány ütemenként zárlatokba vezette a zenei folyamatot, meg-megállva a nyugvópontokon, visszhangszerű ismétlésekkel kommentálva a zárlatokat. Mintha központi gondolata, a boldogság ábrázolása statikus zenét kívánna, hiszen a megtalált tökéletességet az ember nem szívesen hagyja el. Az idő művészetében, a zenében ő a pillanatot próbálta kivetíteni, és amíg fiatalon az eget akarta kimeszelní, idős korában kísérletet tett az idő kerekének megállítására. Bár ebben a világban a test nem győzheti le az elmúlást, ő már életében megpróbált valamit megragadni abból a mennyei harmóniából, amelynek legközelebbi párját, úgy hiszem, a nőiségben és a női hang szépségében találta meg.

JEGYZETEK

- 1 NAGY Gáspár: *Isten leánya*; NAGY Gáspár: *Jézusos fejlehajtva*. 5 E sorok írójának interjúja. Sopron, 2000. szeptember 3.
- 2 Vakulya Eszter interjúja = *Magyar Nemzet*, 2011. március 30. 6 A szereplők általános emberi vonásokat testésítenek meg Lorca darabjában – nem véletlen, hogy egyedül Leonardo rendelkezik személynévvel –, így a komponista sem törekedett arra, hogy egyénire formálja figuráit, bár a Völegény és az Anya szólama is rejt olyan intonációkat, amelyek kizárólag őhozzájuk kapcsolódnak.
- 3 WEÓRES Sándor: *Istar pokoljárása (Babylon rege)* = *Nyugat*, 1939. szeptember, 9. sz., 160.
- 4 E sorok írójának interjúja. Sopron, 2000. szeptember 2.

WINDHAGER ÁKOS

Szokolay Sándor protestáns credói Johann Sebastian Bach és Kodály Zoltán öröksége

„Szakrális művek írása közben vagyok a legboldogabb.
Olyan számomra, mint egy Istenisztelet”
(Szokolay Sándor)¹

(*A protestáns ethosz a magyar zeneirodalomban*) Amíg a szépirodalmi kánon Zrínyi Miklós és Babits Mihály közötti szakaszát a hazai protestáns értelmiségiek életműve alkotja, addig a magyar zeneirodalom jelesebb alkotói Bartók Béláig mind katolikusak voltak. A mélyen hívó harmadrendi ferences testvér Liszt Ferenc mellett katolikus volt a magyar operakultúrát felnevelő Erkel Ferenc is. Hitelessége révén a hazai protestáns zeneiségre, főként a vernakuláris szférára a szintúgy katolikus Kodály Zoltán hatott erőteljesen, valamint az önnön választása alapján az unitárius felekezetbe belépő Bartók Béla.

A terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség a protestáns zeneiség vernakuláris jelenlétének végigkövetésére, csupán a négy legjelentősebb alkotó életművéből álljon itt egy-egy példa. Liszt zeneművei azon túl, hogy megihlették és folyamatos táptalajt biztosítottak az életművét elemző és közreadó evangélikus Sulyok Imre és Gárdonyi Zoltán zeneszerzői egyházzenei munkásságának, a *XIII. zsoltár*ával alapjaiban előlegezte meg az arra tudatosan hivatkozó *Psalmus Hungaricus*-t.² Erkel viszont fordítva járt el, amikor megidézte a protestáns ethosz magyar művelődésben játszott ellenzéki hagyományvilágát az *István király* című operájában. Az uralkodót, Ferenc Józsefet (is) jelképező szent király által meghirdetett nemzeti egység himnuszát ugyanis egy református korálra bízta.³ Bartók Béla korál-imitációi és Bach-idézete mai napig megosztják a zenetudományt, ám Pernye András, Ferencsik János és Medveczky Ádám egybehangzó állítása szerint a legmagasztosabb pillanatokban tudatosan utalt a (protestáns zeneirodalomban alkalmazott) szakrális jelképekre.⁴ Kodály életművéből számos mű protestáns kötődésű⁵, ám a legismertebb vernakuláris példa a már említett *Psalmus Hungaricus*, amelynek szövege, értelmezési hagyományrétege és zsoltár jellege is erősen kapcsolódik a hitújításhoz. A vallásos zeneiség világi művekben való megjelenítése számos későbbi alkotó technikájára is jellemző, leginkább azonban manapság Lajtha László, Orbán György és Huszár Lajos életműve kapcsán tárgyalja a kortárs irodalom.

(„*A hit és hazaszeretet Kodály művészetében*”) Az evangélikus Szokolay Sándor⁶ több ízben is nyilatkozta, hogy Kodály Zoltánt tekinti példaképének. Többek közt a fejezet címének választott írásában vallott erről nyíltan, de az eszmei azonosulásra utalnak az önéletrajzi jelleggel is bíró szempontok. Álljon itt a négy legmarkánsabb jellemző:

- „V. A musica sacra csúcscsairól
- VI. A zene prédikátoráról
- VII. A nemzet dalnokáról
- VIII. Az ötvözőről.”⁷

Pályáját, megítélését, utólagos recepcióját nem könnyítette meg Kodály iránti elkötelezettsége, így mai aluljárászsottsága többek közt a (zeneszerzőként erősen háttérbe szorított) mestere melletti kiállításának köszönhető. Erről így vallott: *„Íjfaber generációhoz tartozó kollégáim mondogatták rólam jó adag malíciával: a Szokolay magyarkodik, meg folyton kodálykodik. – Megátalkodott vénember lennék, vagy csak az alkalom kényszerít, de újra csak kodálykodni fogok.”*⁷⁸

Mind Kodály, mind Szokolay esetén a hit olyan elkötelező bizonyosság volt, amely bízta a természetfeletti világ létében, igenli az erkölcs örök törvényeit és vállalja a közösség iránti felelősséget. Egyikük sem volt sem dogmatikus vagy bigott, hanem nyitott, s a feltámadott Krisztusban hívő. A hamis isteneknek, néma bálványoknak nem áldoztak, az igaz Istent viszont keresték kéréseikkel, könyörgéseikkel, alázatos zenéikkel. Mindezt tették művészi szimbolikával, teremtő játékosággal és drámai erővel. Szokolay a saját szavaival Kodály kapcsán így vallott saját hitéről:

*„A hajdani bencés diákról mindenki tudta, hogy gyakorló katolikus. Szakrális művei az életmű legfényesebb ékkövei. [...] Kodály lelkének legbelső titkait magában őrizte. Természetesen sejtettem, hogy sziklaszilárd erkölcsének kifogástalan etikájának alapja a Könyvek Könyve. A szakrális művek sem azért születtek, mert a komponista irodalmilag értékesnek, dramaturgiailag alkalmasnak talált bizonyos bibliai vagy egyéb szövegeket. Saját lelki épülését, előadóinak és hallgatóinak spirituális tanítását szolgálták ezek a zenék. Lapozzuk csak végig például a Jézus és a kufárok, bizony hittanóra (is) az a javából, némi zeneelmélettel vegyítve, remekművé ötvözve. S ezen is túllépett azzal, hogy a »templomtisztítás« szimbolikus imperatívusszá vált.”*⁷⁹

Mindkét szerző az apostolok lelkesült ségével és – tegyük hozzá – dühével szemlélte saját korát, és olykor dús kvart-tornyokkal, máskor rideg disszonanciával, végül vádló szöveggel ostromozta azt. Nyilvánvalóvá tették, hogy a metafizikai bizonyosság jegyében erkölcsi kötelességük a közösség szolgálata, tanítása és esetenként vezetése. A legbelsebb szentélyben ápolt személyes hitet természetesen nem tárták fel, de az abból fakadó és az egyetemes hagyományokban gyökerező erkölcsi imperatívuszt igen, amely viszont közösségi jelleget öltött. Ezen a gondolati szálon viszont a hazaszeretet jelentette a legvégső kategorikus imperatívuszt. Szokolay az előbb már idézett visszaemlékezésében maga így fogalmazta meg a metonimikus csavart:

*„Bevallom, ez az a pont, ahol először igyekeztem zeneszerzőként a mester nyomába merészkedni. Életem egyik legnagyobb ajándékának tekintem, hogy már a hatvanas években szakrális művek képezték munkásságom legmarkánsabb vonulatát. Talán megbocsátják nekem az égiek, ha ezek a darabok azonkívül, hogy mélységes belső meggyőződésből fakadtak, ürügynóták lettek, és illegális hittanórák célját is szolgálták. A kórusokban éneklő ifjak-vének lelkülete fogékony volt az efféle üzenetre. [Kiemelés: W. Á.]”*¹⁴

(Szokolay szakrális és világi hitvallásai) *„Még operaszínpadot is templommá próbáltam olykor varázsolni. Nem sorolom, terjesztettem a »mételtyk«, ahol tehettem, ahogy az Írás mondja »alkalmas és alkalmatlan időben«”*¹⁵ Művek sokaságát lehetne sorolni, amelyek a szakrális dimenzió világi, közösségi alkalmak kapcsán való megidézésére épülnek. Operái közül az első kettőt (*Vérnász, Hamlet*) leszámítva a többi alapvetően a vallás témakörében játszódik: *Sámson, Ecce homo, Bölcs Náthán, Margit – a hazának rendelt áldozat és Szávitri*.

Létösszegző kantátaiban a személyes közügyek jelennek meg, például a korszerű nemzeti eszmélés kérdése a *Symphonia Ungarorum*-ban, az 1956-os forradalom megtisztítandó emlékezete az *Október végi tiszta lángokban*, vagy a végső egyéni és közösségi

számadás a *Télvégi tavaszváróban*. Az egyén és közösség kérdései végig a szakrális zenei térben hangzanak fel.

Még hangszeres muzsikájában is érthetően utalt a meggyőződésére, így az 1979-ben rézfúvós kvintette írt *Archaikus szvit* tételei is az Istentisztelet elemeire emlékeztetnek: *Choral, Fanfár, Himnusz* és *Fughetta*. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a szvit alaptémája az a korál, amely a *Gályarab-kantáté* is, akkor még világosabb a művelődési szférák közötti összefüggés. Ám, első nagyszabású, tisztán zenekari alkotása, az *...Ergo sum* is sokat elárul alkotója világáról. A tételei ugyanis ekképpen vallanak az emberi lét dimenzióiról:

1. ...*cogito*,
2. ...*timeo*,
3. ...*gaudeo*,
4. ...*patior*,
5. ...*credo*.¹⁶

Ezekután nem meglepő, hogy az életművet is három *Istenfélő* kórusmű zárta le 2011-ben: *Organum Hungarorum, Amor Sanctus* és *Kamarakantáta az Isten szeretetéről*. Témánk szempontjából azonban ezeken a konkrét elemeken is túlra mutat a Szokolay-stílus két állandó összetevője: a bachi és a kodályi nyelv tudatos recepciója.¹⁷ Ahogy a nemzeti hagyományközösség, a történelmi áldozatok melletti kiállításával kivívta maga ellen oly sok kritika ellenállását, ugyanúgy csapkodtak körötte a tehetségét kérdőjelező ítéletek, amelyek mind pusztá archaizálásként értékelte e két vernakuláris, közösségi stílusréteg szándékos játékba hívását. Holott, ahogy azt monográfusa, Gombos László érdemileg kimutatta, az újtól ódzkodó, szélesebb közönséget ezzel a stílusjátékkal lehetett elérni, noha e technika a *Hamletet* és a *Trombitaversenyt* uraló korszerűséget vitte még tovább.¹⁸ Gyorsan tegyük hozzá, hogy egykori tanárai: Farkas Ferenc, Ádám Jenő, Bárdos Lajos; értő pályatársai: Durkó Zsolt, Kurtág György, vagy éppen az ideológiai paletta ellenpólusán álló Petrovics Emil a *Gályarab-kantátát* éppúgy nagyra tartották, mint a *Vérnáaszt*.¹⁹

(*A protestáns „ürügynöták” sora*) 1975 és 1983 között született meg a kortárs protestáns egyházzenei irodalom négy mesterműve: a *Gályarab-kantáta*, a *Libellus ungaricus*, a *Confessio Augustana* és a *Luther-kantáta*.²⁰ Mindegyik darab évfordulóra született, így az első a magyar protestáns lelkészek elleni abszolutista önkény 1675-ös fellépésére emlékezett, a második Bornemisza Péter egykori prédikációiból válogatott, és az egykori evangélikus lelkész elűzetésének 400. évfordulójára íródott. A harmadik kantáta az Ágostai Hitvallás születésének 450., a negyedik pedig Luther Márton születésének 500. évfordulója alkalmából foglalja össze a legfontosabb tanításokat és a szerzőnek azokra adott glosszáit. Mind a négyre jellemzőek a korábban már említett elemek, így mindegyik tartalmaz tudatos archaizálást, Bach-utalást, az egykori Luther-korálokból való idézetet, de egyben az országunk állapotára vonatkozó zenei jelképet is, amiképpen a szerző által elszenvedett hatalmi támadásra is találunk példát.

A korábban írtak fényében pedig az is nyilvánvaló, hogy a protestáns szöveggörnyezet csupán alkalom az „ürügynöták” számára, hogy az egész magyar hagyományközösséget megszólítsa, s féltse. Az egyházzenei koncertek részleges áttekintése, a felvételek és kiadások ismerete, valamint a közösségi megosztókon szereplő felvételek tanulsága szerint egyértelműen a *Gályarab-kantáta* vált a legismertebbé.²¹

(*A Gályarab-kantáta*) Az 1964-es coconcertáló zongoraszólamra, vegyes karra és szimfonikus zenekarra írt, latin nyelvű requieme, a *Deploration* és a címével is sokat mondó 1971-es *Apokalipszis* oratorikus művek után nem teljesült a hatalom részéről támasz-

tott „lágyabb énekek” iránti igény, mert a *Gályarab-kantáta* csak a felületes hallgató által keverhető össze Ennio Morricone valamely filmzenéjével. A kórus által dúdolt, fülbemászó koráltéma közben a narrátor jól érthetően olvassa fel a Szencsy-kódexben megörökített egykori, gályarabságra ítélt prédikátor visszaemlékezését. Miközben tehát lágy melosz ömlik a hallgató egyik fülébe, addig a másikba fájdalmas tragédia szavai zuhognak. A karakterek kontrasztja, a témák nyílt disszonanciája és az archaizáló gesztus kettős játéka jelzi az égi-földi dráma örökérvényű aktualitását.

Az archaizálás, ahogy azt fentebb már említettem, csupán egyetlen eleme a zeneiségnek, amely számos témaszervező-elv, bonyolult hangzatok és kifejező ritmizálás révén válik korszerűvé. A mai befogadó sok esetben sztravinszkiji és orffi allúziókat gyanít a háttérben, más esetben pedig Leos Janacsek-idézeteket hall ki a kezdésből. Mind a három sejtés főként a modális sorokkal való játék miatt jelenik meg az értelmezési mezőben.

A gályarab prédikátorok éneke

Gályarab-kantáta: Choral-Hymnus tétel

Szokolay Sándor

A kantáta tételei: *Antifona, Choral-Hymnus, Fughetta, Arioso-Capriccioso, Choral-Quodlibet, Conclusio, Bariton-arietta és Narrátor-Epilógus, Fuga (Ámen-finálé)*, a bachi passiómodell szerkezetét követik. Az egykori szövegben kirajzolódó lelki változások fokozatait Szokolay együttérzéssel követi, s így jut el a zene a *Psalmus Hungaricus*-ból ismert dühös Istenhívástól a vértanúság igenléséig. Noha maga a kantáta a vértanúk megigazolásának biztos hitével zárul, a zene fájdalmas pianissimo akkordokkal fejeződik be. Az áldozatoknak jár a részvét kegyeleme, mert mennybemenetelük dicsősége nem homályosíthatja el földi szenvedésük mértékét, s főként nem hagyható szó nélkül a sok ezer kortárs szenvedő tragédiája.

Szokolay aktuális üzenete, kiszólása, az ürügynótába rejtett titka értő füllel meghallható: „Noha ez inségben meg is kell mind halnunk, / De néma bálványoknak mi fejet nem hajtunk! Nem!” A szöveg maga is felhívja a figyelmet az imperatívuszra, ám a zeneszerkesztői elv még fokozza azt: az említett archaizáló gesztusokat egyszerre csak csendre inti a zenekar durva disszonáns álzárlata, amelyet fájdalmas dallamon követ az idézett mondat. A tétel kimondása után azután visszatér a ma már idillinek hallatszó archaizáló tónus.

A kantátának nincs és nem is volt sem közvetlen politikai, még kevésbé aktuálisan számonkérhető tartalma. Az értékeit meg nem tagadó, engedményt nem tevő, áldozatot vállaló magatartás megjelenítése mégis hősiessé vállalkozásnak bizonyult a pártállami időszakban.

(*Bariton-finálé*) Szokolay protestáns hitvallásai oly korban születtek, amikor nem volt divat vallásos témákat megénekelni. A kisszámú kivételek egyike volt, aki azonban nemcsak biblikus-szakraális témákat választott, hanem mindazt kapcsolatba hozta a magyarság sorsával is. Így *időszerűtlen* zeneműveiben az „Istenhit és a hazaszeretet” szerves egységet alkotva hitvallássá emelkedett. Annak ellenére, hogy a szerző egyébként nem tartotta magát hősnak, s a zenét minden esetben közösségi, de nem közéleti jelenségnek kívánta megtartani. Istenhez, nemzethez való viszonyáról azzal árulta el e négy kantátájában a legtöbbet, hogy a zenei szólista szerepét minden esetben a bariton énekesre bízta. A vívódó, útját kereső, sokat szenvedő férfi hangfajra.

Nem igazságokat birtokolt, hanem őszinte érzésekkel küzdött, amelyek révén az örök értékeket elérve egy közösség részévé válhatott.

BIBLIOGRÁFIA

- A szellem órája* (2001. március 14.): 57. *A gályarab prédikátorok emlékezete* (Szerkesztő-riporter: Fabiny Tamás, operatőr: Sibalin György, rendező: Hevér Zoltán) <https://www.youtube.com/watch?v=a13ijM7-QB0>
- CSÓTI György: *Istenhit és hazaszeretet* = Echo Televízió *Unió* című műsora, 2007. október 28. <https://www.youtube.com/watch?v=J0r6OflKsp9o>
- DALOS Anna: *Forma, harmónia, ellentét – Vázlatok Kodály Zoltán poétikájához*. Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2005.
- ERKEL Ferenc: *István király*. Partitúra – kézirat, 1885.
- GOMBOS László: *Szokolay Sándor*. Budapest, Mágus Kiadó, 2002.
- ITTZÉS Mihály: *Zoltán Kodály, in Retrospect – A Hungarian National Composer in the 20th Century on the Border of East and West*. Kecskemét, Kodály Institute, 2006.
- MEDVECZKY Ádám: *Istenhit és zene*. MMA akadémiai székfoglaló beszéd, kézirat, 2014. Elhangzott: 2014. március 28-án, rövidített változat: <http://www.mma.hu:8080/zenemuveszet1/-/event/10180/medveczky-adam-istenhit-es-zene.jsessionid=E440B4A053E91F3F3EA34F2EB32F5D51>
- Protestáns-esték – Gályarab-kantáta*, 2015. október 27., Berkesi Sándor előadása: <https://www.youtube.com/watch?v=OE-4TUgjCu4>
- RADICS Éva: *Szokolay – Emlékkönyv a zeneszerző 75. születésnapjára*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2005.
- SASS Ervin: *Díszhangverseny, tűzijáték, Szokolay-ösbemutató a békés-tarhosi zenei napok nyitányán = Békés Megyei Népújás*, 1983 (38. évf.), június 28.
- SZOKOLAY Sándor: *A hit és hazaszeretet Kodály művészetében = Magyar Zene*, 1991/1.
- SZOKOLAY Sándor: *Bach művészete a Zene Bibliája = Műhely*, 1995/2.
- SZOKOLAY Sándor: *A kultúrateremtő Kodály Zoltán jelentősége a XXI. században = Magyar Napló*, 2007/ március, 4.

JEGYZETEK

1	RADICS Éva: <i>Szokolay – Emlékkönyv a zeneszerző 75. születésnapjára</i> . Budapest, Kairosz Kiadó, 2005, 44.	20th Century on the Border of East and West. Kecskemét, Kodály Institute, 2006, 237.
2	ITTZÉS Mihály: <i>Zoltán Kodály, in Retrospect – A Hungarian National Composer in the</i>	3 ERKEL Ferenc: <i>István király</i> . Partitúra – kézirat, 1885, 314–317.
4	MEDVECZKY Ádám: <i>Istenhit és zene</i> . MMA	

- akadémiai székfoglaló beszéd, kézirat, 2014. Elhangzott: 2014. március 28-án, rövidített változat: <http://www.mma.hu:8080/zenemuveszet1/-/event/10180/medveczky-adam-istenhit-es-zene:jessionid=E440B4A053E91F3F3EA34F2EB32F5D51>
- 5 Ld. DALOS Anna: *Forma, harmónia, ellentét – Vázlatok Kodály Zoltán poétikájához*. Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2005, 225., 7. táblázat.
- 6 SZOKOLAY Sándor, 1931–2013, a Bartók és Kodály utáni „nagy nemzedék”, az ún. „Harmincasok” egyik vezéregyénisége. A magyar népzene, a magyar műzenei hagyományok vállalt recepcióján túl megismerte a darmstadti folyamatokat és a kortárs újlatin zeneiséget. Ezeket ötvözve hozta létre egyedi, könnyen beazonosítható stílusát. Életművében kiemelkedő szerepet játszanak a beszélt nyelvet alkalmazó műfajok, így hét operát és huszonhét kantátát alkotott, több misén, szimfónia és versenymű mellett.
- 7 SZOKOLAY Sándor: *A hit és hazaszeretet Kodály művészetében = Magyar Zene*, 1991/1, 153–154.
- 8 SZOKOLAY Sándor: *A kultúrateremtő Kodály Zoltán jelentősége a XXI. században = Magyar Napló*, 2007/március, 4.
- 9 SZOKOLAY: *i. m.* (2007), 4.
- 10 Uo.
- 11 Uo., 3.
- 12 RADICS: *i. m.* (2005), 334.
- 13 Erről Szokolay részletesen itt vallott: SZOKOLAY Sándor: *Bach művészete a Zene Bibliája = Műhely*, 1995/2. 48–51.
- 14 GOMBOS László: *Szokolay Sándor*, Budapest, Mágus Kiadó, 2002, 16. Hely hiányában nincs lehetőség, hogy felvázoljam a zeneszerző esztétikáját akárcsak vázlatosan.
- Az viszont a későbbiek miatt fontos, hogy Szokolay tudatosan fordult az öncélú, minden áron való kiséreltetéztől, amely egyetlen esztétikai parancsnak kényszeres megújulást vallotta. A maga számára a hiteles élményanyag, a technikai tudás és a zene jól megformáltsága vált a legfőbb esztétikai alapelvvé. Vö. RADICS: *i. m.* (2005), 50.
- 15 Vö. SASS Ervin: *Diszhangverseny, tűzijáték, Szokolay-ösbemutató a békés-tarhosi zenei napok nyitányán = Békés Megyei Népiújság*, 1983. (38. évf.), június 28., 6.;
- Vö. CSÓTI György: *Istenhit és hazaszeretet = Echo Televízió Unio* című műsora, 2007. október 28. <https://www.youtube.com/watch?v=J0r6OfKsp9o>
- 16 Itt mondok köszönetet Szokolay Orsolyának, a szerző lányának, hogy a négy említett zenemű partitúráját a tanulmány írása céljából a rendelkezésemre bocsátotta.
- 17 Vö. *Protestáns-esték – Gályarab-kantáta*, 2015. október 27., Berkesi Sándor előadása: <https://www.youtube.com/watch?v=OE-4TUgCu4>;
- Vö. *A szellem órája* (2001. március 14.): 57. *A gályarab prédikátorok emlékezete* (Szerkesztő-riporter: Fabiny Tamás, operatőr: Sibalin György, rendező: Hevér Zoltán) <https://www.youtube.com/watch?v=aI3ijM7-QB0>;
- A kantáta meghallgatható a *Cherubini, Luigi: Requiem – Szokolay Sándor: Kantáta a gályarabok emlékére* című CD-n, Preludió Kiadó, 1995, RRECD 9416, Előadók: Debreceni Orvostudományi Egyetem Énekkara, Debreceni Református Kollégiumi Kántus, Debreceni Filharmonikus Zenekar, vezényel: Berkesi Sándor, Kertész Tamás (Bar., narrator).

„A KINCSRŐL, AMI VAN” – ÉLETRAJZI ÍRÁSOK

BERKESI SÁNDOR

A 75 esztendőös Szokolay Sándor köszöntése*

Isten különös ajándéka, hogy a mai süllyedő, értékevalválódó világunkban is támaszt élénk prófétákat. Ilyen művészi-szellemi-lelki „világítótorony” számunkra Szokolay Sándor, napjaink magyar zeneszerző nemzedékének egyik legjelesebbike. Műveiben, előadásában, mindenfajta megnyilatkozásaiban élő példáját adja mestere, Kodály Zoltán mondásának: nincs megalkuvás magyarságában, művészetében. S mindezt megkoronázza nála egy rendíthetetlen istenhit. Szakrális művei az életmű kilencven százalékát adják.

Családunkban sok esztendeje elképzelhetetlen Krisztus születésének ünnepe a bájosan meghangszerelt *Magyar karácsony* ciklusa többszöri meghallgatása nélkül. Zeneakadémiai éveimből máig őrzöm az első Szokolay élményeket: az *Elsodort erdőt*, vagy a *Néger kantátát*, amelyekből az elementáris erő, a szellemes ötletgazdagság, máskor az érzékeny lelkiség áradt. Debrecenbe kerülésem után hozzám is eljutott híre a főváros központi evangélikus ének-zenekara, a Lutheránia számára komponált oratóriumainak: a *Lutherkantátának*, a *Karácsonyi Pasztorálnak*, a *Pünkösdi éneknek*, a *Kantáta a gályarabok emlékére* címűnek. Ez utóbbi a protestáns gályarab lelkipásztorok szabadulásának 300. évfordulójára készült 1976-ban. Erre a jeles évfordulóra Gárdonyi Zoltántól és Vass Lajostól a Debreceni Kántusom is kapott egy-egy nagyszabású ünnepi művet. Meghallgatva a Szokolay kantátát elhatároztam, hogy Debrecenben mindenképpen bemutattjuk. Majd húsz év múlva, 1995-ben a koncertet CD-re rögzítettük. A darab egy rövid mondatba tömörített üzenetét a Szencsey-kódex ismeretlen krónikása a mű végén így foglalja össze: „Az, ki olvasod, légy hű mindvégiglen. Amen.” A hangversenyről a jelenlévő Szerző így nyilatkozik: „A Gályarab-kantáta a 20. század új üldözéseire is utal, amikor egy ateista világrendszer hatalma a hívők ellen fordult. A hitükért elhurcoltakra lehetetlen itt nem gondolnunk. Az én hitem az ökumenizmusban keresi a felekezeti feszültségek feloldását. Félve kérdezem: jöhet-e még a világra olyan vallási és lelkiismereti szabadságot olyannyira durván sértő időszak, amikor az embereket a hitükért újra üldözhetik? Azt mondanám, hogy Berkési Sándor vezényletével sorsszerű ez a bemutató. Egy evangélikus zeneszerző művét vezényli a református Kántus élén a debreceni Orvostudományi Egyetem kórusával és a Debreceni Filharmonikusok Zenekarával karöltve, koncertszerűen a debreceni római katolikus Szent Anna székesegyházban. Mint jelenlévő éreztem, szent ez a lecke, s talán csak így lehetünk e hazában éppen most Krisztusban egyek.”

A nyolcvanas évek végén mindannyian emlékszünk a falurombolás eszelős ámokfutására Romániában. A Hősök terén hatalmas tömeg tüntetett, követve a terv azonnali leállítását. Ezen a fegyvelmezetten emelkedett, gyönyörű rendezvényen magam is részt vehettem. Szokolay Sándor utólagos elbeszéléséből tudom, hogy ő is ott volt. Mikor hazament, fél óra alatt elkészült a népi imádságok stílusában megszerkesztett szöveg,

és másfél óra alatt a kórusmű: *Ima rontás ellen – Fohász Erdély falvaiért*. „Nemzetek országló Istene! Szorongásban imádságra indított, veszedelemben fohászkodásra fordított, sajtó szájkülből származó szapora szóval, nehezült keblünkéből kiszakadt fennszóval kiáltunk hozzád... fordítsd hozzánk figyelmedet! [...] Óseink temetőit, hitünk őrző templomait Szent Fiadért kérünk, őrizd meg!” Az esemény a világ magyarságát is megmozgatta. Én a kórusmű partitúrájával néhány hét múlva Amerikában találkoztam. Egy magyarországi napilap mellékleteként került a kezembe. Hazatérve a Kántussal azon nyomban megtanultuk, hogy koncertjeinken kifejezhessük tiltakozásunkat. Így hangzott el a Zeneakadémián is az újrainduló Fasori Evangélikus Gimnázium első évnnyitóján a Szerző jelenlétében, aki a mű végén az ünneplő közönség lelkes tapsa mellett lejött a díszpáholyból, és a pódiumon hosszan megölelt. Ma is úgy érzem, ez volt az a pillanat, amikor a Tanár Úr végleg barátságába fogadott. Az *Ima rontás ellen* azóta külföldön is, itthon is sokszor hangzott el, és nem csak az én vezényletemmel; Boglárka lányom zeneakadémistaként egyik évzáró koncertjén, főiskolás diákjaim betanításában, vagy diplomahangversenyen. Legutóbb a nagyváradi kórusom, a Partiumi Keresztény Egyetem vegyes kara énekelt Temesváron, a romániai forradalom 15. évfordulóján.

Nem sok évvel ezelőtt a Kántussal Németország felé indultunk koncertkörútra, s útközben Sopronban megálltunk egy hangversenyre és egy éjszakára. Örömlőnkre szolgált, hogy találkozhattunk az akkor már ott élő Tanár Úrral. Ezen az éjszakán a Kántus számára meglepetésként értékes ajándék született: a bibliai 134. zsoltárra komponált új vegyes kar. Szerzője elmesélte, hogy a legszebb dallamok és harmóniak álmában jönnek elő, és csak azt sajnálja, hogy mire felébred, ezek egy részét elfelejti.

Kedves gesztus volt tőle, hogy feleségem, Kismarjai Hedvig grafikus-művész kőszegi kiállításának megnyitását személyesen vállalta el. Mondandóját, méltatását a tőle megszokott tartalmasság és minőség jellemezte.

Közös emlékeink közt kutatva két szomorú alkalom támad elém: Ádám Jenő és Vass Lajos temetése. Mind a kettő Szokolay Sándor búcsúbeszédével, és a Debreceni Kántus énekes szolgálatával zajlott. Az ilyen alkalmak hangsúlyozottan nyilvánvalóvá teszik a búcsúzó és a búcsúztató lelki együvé tartozását. Akik ott lehetünk, tanúsíthatjuk, hogy Szokolay Sándor nemcsak kivételes zeneszerző, hanem karizmatikus szónok is. Beszédei, előadásai, bárminő megnyilatkozásai hitvallásosak, erőforrásul szolgálnak.

Drága Tanár Úr! Kerek születésnapod évében megköszönjük az úr Istennek a Tőled kapott ajándékokat. Az onnan fentről kapott talentumod fényével mutass utat nekünk, mert nagy a lelki környezetszennyeződés, sok a csábító szirénhang, és a hamis proféták dáriódznak. Önző módon mit is kívánhatnánk egyebet magunknak: taníts, nevelj bennünket még sok esztendeig, irányítsd figyelmünket a legfontosabb tudnivalókra, tennivalókra, bátoríts, ha csüggedünk. Nemzetünknek nagy szüksége van Rád! Éltesse, szeressen Isten nagyon sokáig!

---

* A Köszöntés először megjelent: *Szokolay – Emlékkönyv a zeneszerző 75. születésnapjára*. Szerk. RADICS Éva, Budapest, Kairosz Kiadó, 2005, 107–109.

 RADICS ÉVA

A kincs, ami van

„Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom” – írta Arany János *Válasz Petőfi*-nek című versében. Nekem is *zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom*, mert az épület történelmi levegője kötelez. Itt született meg 1873-ban Pest, Buda és Óbuda egyesítésével Magyarország új fővárosa, Budapest. A Pesti Vigadó adott helyet Liszt Ferenc, Erkel Ferenc, Dohnányi Ernő, Bartók Béla, vagy a külföldiek közül többek közt Brahms és Debussy játékanak is. S *zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom*, mert a szívemhez közel álló két személyiségről, talán túlzás és nagyképűség nélkül mondhatom, két jó barátomról, Nagy Gáspárról és Szokolay Sándorról fogok beszélni.

A székely falvakból sokszor úgy engedték el a fiatalokat otthonról, hogy „aztán a híred nehogy hamarabb hazaérjen, mint te”. Szokolay Sándort a híre megelőzte. Kislányként kórusműveit énekeltem¹, s hallottam a *Vérnászról*², amellyel, mint a dinamit, „ajtóstul-tokostul” robbant be a köztudatba.

Amikor 1973-ban a Zeneakadémián ellenpont-tanárom lett, kitüntetésnek éreztem, hogy hozzá járhatok. Óráin a Palestrina-stílus, Bach invenciói és fúgaszerkesztő művésze mellett Németh László, Illyés Gyula és Kodály Zoltán szellemét idézte közénk. Egyszer a békés-tarhosi iskoláról³ kérdeztem, amely a zenepedagógia fellegvára volt, s amelyet a kommunista önkényuralom egyik napról a másikra megszüntetett. A Tanár úr keserűséggel vegyes, szenvedélyes hangon mesélt életének legszebb élményéről, az éneklés, a muzsikálás emberformáló és közösségteremtő erejéről s az első kompozícióiról. Ettől kezdve úgy éreztem, megkülönböztetett szeretettel figyel rám. Még alig tanított egy hónapja, amikor elvitt a *Sámson*⁴ főpróbájára.⁵ Itt ismertem meg a feleségét, Mayát.⁶

Akkoriban a főiskolai tanulmányok mellett az óbudai Árpád Gimnáziumban tanítottam. Egyszer⁷ a Tanár úr eljött egy kóruspróbámra, amely után hosszan beszélgettünk. A zseni ösztönösségével feltérképezte egyéniségemet – az idő igazolta megfigyeléseit. Barátsága megtiszteltetés és rendkívüli ajándék volt számomra. Huszonegy éves voltam akkor.

Rendszeresen meghívott, ha valahol egy művét játszották. Minden újonnan megismert darabjából kihallottam személyiségének alaponásait. Megragadott összetevészetlenül egyéni gondolkodásmódja, Shakespeare-rel vetekedő drámai ereje, Arany János-i lírája, valamint hitet, erőt, alázatot és mennyei üzenetet sugárzó ötletgazdagsága. Feltűnt, hogy az emberi hang kifejező erejére milyen nagy hangsúlyt fektet. Vallotta az Isten adományozta tehetség és ösztönösség elsődleges szerepét, amelyet a mesterségbeli hozzáértés, a tudatos „műves munka” csak kiegészít. Tőle tanultam, hogy a szép zene az örökkévalóság előlege.

Többször eljött az Ausztriában élő magyarok körébe.⁸ Előadást tartottam művésztéről⁹ Szabadkától Sopronig, Gráctól Budapestig. Egyik cikkem után faxot küldött: „Az Úr Isten tartsa meg és áldja meg tolladat, de pennádat tartó és vezető kezedet is. Vakító fényt gyűjtsen minden leírt és kimondott szavadért...”²²

A zenei eseményeken kívül hol nálunk, hol náluk találkoztunk, s mindig csillogó szemmel, ragyogó mosollyal, sugárzó szeretettel ölelt át. Nevetve, csapongva váltott egyik témáról a másikra, s gyermeki csodálkozással vegyes bölcsességgel avatott be

gondolataiba. Mesélt életéről, műveiről, a komponálásról, tervekről és vágyakról, a tehetségről és a felelősségéről, közéleti témákról, a hitről, a nevelésről, bizalomról és erkölcsről, szerelemről, régi és kortárs zeneszerzőkről, írókról, költőkről. Egyenes, nyíltszívű és rendkívüli munkabírású emberként a magyar népet s az emberiséget szolgálta. Közösségi gondolkodásának, hazaszeretetének forrása keresztény lelkülete, segítőkészsége volt.

Az op. 340-es¹¹ *Pünkösdi kantátáját* nekem ajánlotta, amelyet Oberschützenben¹², majd Grácban,¹³ Bécsben¹⁴ és a Bartók Rádióban¹⁵ vezényeltem. Jóságát a hetvenötödik születésnapjára összeállított könyvvel köszöntem meg, amelyben barátai, muzsikustársai köszöntötték. E könyvben jelent meg először Csoóri Sándor *Alig maradtunk egynéhányan*, Gyurkovics Tibor *Berzsenyi* és Nagy Gáspár *A kincsről, ami van* című verse.

Őrzöm a tőle kapott dedikált CD-ket, lemezeket, kottákat, leveleket és faxokat.

Nagy Gáspárt az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem felsőöri konferenciáján ismertem meg 1989-ben. Vihart kavaró verseit már olvastam a párizsi *Irodalmi Újságban*, így földre gyökerezett a lábam, mikor egyszer csak előttem állt. Szó szót követett, hamarosan úgy éreztük, régi jó barátok vagyunk. Édesanyámat is nagyon szerette. Nem fogom elfelejteni 1989. május negyedikét, amikor sugárzó arccal szaladt felénk: „Éva néni, Évike! Tessék meghúzni a fülemet, ma lettem negyvenéves!”

Számtalanszor járt az ausztriai magyarok körében. Az értelmet és erkölcsöt ugyancsak próbára tevő „józan, helyben zsákbanfutós korban” segített megőrizni a gerinceséget az evidenciák kimondásával. Ébren tartotta az „ötvenhatosok és hatvannyolcasok / hetvenhatosok és nyolcvanegyesek / és főleg tömegesen egyesek” igazságát. Szigorúan elítélte a rendszerváltoztatás „mosolyelágzásait” is. Minden körülmények közt hú maradt elveihez. Költészetét hitelesítette kikezdzhetetlen jelleme.

Ha Pesten jártam, a *Hitel* szerkesztőségében gyakran találkoztunk. Büszke volt arra, hogy Spányi Antal püspök úr meghívta a Katolikus Rádió szerkesztőségébe.¹⁶ Együtt mentünk Pestről vonattal Szegedre, ahol Szokolayékkal együtt néztük-hallgattuk a *Vérnász* előadását.¹⁷ Útközben, és szinte minden együtt töltött időnkben politikáltunk. Rá igazán illettek Eötvös József szavai: „Kit nem hevít korának érzeménye, szakítsa ketté lantja húrjait!”¹⁸

Ahogy mondta: „Bizony, nem lehet tudni, Évikém, mit hoz a múlt!” Elkeserítette az össznépi felejtés. Ahogy az *Öröknyár: elmúltam 9 éves* című versében is figyelmeztet, a főnévi igenevet nagybetűvel írva, s ezzel a mártírhálált halt miniszterelnökre utalva: „Nekünk nem szabad feledNI!” Nem szabad feledni Nagy Imre '53-as kormányprogramját, amely emberibb életet ígért. Az '56-os egyetemistákat, s a Corvin-köz szent suhancait sem. A csodát, hogy Dávid ismét legyőzte Góliátot. A kíméletlen megtorlást, a hóhér-idők brutális csöndjét. A balsorskereskedés számtalan változatát. Az elvtelen kompromisszumokat. A sokáig temetetlen, meggyalázott hősöket, kiknek emléke maradt a legerősebb. A '68-as csehszlovákiai „testvéri segítségnyújtást”. S a kommunista kopók titkos jelentéseit sem. Az *Új Forrás* és a *Tiszatáj* betiltását.¹⁹ Hogy rendőrök követték, amikor a 301-es parcellában kereste a sírt. S a nagy elégtételt, az ünnepélyes újratemetést. S Camus szavait, amelyek szerint a gyilkosokat nem szabad igazolnunk. Még közvetve sem. Sőt: „néven kell nevezNI” őket. Ezzel még adósa az utókor.

Utoljára a kórházból hívott fel, nem sokkal halála előtt. Fátyolos, gyenge hangon beszélt. Csak visszatekintve fogtam fel: búcsúzott. Belesajdul a szívem, hogy már nincs köztünk. Temetésére²⁰ együtt mentünk Szokolay Sándorral. Míg gyászmiséjén a *Szentleckét* és az egyik könyörgést olvastam, átvillant bennem, hogy most zárul le a tizennyolc éves barátságunk.²¹ Sirkőavatására²² is Szokolayval mentem. S Vasváron is ott voltunk, mikor a művelődési központot róla nevezték el.²³

Öröm leveleit, e-mailjeit, dedikált könyveit. Az október huszonharmadikai ünnepélyeink elképzelhetetlenek versei nélkül; s külön műsort is szenteltünk emlékének 2013-ban, amelyre gráci rokonai is eljöttek.

Hogy mennyire múlik a jövőnk, azt csak az utóbbi egy-két évben látjuk igazán. Felzabálják a békebeli kannibálok. Manapság is „helyzet” van. Sőt: „fokozódik”. Ismervén kötődését a magyarsághoz és kereszténységhez, állásfoglalását borítékolhatjuk.

Most nézzük meg, hogyan nyilatkozott egymásról a két művész! Szokolay a költészet büvkörében élte le egész életét. Kórusműveiben több mint harminc magyar költő versét zenésítette meg. Nagy Gáspárral Balatonszárszón ismerkedett meg.²⁴ Szócs Gézárol írt versét idézte előadása befejezéséül: „Gyanús vagyok, gyanús nagyon, / hogy még nem ütöttek agyon!”²⁵ A beszéd után odament hozzá Gáspár, és azt mondta: „Az ilyen sorokat vétkező költő, íme, én vagyok!”

A bécsi Bornemisza Társaság Huszárokelőpusztán tartotta konferenciáját.²⁶ A társaság titkáranak, Szépfalusi Istvánnak²⁷ javasoltam, hogy kettejüket hívjuk meg előadónak. Így is lett. A bakonyi vadászházban, ahol több napot töltöttünk, bőven volt mód egymás alaposabb megismerésére.²⁸ Egyetértettek abban, hogy a művészet nem szórazoztatásra, hanem elmélyítésre, vizsgáztatásra, felemelésre való. Szokolayt elbűvölte Gáspár sugárzó, tüneményes személyisége. Elragadtatva mondta: „Gazsi egy igazi világítótorony! A hit, az erkölcs, a tartás, a jellem, az igényesség és a tiszta szellemiség világítótornya!” Verseit megismervén felfedezte, hogy a halk szavú költőben sziklákat megmozgató drámai erő feszül. Ízlelgette a különös szóösszetételeket és ezernyi aszszociációja támadt. Elragadta a lendület, a lobbanó láng. Úgy érezte, hogy megtalálta a magyar Cocteau-t.²⁹ Ha együtt voltak, mindig felhívtak telefonon. Az egyik a másiknak adta a kagylót, nagyokat nevtünk, s éreztem, hogy kitűnően tudnak együtt dolgozni.

S hogy vélekedett a költő a szerzőtársról? Hallgassuk meg *A kincsről, ami van* című versét, amelynek végén ez a mondat áll: „Írtam az Új Évezred első napjaiban.” Magyarul akkor, amikor az Operában bemutatták a *Symphonia Ungarorumot*.

A kincsről, ami van (részlet)

Hajnali szép dallamba zárt,
szívnyi szelencébe csukott,
föld mélyébe titkon rejtett,
oszthatatlan közös kincsünk.

[...]

Árva dallam... lányka-hangon
s belénk költözik a lélek,
déli harang bongásával
szól a kórus: élek, élek!

Fűszál hegyéről a harmat
gyöngyét ajánlja az Égnek,
mekkora kincs mikor ének
üzenhet a Mindenségnek!

Ez a vers az első része annak a triptichonnak, amelyet Gáspár a Szokolay hetvenötödik születésnapjára összeállított *Emlékkönyv*be küldött. A kötettel kapcsolatban így írt e-mailjében: „Sándortól tegnap megérkezett a NAGY KÖNYV. Köszönet Neked kedves Éva, aki ezt nem akármilyen buzgalommal megírtad, megszervezted, megszerkesztetted. EZ A SZERETET NAGY KÖNYVE: Hogy Maya és Te SÁNDORUNKAT ennyi jóemberrel körül tudta ölelni, igazi tett volt, emelintem kalapomat. Ilyesmire csak a gyengébbnek mondott nem képes!!!”

Mindkettőjükre emlékeztén felelevenítem, hogy írtam egy cikket³¹ II. János Pál pápáról, s megkértem őket, hogy foglalják össze a róla alkotott gondolataikat. A szívből ökümenikus eszmeiségű, evangélikus vallású Szokolay Sándor így írt: „Korunk képernyőfüggő tömegei a kisportolt izomzatú, hibátlan, ragyogó fogakkal szélesen mosolygó

kolosszusok látványát kedvelik. A külső kétes értékű, és főleg mulandó esztétikája fontosabb lett, mint a lélek esztétikája. A hívő embernek, a spirituális lénynek azonban tudnia kell, hol van a prioritás, mi a lényeg.” És Nagy Gáspár gondolata: „II. János Pál [...] Istentől sugallt útmutatásai, az evangéliumi parancsok megélése s az erre való szüntelen buzdítás adhatja nekünk is a reményt: Isten nem hagyta magára népét.”

(*Szokolay művei Nagy Gáspár verseire*) Három dalt komponált magyar költők verseire szoprán szólóra és zongorára, amelynek a középső tétele, a *Hóttalan a hegyek inge*³² (op. 258/b³³) „újmódi Betlehemes” Nagy Gáspár versére készült 1992-ben.

A nagy zenekarra, szoprán- és basszusszólóra, orgonára és vegyes karra írt oratórium, a *Symphonia Ungarorum*³⁴ (op. 320.³⁵) a magyar keresztény államalapítás millenniuma alkalmával született, amely jó alkalom volt arra, hogy felemeljék szavukat az emberiségre zúduló igénytelenség és az „országosan vezényelt amnézia”³⁶ ellen. A cím Szent Gellért³⁷ püspök legendájának „malomáriájából”,³⁸ az örlető asszony történetéből származik. E nyugvópontot nem találó, végigénekelte, freskószerű, átszellemült imádság Szent Istvánnak és Szent Gellértnek állít emléket. Balladákra emlékeztető képi utalásaiban benne van nemcsak a keresztény-magyar szellemség, hanem az egykori szép pogányság is.³⁹ Harmonikus rend uralkodik a többrétegű, bonyolult szerkezetben. A tizenkét különböző hosszúságú, változó szótagszámú versszakot Szokolay négy tételre bontotta: I. *Úton (Passacaglia)*, II. *Hitben (Canto di confessione)*, III. *Háborúságban (Capriccio bellico)*, IV. *Megmaradásban (Finale – Glorificazione)*. Az oratóriumot át-átszövik a múltra emlékeztető idézetek: az I. tételben a *Hajnallik, hajnallik...* kezdetű csángó népdal, a II.-ban a bencések jelszava, az *Ora et labora*, majd egy melizmatikus moldvai csángó népdal – *Könyörgőének Szent István királyhoz* – szólal meg a gyerekkaron. A III. tétel háborús tombolásában felsejlik a *Dies irae* motívuma. A IV. tétel elejére esik – Jászó Anna⁴⁰ elemzése szerint – a költemény aranymetszés pontja, a megmaradás gondolata. A versből kilépő zenei idézetek a Szent Istvánra utaló énekek. A *Vagyon az égen egy csillag* István-napi köszöntő, majd a II. tétel végén: *Ó Szent István dicséretesél*. Katartikus élmény a gyermekkaron megszólaló 17. századi dallamunk: a győzelmi énekké alakított *Magyarok éke, ország reménye*. A zárótétel codája a *Veni Creator Spiritus*⁴¹ pünkösdi gregorián himnusz és az erre írt variációsorozat, amelynek ünnepélyes ragyogásába belecsendül a szoprán szólón a szimfónia alap gondolata: *Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga...*

A páratlan tételek a magyar nép hányattatott sorsáról szólnak, a párosak a hitet, a megmaradás reményét sugallják. A vegyes kar a drámai mozzanatokat jeleníti meg, a lírai csúcspontokon megszólaló gyermekkórus a reményt, a tisztaságot sugallja, a jövőbe vetett hitet képviseli.

Az oratóriumot át-átszövik Szokolay általános stílusjegyei. Népzeneinkből vett motívumok, pentaton fordulatok, egyházi népelemek, középkori gregorián himnuszok, a reneszánsz szörfestészet, modális fordulatok, a barokk variációs és imitációs technika, a fugato, sőt a csatajelenetben tizenkétfokúság és énekbeszéd is – mindez stílárís törés nélkül, tökéletes egységet alkotva. Ritmusvilágában jellegzetes az osztinató, dallamában az előke, harmóniavilágában a mixtúra. Azonban bármilyen témát, zenészerzői technikát, szint, motívumot használ fel, első pillanattól mint sajátját kezeli.

Az operaházi ősbemutató szívszorító, megható és lenyűgöző volt. Most, hogy a konferencia végén felcsendül, kívánom, hogy ismét „Támadjon hit / legyen áldás / visszhangozzék / a megváltás!”

A bemutató után Gáspártól kaptam levelet:⁴² „Drága Éva! Eljutott hozzám a *Másokért Együtt*⁴³ legújabb száma, s benne a Te gyönyörű, megindító írásod Sándor művéről.

Köszönöm, köszönöm!!! [...]” Írja, hogy „szegény Arany foroghat a sírjában, hisz a *Rendületlenül* versét rosszul idéztük. [...] Sándornak se szoltam, ő se vette észre, s így is énekeltek, így van a kottában is.” Az aláírás: „Gáspár = Gazsi, öreg poéta, libretto-író szegény legény.”

Szokolay a *Symphonia Ungarorum* után *Te Deumot*⁴⁴ írt (op. 321.) vegyes karra.⁴⁵ Alapja az ókeresztény himnusz, amely keretet és távlatot ad a középrésznek, a nép sorsát sűrítő könyörgésnek. Ötvöződnek benne az archaikus és modern, a szakrális és profán elemek. A latin szöveg magyarra vált, amelyet megerősít és felel meg a záró „Úgy legyen! Amen!”

A *Szavak*⁴⁶ című verset kétszer is feldolgozta. Az első (op. 328.) vegyes karra,⁴⁷ a második, a *Rapszódikus ének magyar módra* című, *Óda a magyar nyelvhez* alcímet viselő mű vegyes karra, kamarazenekarra és orgonára készült (op. 370.).⁴⁸

A *Himnikus ének* (op. 347.) női karra (vagy gyerekkarra) írt gregoriános hajlíthatóságú motetta a *Diák-dal*⁴⁹ című versre készült. A kétszólamúság a sorzárásoknál három, majd az záróakkordnál négy szólamra bővül.

Ezt követte az *Október végi tiszta lángok*⁵⁰ (op. 361.)⁵¹ című dús hangszerelésű, szólisták nélküli oratorikus emlékezés. A közös munka kezdetén felhívott a két szerző telefonon Sopronból.⁵² Gáspár felolvasta az egész verset. Ámultam a „szent suhancok” tettein, a drámai robbanás és a költői emlékezésen. A mű 1948 és 1956 összefonódásának szép példája. A rövidített latin gyászmise szövegét követi hét tételben: mintegy tételpárként kezelve a *Requiem* és *Kyrie*, a *Dies irae* és a *Libera me*, a *Sanctus* és az *Agnus Dei*, és gloriifikációnak, összefoglalásnak szánva a *Lux aeterna*.

No. 1.: *Requiem (Introductio)*. A zenekar nyitó ütemei „gondtalanságból” fokozatosan váltanak „a nem várt” történelmet író napok hangulatára, majd a *Requiem* a gyermekkóruson hangzik fel először.

No. 2.: *Kyrie (Oratio)*. E misztériumszerű tételben csak négy fafűvő (altfuvola, angolkürt, basszusklarinét és kontrafagott) mellett dallamjászó ütőhangszerek sora, valamint hárfá, cseleszta és orgona társul a kettős karhoz.

No. 3.: A *Dies irae (Organum Hungarorum)* zenéjének tematikája a *Boldogasszony anyánk* egyházi népének parafrázisa és a „harag napja” szakrális-profán ötvözete. Az eredeti ének, amely 4/4-es lüktetése helyett 3/4-ben, kegyetlenül felgyorsított, scherzószerű hajszoaltságban jelenik meg, a kódában szöveggel szólal meg.

A No. 4. *Libera me (Planctus)* tétel újabb Petőfi-kifejezéssel is él: „Testükön nem fújó paripák vágattak át, tankok gyalázták őket holtan!”

A No. 5. tétel *Sanctus* szövegű koloratúrás parafrázisa utáni zenekari utójáték keserédes vértanúságot jelképez, amely a harcosoknak járó, ellenségnek is kijáró, de a valóságban elmaradt végtisztesség.

A No. 6. *Agnus Dei (Lamentatio)* tételben egyik legszebb pentaton népdal csendül fel: „Annyi bánat a szívemen, kétrét hajlott az egeken, ha még egyet hajlott volna, szívem kettéhasadt volna.” Bitonális kánonnal, adysan szólva a „magyar átok” fájdalomával, majd a latin *Agnus Dei*vel szól a búcsú: „Temetetlen megtört testük fölött a jövő lélekharangja kondult.”

A No. 7. *Lux aeterna (Glorificatio)* himnikus summázás. Két fuga keretezi a tételt, amelynek záró szakaszában a „csak a holtak igazára hallgass!” szavak Kodály *Psalmusának* főtémáján szólalnak meg.⁵³

Szokolay nem akarta, hogy a *Libera me* tétel „a pokolra szálljon”. Telefonon elmondta a költőnek, aki élete utolsó napjaiban is készségesen segített. Azonnal rögtönözte: „de a lelkük már a csillagokban, az ég oltárán örökre ott van.”

Gáspár pedig így írt:⁵⁴ „Szokolay [...] jó múzsa volt ismét. Tehát valahogy meg kéne érniünk 2006 októberét.” A munka vége felé már nagyon beteg volt, a bemutatót nem érte meg. Így Szokolay a művel nemcsak az '56-os forradalom mártírjait, hanem Gáspárt is elsíratta.

Az oratórium komponálási időszakában készült négyszólamú vegyes karra és orgonára az op. 382-es *A fény megérkezik*⁵⁵ című korálfantáziája.

Terveztek még egy közös operát, amely Werner Bergengruen⁵⁶ novellájából készült volna, *Hálók* címmel. Gáspár ezt írta nekem e-mailjében⁵⁷: „Most már nincs mese, megyek Sopronba, hogy a végső simításokat elvégezzük a Neccen, ha már Sándor, merészen és lelkesülten bementa a rádióba is.”⁵⁸ Az operából csak a libretto készült el.

Vázlatokat írt a *Kit az álmokba beléfogtak*,⁵⁹ a balladaszerű *Ne fonjatok nekem veszőkosarat!*⁶⁰ és a többértelmű, fennkölt és profetikus, lélekiemelő *Szabadítót mondani!*⁶¹ című versekre.

Gáspár halálhíre⁶² Szokolayt mélységesen felkavarta. A „brutális csönd” beköszöntekor írta négyszólamú vegyes karra a *Hálaének Nagy Gáspár utolsó verssoraira*⁶³ (op. 363.) című művét. Gáspár halálának első évfordulójára készült a női kari *Gyászmise Nagy Gáspárért* (op. 368.).⁶⁴ Már meglévő és frissen komponált anyagok ötvözete a mű.⁶⁵

No. 1.: *Requiem* – Női kar orgonakísérettel.

No. 2.: *Kyrie eleison* – A Poulenc emlékére írt *Deplorationból* (op. 50.), a cappella.

No. 3.: *Dies irae* – Női kar orgonakísérettel.

No. 4.: *Uram te nagy haragodban* – Hatszólamú zsoltárkánon, módosított kódával (2005) op. 213/a – *Zsoltárok Könyve* 6. 1.

No. 5.: *Sanctus* – A cappella.

No. 6.: *Ave Maria* – A háromszólamú op. 227-es női kari művet 1988 novemberében írta.

No. 7.: *Lux aeterna* – Ehhez a gyászmise után egy hónappal később írt orgonakísérettel.

Engem meg még mindig a sírás fojtogat, ha kettejükre gondolok. Rettenetesen hiányoznak. De hálát adok a Teremtőnek azért, hogy ismerhettem, szerethettem őket, s továbbra is erőt meríthetek életművükből.

BIBLIOGRÁFIA

- A. JÁSZÓ Anna: *Nagy Gáspár: Symphonia Ungarorum. Szent István és Szent Gellért emlékezete = Magyartanítás*, 2007, 2. sz., 22–25.
- HOLLÓS Máté: *Művek bontakozóban = Muzsika*, 2008. október.
- NAGY Gáspár: *Koronatűz (versek). /Kozmosz Könyvek./* Budapest, Móra Kiadó, 1975.
- NAGY Gáspár: *Halántékdob*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1978.
- NAGY Gáspár: *1956 fénylő arcai (Versek Kiss Iván rajzaival)*. Budapest, Püski Kiadó, 2006.

JEGYZETEK

- 1 A Lórántffy Zsuzsanna utcai Ének- és Zenei Általános Iskolában.
- 2 Federico García Lorca (*Fuente Vaqueros, 1898. június 5. – †Viznar /Granada/, 1936. augusztus 19.) drámája nyomán. Bemutató: Magyar Állami Operaház, 1964. október 31., Kossuth-díj: 1966.
- 3 Békés-Tarhosi Énekiskola (1946–1954), azaz a Gulyás György által alapított Országos Állami Ének és Zenei Szakirányú Liceum és Tanítóképző Intézetet és a vele kapcsolatos Ének-zenei Gyakorló Általános Iskola és Tanulóotthon összefoglaló intézmény. Ez volt az ország első zenei szakirányú középiskolája, tanítóképző intézete (a liceumi érettségi lehetőségével) és az első ének- és zenei elemi iskola, Kodály Zoltán zenepedagógiai módszerének első gyakorlati megvalósulása. 1954-ben egy népművelési miniszteri rendelettel megszüntették.
- 4 A *Sámson* Szokolay Sándor kétfelvonásos, a Magyar Állami Operaházban 1973. október 26-án bemutatott, Németh László drámája nyomán írt harmadik operája.
- 5 1973. október 25.
- 6 Dr. Weltler Magdolna bőrgyógyász.
- 7 1974. május 23.
- 8 Grác, Bécs, Felsőőr, Felsőpulya, Huszárokölöpuszta stb.
- 9 Szabadka, 2001. november 1.; Grác, 2003. május 24.; Budapest, Bartók Rádió, 2004. január 11.; Körmend, Színház, 2004. június 7.; Budapest, Fészek Klub, 2005. december 2.; Sopron, 2006. január 15.; Budapest, Katolikus Rádió 2006. március 31.; Szombathely, TIT, 2006. október 13.
- 10 Fax Szokolay Sándortól Radics Évának. Sopron, 2001. április 3.
- 11 2012-ben Szokolay új opus-jegyzéket készített. Ezen a kottán még a régi számozás szerint op. 164. áll.
- 12 Oberschützen, Evangélikus templom, 2003. június 15.
- 13 Grác, Minoritensaal, Forum Hungaricum, 2003. november 16.
- 14 Bécs, Dorotheergasse, Evangélikus templom, Szokolay–Bartók-est, 2005. június 5.
- 15 Bartók Rádió, 2003. október 26.
- 16 Nagy Gáspár e-mailje Radics Évának, 2004. február 19. – Az MKR középhullámú adása épp Gáspár temetésének negyedik évfordulóján hallgatott el (2011. január 16).
- 17 Szegedi Nemzeti Színház, 2001. november 17.
- 18 EÖTVÖS József: *Én is szeretném...* (1846)
- 19 1986-ban jelentek meg a Görömbei András által rendszerváltónak nevezett versei: a tatabányai *Új Forrásban az Öröknýár: elmúltam 9 éves, a Tiszatájban pedig A Fiú naplójából*. Kötetben: *Műlik a jövőnk*, 1989.
- 20 Nagytillaj, 2007. január 16.
- 21 1989 májusától haláláig, 2007. január 4-ig.
- 22 Nagytillaj, 2008. május 3.
- 23 Vasvár, 2009. április 2.
- 24 Szárszói Értelmisségi Konferencia, 1992. június 8–9.
- 25 Az éG csöSZ,* (és fülembé sügja). *Tékozlók imája* (új versek) a *Műlik a jövőnk*ből, 1985.
- 26 2000. május 26–27–28.
- 27 MMag. Szépfalusi István (*Budapest, 1932. február 21. – †Bécs, 2000. december 1.), evangélikus lelkész, egyetemi tanár, az ausztriai Magyar Lelkigondozó Szolgálat vezetője, a Bornemisza Péter Társaság alapító titkára.
- 28 Nagy Gáspár honlapja. Fotó: Huszárokölöpuszta, Radics Éva. <http://www.nagygaspar.hu/honlap/index.php/kepek>
- 29 Jean Cocteau (teljes nevén Jean Maurice Eugène Clément Cocteau) (*Maisons-Laffitte, 1889. június 5. – †Milly-la-Forêt, 1963. október 11.) francia költő, író, festő, színész, zeneszerző és filmrendező.
- 30 Nagy Gáspár e-mailje Radics Évának, 2005. december 21.
- 31 *Tartsd meg Isten, Szentatyánkat = Hirvivő – Katolikus hetilap*, Szabadka, 2004. február 8–15–22. – Átdolgozva: *Búcsú II. János Pál pápától = Életünk*, Szombathely, 2005. május.
- 32 NAGY Gáspár: *Halántékdob*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1978.
- 33 *Dalok magyar költők verseire szoprán szőlőra és zongorára* (op. 258.). 1. Sütő András: *Ne hagyjátok az éneket*; 2. Nagy Gáspár *Hóttalan a hegyek inge*; 3. Páskándi Géza: *Vers Szemere szomorú szamaráról*. Bemutató: 1992. Faragó Laura és Körmendy Klára.

- 34 *Kortárs*, 44. évf. 5. szám, 1999. május – 49 A vers a győri Prohászka Ottokár Orsolyita Közoktatási Központ újraindulásának 10. évfordulója alkalmából, Németh Lőrinc atya kérésére született: *Hitvallás. A Győri Egyházmegye lapja*, 5. évf./6. sz., 2004. június. – A Csorba János vezette Nőikarnak – 2004–2005.
- 35 Bemutató: 2000. január 3. Magyar Állami Operaház, millenniumi nyitóhangverseny. A szoprán szótól Hamvas Szilvia, a basszust Rácz István énekelte, közreműködött a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara, Énekkara, valamint Gyermekkórusa (karigazgató Strausz Kálmán és Thész Gabriella). Vezényelt: Vásáry Tamás.
- 36 Nagy Gáspár kifejezése.
- 37 Szent Gellért (*Velence, 980. április 23. – † Buda, 1046. november 24.) velencei püspök, bencés szerzetes. Szent Imre herceg nevelője. A Vata vezette lázadó magyarok ölték meg a Kelen-hegy – a mai Gellért-hegy – Duna felőli sziklás oldalánál.
- 38 A legenda szerint: „Történt pedig egyszer, hogy [...] az az asszony, aki a malmot hajtotta, énekelni kezdett. Gellért püspök álmélkodva szölt Valterhez: »Valter, halld a magyarok szimfóniáját, hogyan hangzik?« Mindketten kacagtak azon az éneken.” In: *Érdy-kódex*.
- 39 Vásáry Tamás (*Debrecen, 1933. augusztus 11. –), a mű bemutató karmestere után szabadon.
- 40 A. JASZÓ Anna: Nagy Gáspár: *Symphonia Ungarorum. Szent István és Szent Gellért emlékezete = Magyartanítás*, 2007, 2. sz., 22–25.
- 41 Korzenszky Richárd (*Csorna, 1941. november 27.–) tihanyi perjel javaslatára.
- 42 2000. február 17.
- 43 Másokért Együtt (Gemeinsam für andere). Az Ausztriai Magyar Evangélikus Gyülekezet lapja. 2000/2.
- 44 NAGY Gáspár: *Koronatűz (versek)*. Budapest, Móra Kiadó, *Kozmosz Könyvek*, 1975.
- 45 A „Hűség 896–1956–1996”-díj elnyerőinek: Tempfli J. – Hegedűs Lóránt, Pongrácz Gergely és vitte Lovag Erdős László honvéd ezredes tiszteletére: a Tillai Aurél vezette Pécsi Kamarakórus fennállásának 40. évfordulójára küzdelmes sikereik és példás Hűségük hálaadásaként! Bemutató: Pécsi Székesegyház, vezényelt: Tillai Aurél.
- 46 Múlik a jövőnk (Válogatott és új versek). Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.
- 47 Nagy Imrének és a csikvándi kórusnak.
- 48 Sátoraljaújhely Város felkérésére – Kazinczy Ferenc Emlékére, a Magyar Nyelv Múzeumának felavatására Széphalmon 2008. április 23-án.
- 50 NAGY Gáspár: *1956 fénylő arcai (Versek Kiss Iván rajaival)*. Budapest, Püski Kiadó, 2006.
- 51 Bemutató: Budapest, Művészetek Palotája, 2008. október 10. Közreműködők: Nemzeti Énekkar (karigazgató: Antal Mátyás); a Magyar Rádió Gyermekkórusa (karigazgató: Thész Gabriella); Nemzeti Filharmonikusok. Vezényelt: Kocsis Zoltán.
- 52 2004. november.
- 53 HOLLÓS Máté: *Művek bontakozóban = Muzsika*, 2008. október. (Szokolay műismertetése alapján.)
- 54 Nagy Gáspár e-mailje Radics Évának, 2005. március 31.
- 55 Udvardi Erzsébet (*Baja, 1929. december 27. – †Keszthely, 2013. február 4.) Kossuth- és Munkácsy Mihály-díjas magyar festő 80. születésnapjára. A Tihanyi Apátság kórusa.
- 56 BERGENGRUEN, Werner (*Riga, 1892. szeptember 16. – †Baden-Baden, 1964. szeptember 4.): *Das Netz. Novelle*, 1956.
- 57 Nagy Gáspár e-mailje Radics Évának, 2004. január 14.
- 58 Utalás a Szokolay-éjszakára, a Bartók Rádió *Notturmo* c. műsóra.
- 59 *Koronatűz*. Budapest, Móra Kiadó, *Kozmosz Könyvek*, 1975.
- 60 Uo.
- 61 Uo.
- 62 †Budapest, 2007. január 4.
- 63 Nagy Gáspár legutolsó sorai, amelyekre írásztalán utóbb talált rá családja, megbékélésről, elnyert kegyelemről vallanak: „Szerethetett engem az Isten / mert teremtményének / engem is elfogadott; / sárból-agyagból apám s anyám álmaiból...” – ifj. Sapszon Ferenc vezette Kodály Zoltán Magyar Kórusiskola Vegyeskarának, 2007.
- 64 2008. január 3-án a budapesti Egyetemi templomban volt az emlékmise. A szentmisét bemutatta: Bíró László püspök és Jáki Teodóz Atya (a csángók apostola). Bemutató: Solymári Szokolay Bálint Nőikar, vezényelt: Blazsek Andrea. *Az Ave Maria* tételt Mózes Krisztina vezényelte.
- 65 Blazsek Andrea szíves közlése alapján.

 OROSZ ISTVÁN

Nagy Gáspár és a képzőművészet

A Nagy Gáspár és a képzőművészet kapcsolatáról szóló előadásomat önző módon egy saját élménnyel szeretném kezdeni. 1985 tavaszán közös kiállításra készülődtünk a feleségemmel, Keresztes Dórával. A kiállítást az akkori Vigadó Galériában rendezték, az épület ugyanitt állt, mint ma, de a galéria kialakítása más volt. Akkoriban a Vigadós kiállításokról televíziós beszélgető műsor is készült, *A TV Galériája* volt a címe: nem csoda, hogy a torkunkban dobogott a szívünk. A műsorvezető – a korabeli művészeti élet nagyhatalmú irányítója – meglátogatott bennünket, hogy felmérje, valóban méltók vagyunk-e a fontos eseményre. Dóra jó korán felkelt, hogy megcsinálja a gesztenyés tekercsét – ma már recept nélkül is tudja –, én pedig úgy próbáltam átrendezni a társasházi lakásunkat, hogy egy kis jóindulattal műteremnek nézzen ki. A hölgy elégedettnek tűnt mindkét produkcióval, majd a helyszíni szemle végén mintegy mellékesen odavetette, szükségeltetik a műsorhoz két szakértő is. Természetesen jól ismertük *A TV Galériája* című műsor-sorozatot, tudtunk a szakértő vendégekről, és sejtettük, hogy mellénk is rendelnek majd ilyeneket, az azonban váratlanul ért, hogy nekünk kell megnevezni őket. A hölgy indult, a szolgálati gépkocsi motorja már zörögött, töprenghetünk még pár napig, szólt vissza, de mi azon nyomban válaszoltunk:

– Legyen Gazsi – mondta Dóra.

– Legyen Tibor – mondtam én.

– Na és kik volnának ők? – hajította a retikült a hölgy a hátsó ülésre.

– Nagy Gáspár és Szentiványi Tibor.

– Az a Nagy Gáspár? – emelte vissza a táskát a hölgy. – Tudod, kedvesem... – halkította le a hangját jótékonyan, miközben kezdett visszaterelni bennünket a „műterembe”.

– Igen, tudom – húzta ki magát a feleségem.

Az előző év októberében jelent meg Nagy Gáspár – az ő szavával: „elhíresült”, később „rendszerváltónak” aposztrofált – verse, az *Öröknyár: elmúltam 9 éves*. „A gyilkosokat néven nevezNI!” – így szól a vers utolsó sora. Az infinitívusz végén az „NI” nagybetűvel szedve, hogy mindenki értse, a kivégzett miniszterelnök monogramját idézi. 1985 Gáspár számára az azonnali szilencium elrendelésének esztendeje volt. Utolsó kiadásra engedélyezett verseskötetének, az 1982-es *Földi pörök*nek Dóra tervezte – rajzolta és fotózta – a címlapját. A következő kötet borítóját pedig majd rám fogja bízni, de az csak két év múlva lesz esedékes, és persze egyikünk sem sejtí, hogy a borító levétezik majd a kötetről és bezúzatik. Abban az 1985-ös évben már megnyitotta egy kiállításomat Gáspár, fontos tárlat volt, ha nem is miattam. Évekkel később, amikor hozzáférhetővé váltak az ilyen természetű iratok, mutatott egy rendőri jelentést, amely azon a megnyitón készült. Tudtuk, hogy az alföldi kultúrház a galériájában is ott szorgoskodtak a „kis spiclik, szebben mondva hírforrások” – a *Szigorúan titkos állambiztonsági barlangrajz* című vers szavait idéztem –, sőt a helyi költőtárs-tanító – később a rendszerváltás emblematikus alakja – a fülünkhöz hajolva meg is nevezte őket. A figyelőknek persze rájuk, a kiállítási megnyitóbeszédekben is oly bátran fogalmazó irodalomárookra kellett figyelniük, arra már aligha lehetett gondjuk, hogy az én Gáspár által kétkedőnek mondott képeimmel is bíbelődjenek. „*Dubito ergo sum*: Kétkedem, tehát vagyok” – találta ki a kiállítási mottót számomra. Örömmel fedeztem fel, hogy Gáspár mily tudatosan és pompásan valósítja

meg az irodalomban azt a szavak mögé, sorok közé rejtőző, a tartalmaknak második jelentést adó bravúrt, amelyről a képzőművészet területén én is ábrándoztam. Már ötödik éve ismertük egymást, ugyanabban az utcában laktunk (nota bene: Sopronban a munkahelyem, az egyetem művészeti intézete Szokolay Sándor házával volt szomszédos), beszélgethettünk sokszor, bár meglehetősen foci- és politikáról kicsivel többet, mint a művészetekről. Képzőművészetről, sőt éppen arról a természettudományokkal és a matematikával rokonságot tartó, titkosan többértelmű műfajról, amely Gáspár kódolt képversét is éltette, akkoriban legtöbbször a másik „szakértővel”, Szentiványi Tiborral társalgtam. Vagy inkább ő társalgot velem. Műveltsége lefegyverző volt, ő tudott a legkomolyabb dolgokról a legtréfásabban, s a legvidámabbakról a legkomolyabban beszélni, bár alighanem azzal volt a legnagyobb hatással rám, hogy kedvenc grafikusom, a holland Maurice Cornelis Escher pontos másaként lépett be az életembe. Ugyanaz a szakáll, ugyanaz a bölcs játékoság, a frizura és a filozófia is egyforma. Valahol külföldön látta egy munkámat, és hazatérve felkutatott, ami nem lehetett túlságosan könnyű abban a telefon nélküli világban. De Tibor leleményességben utolérhetetlen volt, állítólag az angol királynővel is levelezett, és persze Nagy Gáspárral is jó barátságba került. Vissza is kanyarodnom hozzá, meg a tévéből érkezett művészettörténész hölgyhöz.

Ez a költő nem publikálhat, így szólt a kádári diktátum. És komolyan is vették, sőt a nyilvános szereplésekre is kiterjesztették a Nagy Gáspárra vonatkozó tiltást, a nyilvánosság csúcsa pedig akkoriban a televízió volt.

– Egyszóval tudod... – süppedt vissza a szerkesztő asszony a legmélyebb fotelünkbe – tudod, és mégis őt akarod?

Dóra hajthatatlan volt, azt akarta, hogy vagy Nagy Gáspár üljön mellette a televízióban, vagy senki más. Szó szót követett, érvekre ellenérvek jöttek, de az álláspontok jöttányit sem közeledtek, látogatónk telefonálni akart, ami akkoriban, vonalak híján talán egész Budakeszről lehetetlen lett volna, majd látva, hogy itt már a műsora forog veszélyben, arra a konklúzióra jutott: Nagy Gáspár nem jelenhet meg a képernyőn, ez ugyebár faktum, ám hivatalosan csak az irodalmi szerkesztőségnek adták ki az ukázt, vagyis neki a képzőművészeti osztály élén talán nem is lenne kötelező tudnia. Ekkor már csak önmagát győzködte, ami végül sikerült. Ha baj lesz, ő majd nem fogja tudni, hogy ez a Nagy Gáspár az a Nagy Gáspár. Nagyon szépen láttam akkor Dóra diadalmas ábrázatát, miközben vendégünk a fürdőszobában kezeit mosta, és bevallom, a művészettörténész hölgyet is becsültem ezért a hirtelen jött, bölcs amnéziáért.

Gáspárnak sok képzőművésszel volt kapcsolata, barátai közt festők, szobrászok, fotósok, grafikusok, építészek voltak. Verseiben gyakran szólítja meg őket, illetve prózaköteteinek jelentős részét alkotják a képzőművészekről szóló írások, műelemzések és a kiállítási megnyitók. A megidézett művészek és alkotások alapján, a budakeszi szobák falán függő képek ismeretében, emellett tudva, kiket választott könyvei illusztrátorának vagy könyvborítói tervezőjének, meglehetősen jól körvonalazható az a világ, amellyel Nagy Gáspár leginkább rokonszenvezett, és amelyben saját költői világával rokon képzőművészeti világot látott. Elsőként a költő barát Nagy Lászlót említem, aki, ha költői életműve nem homályosította volna el a benne lakó képzőművészt, bizonyára grafikusként is jelentős lett volna. A fiával, Andrással közös kiállításukat megnyitva írta róluk Nagy Gáspár: „...apa és fia, László és András a Nagyok közül, kik valának vérbeli kézművesek, költők, rajzoló művészek.” Nem nagyon ismert, de a rajz mint önálló képzőművészeti műfaj valamikor a 19. század vége felé, vagy inkább a 20. század elején jelent meg. Rajzoltak persze addig is, de azoknak a rajzoknak – ha művészek rajzolták – a vázlatai, előkészületei a tervei voltak valamely később megszülető alkotásnak. Vizuális megjegyzések, amelyek funkciójukat tekintve közelebb álltak az íráshoz, mint a festészethez. Messzebb utazva vissza az időben, oda, amikor írni csak kevesek tudtak, vagy amikor még nem is voltak betűk, a rajz az írást helyettesítette. Úgy is mondhatni: a rajzolás volt maga az

írás, a gondolatok továbbadásának legtermészetesebb eszköze. Én a két művészeti ág összetartozására, sőt azonosságára vonatkozó utalást hallok ki Nagy Gáspár iménti mondatából. Nagy László grafikai és költői világának legközvetlenebb rokona Kondor Béla. „Költő és festő: egy. Ez a megállapítás jóval több, mint a személy azonosítása. Mert Kondor működése kép- és költeményalkotásban valóban azonos ihletettségu, azonos ereju is. Régóta látom, hogy benne a festő és költő nem kiegészíti, hanem föltételezi egymást.” Nagy László írt így Kondorról, és a két már elismert költőkolléga barátsága révén az ifjú Nagy Gáspárban már korán tudatosult a műfajok korrespondenciája iránti érdeklődés, sőt az irodalom és a képzőművészetek egymásrautaltságának hite. A még otthonról, a vasi végekről ismerős Illés Árpád kapcsán is a költészet és a festészet összetartozása jut eszébe: „képei a magas líra ormaira mutatnak, [...] testvéri hírnökök.” Verset ír a képekhez, verssel búcsúzik el Nagy Lászlótól és Kondortól, és a további írások „címezése” alapján szinte „műcsarnoknyivá” bővíthető az anyag azoknak az alkotóknak a műveiből, akiket közel gondolt magához. A *zászlótartó* Korniss Dezső; az *arkördög*, *arkangyal* Schéner Mihály; Somos Miklós, vagyis *SM mester*; akiben MS mester távoli rokonát látja; a *plasztikus poézist* művelő Illyés István; a *szelíd garabonciás* Luzsica Árpád Lajos; a *századokkal beszélgető térképrajzoló* Somogyi Győző; a *csodák és álmok határmezsgyéjén lépkedő* Keresztes Dóra; a *keresztbordozó* Olasz Ferenc; Polgár Rózsa, akinek szakrális művészetét *nem is lenne szabad szavakkal érinteni; az álmok ujjlenyomatait* felmutató Katona Szabó Erzsébet és a *hamuhodó pillanatok történelmünknek följajánló* Haris László. A költemények mellett a kiállítási megnyitászövegek a legpontosabb iránytűk. Miközben bemutatja az alkotókat és a műveiket elemzi, kiolvashatjuk azt is, hogy melyek azok a szándékok, stíláriis jellegzetességek, amelyeket a saját műfaja számára fontosnak, költői világa szempontjából is követendőnek tart. Lieber Évát bemutatva írja: „Mert titkok vannak itt, kérem, és nemes látomások! Egyrészt a szakrális témák és a folklór ihlette alaptoposzok alázatos vállalása és termékeny tovább-gondolása. Másfelől pedig a mesterien kikísérletezett technika – festészet és hímzés – szorgalmas gyakorlata, amely már maga is tartalomsszervező, éthoszt adó sugárzás. A fáradhatatlan munkamenet hasonlatos lehet a középkori kódexmásoló Ráskay Lea és Sövényházi Márta munkájához. Amikor az ihletet napról-napra, s évről-évre karban kell tartani. Akár az elbeszélő költeményeknél vagy eposzoknál.” Legalább annyira írói vagy költői feladat az is, amelyet König Róbertre bíz, mint amennyire rajzolóí, grafikusí: „A létezés anatómiáját a kultúrák, mítoszok és mitológiák határmezsgyéjén, vagy keresztelési pontjain föllállított magaslesről vizsgálja és rajzolja tovább. Vagy festi és formázza...” Gáspár olykor megmutatta a verseit, sőt, mivel ’90 körül vettem egy fénymásoló gépet, át is hozta őket lemásolni; a képzőművészeti témájú felkéréseiről is gyakran beszélt, ha átugrott hozzánk, vagy ha a falunkban lakó művészek körében – Kiss Iván, az *56 fénylő arcai* című kötet rajzolója és Illyés István szobrász jut eszembe – ültünk. Ha eljutott egy érdekes tárlatra, megállított, hogy nekünk is ajánlja. Volt, akiről tőle hallottam először. Igen, a foci és a politika után tényleg a képzőművészekről esett köztünk a legtöbb beszéd. Meg persze azokról a munkákról, költői produktumokról, amelyek esetében már szinte határos, sőt egymásra lapolódik a két műnem. Amelyeket nemcsak olvasni, nézni is kell. A képzőművészet határvidékéhez tartoznak a képversek, a kalligrammák, amikor tipográfiai elemek, szövegtördelési megoldások adnak új jelentést a tartalomnak. Nem elég hallgatni vagy olvasni, látni is kell őket, a fogalmi rész és a látvány együtt érvényes. Janus Pannonius óta több-kevesebb intenzitással jelen van a magyar irodalomban (Szenczi Molnár, Bocskay György, Balassi, Kassák, Tamkó Sirató), aztán a 20. század vége felé újraéled. Nagy Gáspár korai képverseire Nagy László kalligrammái lehettek hatással.

A nem csak kvalitásai miatt elhíresült *Öröknýár: elmúltam 9 éves* című kilencsoros opuszt – valaki öngyilkos versnek nevezte – mindenki ismeri. Bár olykor hallhatjuk, ahogy színészek vagy diákok szavalják, sőt, a költő maga is felmondta hanglemézére,

mégis jókora jelentésvesztést eredményez, ha nem láthatjuk. A verzállal szedett betűk, legfőképpen az infinitívusok végződéseként három-három alkalommal megjelenő „NI” a vers legfontosabb jelentéshordozó eleme, amelyet a kivégzett miniszterelnök monogramjaként olvas ki az olvasó, de csak az, aki látja is a verset, meg persze az, aki kijárta a ’70-es, ’80-as évek rejtjelező iskoláit, az „olvass a sorok között” című irodalmi, és a „nézz a képek mögé” című művészeti szemináriumokat.

Egy fokkal bonyolultabb költői játék az akrosztichon, vagyis az olyan költemény, amelyben a sorok kezdőbetűit – olykor utolsó betűit is – függőlegesen összeolvasva jelenik meg az új értelem, de csak összeolvasva, mert hallva a verset elmarad a második jelentés. Legtöbbször az episztolákhoz illesztett elegáns grátiszoknak tűnnek az akrosztichonok, de a velük megszólított költő és művész kollegákat listázva mégis sejtelmes varázskör rajzolódhat: Bartók Béla, Határ Győző, Lázár Ervin, Oláh János, Pintér Lajos, Monostori Imre... Történetesen az én nevemre is írt egy tizenegy soros akrosztichont, amelyet csak azért hozok szóba, hogy a műhelyébe beláthassunk. Csiszolta, polírozta az anyagot, három vagy négy változatot is megmutatott, mire az egyik alá odaírta: „*Ez legyen a végleges.*”

Volt egy közös munkánk is, a *Kibiztosított beszéd* című könyv borítójához rajzolt grafikám – ’68-ra utalva egy megtört gerincű csehszlovák radírt ábrázolt – köré koncentrikus spirálokba rendezve felírta az *Egy könyvborító halálára* című versét. A kétszerzős alkotás 1990 után Kecskeméten, a Kortárs Költészet – Kortárs Grafika Biennálén lett kiállítva.

A hagyományos képverseken a szövegtest egy jól felismerhető ábra sziluettjeként jelenik meg, és ez az ábrázolás természetesen egészíti ki, sőt gazdagítja a tartalmat. Nagy Gáspár szabályos képversei jelentős részét adják az életműnek, és kitűnnek a kortárs költészetből is. Síráló, kút, zászló, kereszt, lépcső, kehely, nyíl és fatörzs formájú verseket is találunk, de olykor csupán a szimmetria, a középtengelyre zárt elrendezés, ha tetszik, a „nonfiguratív” tördelés ad ünnepélyességet a tartalomnak.

A Nagy Gáspár költészetét meghatározó vizualitásról beszélve a legfontosabb terület persze a költői képeké, a látomások világáé lenne. Már a költőről megjelent legelső kritikában is ezek erejét emelte ki Kormos István: „Verseiben foltos szalmazsák fölé száll az angyal; a feresztő teknőben keserű a mák; a költőt halszállaként szúrják át gyönyörű jövendölések, a lehámozottan fönéséges kopár Magyarország-medencecsontok.” A Nagy Gáspárra oly jellemző tömör főnévi összetételek, a „versszók” zöme – Czigány Lóránt bennük látta az író legfontosabb költői eszközét – egyúttal látható, a recehártya belső falára erőteljes érzéki képként vetülő látomás is. Rögzülnek, mint Goethe retinális utóképei, és előhívódnak az olvasóban sok év után is. *Rabszjki győ, szaltószabadság, cel-lamocsok, tócsafény, tömegsír-haza, bűnbánatlila tribün, pengényi napfény, merőleges álom, csillagok gótikuma, indigósötét éjszaka, járomba fogott szemek, a betűk könny-cseppjei, mosolyelágzás, jégostya, lemez-haj, sárfelirat...* Csak azért gyűjtöttem ide ezt a néhány, szinte megérinthezően érzékletes, egy belső optikával akár le is fényképezhető elemet, hogy megpróbáljam kijelölni egy esetleges további vizsgálódás irányát, amelyre ez az előadás nem vállalkozhat.

Egy apró személyes epilógus azonban még tartozik a történethez: Dórát a forgatás szünetében félrehívta a tévés szerkesztő asszony, látszott rajta, hogy még mindig aggódik, hátha valaki szóvá teszi, hogy kerül a költő, Nagy Gáspár a műsorába, de legfőképpen az én szelíd arcú feleségem elszántságát próbálta megfejteni. Egyszer csak kibökte: – Mondd csak, lányom, nem vagy te várandós?

Ő volt az első, aki megtudta. A művészettörténész hölgy valamikor májusban látogatót meg minket. A kiállítás augusztus elsején nyílt. A következő év elején, január nyolcadikán született meg a lányunk: Anna Ida.

„SYMPHONIA UNGARORUM” – A KÖZÖS MŰ ÉRTELMEZÉSEI

SZOKOLAY SÁNDOR

Symphonia Ungarorum

Szent István és Szent Gellért emlékezete

Nagy Gáspár versciklusára, nagyzenekarra, szoprán- és basszusszólóra, orgonára, vegyes karra és gyermekkarra

---

HARMADIK SZIMFÓNIA

I. Úton (Passacaglia)

II. Hitben (Canto di confessione)

III. Háborúságban (Capriccio bellico)

IV. Megmaradásban (Finale – Glorificazione)

(Gregorian változatok a „Veni Creator Spiritus” himnuszra)

Műveim mondandóját, hangzásvilágát, de még stílusát és formálását is – szinte máig – magánügynek tartom.

Magyarságom öntudatát – mint hitemet is – vállalom, de egyre kevésbé érzem megfejthetőnek és magyarázhatónak. Elég, ha azt, ami bennem él: belsőleg érzem és szabadon írom!

Fiatalon a megvalósított Magyar Zenét befejezettnek éreztem attól, hogy a 20. századra ablakot nyitó Liszt: Bartók és Kodály által vált Teljessé számunkra!

Később épp ennek fordítottunk hátat újat kereső igyekezetünkben! Nem szükséges az ehhez társult nemzetrontás károsan társadalmiasított áramlataira kitérnem.

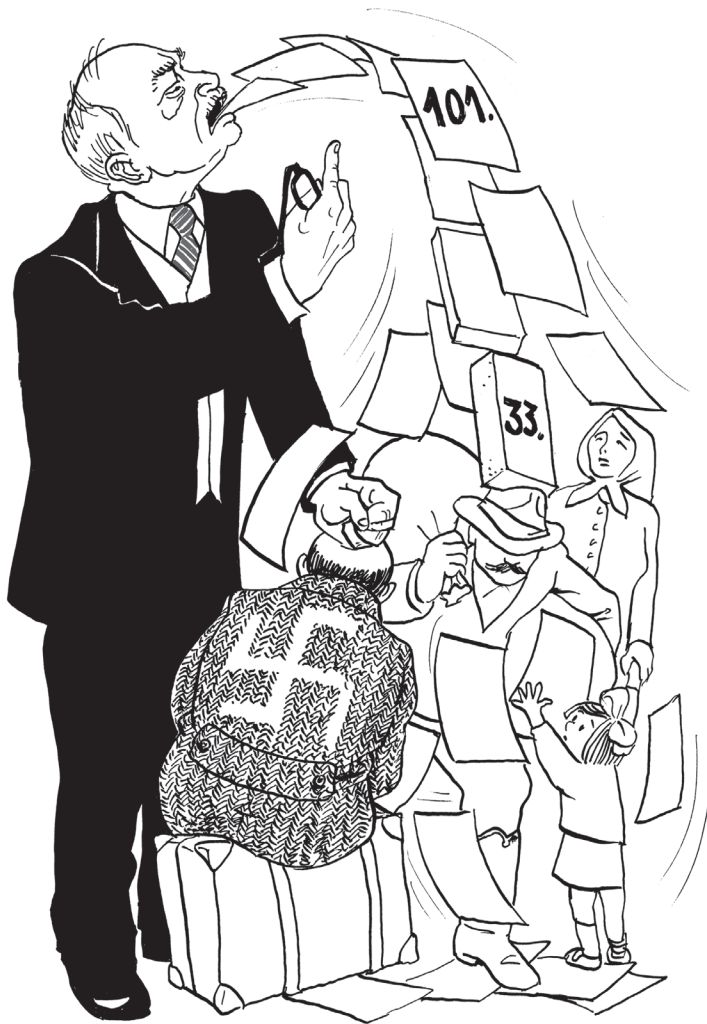
Éppen azokról a megújító érzésekről szólok inkább, amik a Nagyjaink árnyéktól való félelmünkben elúzták és megvilágították azt a tény, hogy nem merült ki magyarságunk kifejezhetősége! Sőt: tehetségeinknek azonosságtudatunk igazabb termőtalajt ad, mint a gyökértelenek.

A Symphonia Ungarorum kifejezést Nagy Gáspárral az ismert Szent Gellért legenda „örlető-asszony” történetéből vettük. Nem Szent István és Szent Gellért cselekményesített történetét akartuk kronológiusan megénekelni - hiszen az zsákutcába vezethetett volna –, hanem egy Eleink emlékezete által önfaggató oratórikus-szimfóniában vágytunk a múlton és jelenen át a jövőbe irányítani okulni vágyó figyelmünket!

Nagy Gáspár verseit már többször megzenésítettem. Költőiségét, tartását, s e témára érzékenyen figyelő tehetségét próbára tettem. Egy igazán mélységesen őszintén átbeszél, csendesesen lobogó estén: valamikor kölcsönös ihletésű inspiráció elhatározássá változott.

Hihetetlen rövid idő alatt a teljes versciklus elkészült. Örömmel azzal lett teljes, hogy a vers nemcsak önálló szépséges költemény, hanem a tervezett négy-tételes zenei formát finom ízléssel előöltöztette. Kerülte az időszerűen alkalmit, jelenítette az időtlenség örök üzenetét és az örökkévalóság fényét.

Bárcsak az ezredforduló lelki gazdagodásának fohásza lehetne valamennyire ez a mű Operaházunkban: a Zene Templomában!

A Beneš-dekrétumok

PÉCSI GYÖRGYI

Millenniumi ódák Nagy Gáspár költészetében *Symphonia Ungarorum, Hullámozó vizeken keresztül*

Kivételes helyet foglalnak el Nagy Gáspár költészetében a millenniumi ünnepekre írt reprezentatív közösségi ódái, a *Symphonia Ungarorum* és a *Hullámozó vizeken keresztül* címűek. Az előbbit Szokolay Sándor felkérésére írta, az utóbbit König Róbert linómet-szet-sorozata ihlette, s mindkét nagykompozícióban gazdagon átszótt számvetésben idézi fel a magyarság megmaradásának kritikus történelmi pontjait, s tanúsítja, hogy csak az erős hit és a keresztény értékekhez való hűség tarthatta meg a nemzetet. A nemzeti sorskérdéssel foglalkozó költemények olyan sorát folytatja, mint Kölcsey Zrínyi-versei, Vörösmartynak az 1840-es években írt nagy közéleti költeményei vagy József Attila *Hazámja*.¹ Egy beszélgetésben Nagy Gáspár megemlíti, hogy eredetileg triptichonban gondolkodott: „Két hosszabb versemben, melyek a zene és képzőművészet, tehát a testvérműzsák ölelésében is ihletődtek, nagyjából elmondtam, hogy miféle megrendültséggel és büszkeséggel nézek vissza egy ezredévre. Ha sikerül, még ezen [a] nyáron a harmadik rész is elkészül, ez lenne majd az én első számvetésem, együtt a három pedig a millenniumi triptichonom, ha tetszik: »verses szárnyasoltárom« az Úristen színe előtt.”² A triptichon záró darabja azonban nem készült el, s az említett interjú kivételével a költő sehol nem tesz említést egy harmadik versről, így nem sejthetjük, milyen költői vízió teljesedett volna ki. A csonka triptichon két darabja 2003-ban, az *Ezredváltó, sűrű évek* című kötetben, összetartozásukat megerősítve, egymás mellett, hangsúlyos helyen, a kötet tengelyében jelent meg.

Mindkét vers a magyar nemzet emelkedő szakaszának felemelően szép pillanatát állítja fókuszba, az államiság születésének és a kereszténységnek a találkozását. Nagy Gáspár organikus alakuló költészete a kezdetektől szoros kapcsolatban áll a kereszténységgel és a katolikus hittel. Eleinte e hagyomány szakrális, liturgikus jelképeinek, szimbólumainak versbe emelésével, majd pedig a transzcendens istenhitre való ráatalálás kegyelemével. Azonban a költő tradícióra épülő, személyes élményként, mélyen megélt katolikus hite nem csupán egyszemélyes tudatforma számára, mert vilásképe szerint a hit történelmileg is megerősítést nyert, hiszen e hitben fogant az államalapítás, az országépítés, a kereszténységhez való elköteleződés pedig egybeforrt a nemzet méltóság-teljes felemelkedésével.

Ennek felismerésében Nagy Gáspár számára meghatározó szerepet játszott iskolája, a 1996-ban, Magyarországon elsőként alapított pannonhalmi apátság bencés gimnáziuma. „Nekem a magyar történelmet jelenti az altemplom építését elkezdő Géza fejedelemtől, az apátságot megalapító Szent Istvántól, az ott ifjúként megforduló Imre hercegtől – máig. Ha van történelmi szemléletem – a néma kövekből is a kereszténység, a magyar szellem és kultúra sugárzását kihalló és megtartását fontosnak vélő hajlamom – azt ott kaptam.” „[...] mondtam már bárkának is, amely a magyarság szerencséjére – immár 1000 esztendeje! – fennakadt ezen a szilárd löszhalmon, hogy Kelet és Nyugat határán kultúrát, lelkiiséget menekítsen és közvetítsen. Igen: *Iskola a határon/hegyen!* [...] Itt lehettem én is »puer scholasticus«, ahogy írta volt az első magyarhoni író, Pannonhalmi Boldog

Mór (1050-ben), kinek kézjegye ott szerepel a Tihanyi Alapítólevélen.⁷⁴ Pannonhalmi bencés diákként Nagy Gáspár gyakran ministrált az Árpád-kori attemplomban, sokat kirándult Bakonybélbe is, ahol a krónikák szerint több évig remetéskedett és imádkozott Gellért püspök a térítések után még sokáig pogánykodó magyarokért, utóbb pedig a költő visszatérő vendége a Tihanyi apátságak.⁵ Pannonhalma, a tihanyi apátság, a Bakony, Veszprém – a földrajzi, valóságos tájhozába palimpszesztként belevésődik az államalapítás, az iskolaalapítás, a kereszténység felvétele, a legrégebbi, eredeti formájában fennmaradt magyarországi oklevél, amely első magyar írásos nyelvemlékünket is őrzi. „Ezek a diákkori élmények is segítettek abban, hogy Szokolay Sándor szimfonikus oratóriumához, a *Symphonia Ungarorum*-hoz verses háttérrel adjak.”⁷⁶

Ismert, hogy a millenniumi ünnepségsorozat 2000. január 3-án a Magyar Állami Operaházban Szokolay Sándor *Symphonia Ungarorum* című szimfóniájának ősbemutatójával vette kezdetét, ennek szöveggönyvének megírására a zeneszerző Nagy Gáspárt kérte fel. Szokolayt idézve írja Görömbei András: „Megragadta őt az, hogy művészet minden összetevője, belső és külső világának teljes egyensúlya HARMONIKUS RENDBEN ÉL! Erre a »rendre« lenne szüksége egész rendezhetetlen világunknak.” Szokolay Sándor azt is észrevette, hogy e kompozícióban Nagy Gáspár költői megérzései ’a sorsszerű súlyos összefüggések múltján-jelenén át a jövőbe-világító jelenségek történelemmé váló törvényeit’ a bizonyíthatóságnál jobban felismerik. Mindamellett rokonszenves volt számára az a vakmerőség, amellyel Nagy Gáspár „mindenkor élesre állította verseit”⁷⁷ – utalva a költő 1984-ben az Új Forrásban, illetve a ’86-ban a Tiszatájban megjelent, „rendszerelváltó” verseire.

„A mű alcíme: *Szent István és Szent Gellért emlékezete*. Ám tágabban és jelzésszerűen az egész magyar történelem ezredéve benne foglaltatik: győztes és vesztes csatákkal, árulásokkal, elbukott szent forradalmainkkal, letiport szabadságharcainkkal, országcsonkítással, ilyen-olyan diktatúrákkal, de a mégis *vagyunk* méltó büszkeségével is, melynek az origójában a kereszténységet fölvevő és védelmező Szent István király és legfőbb munkatársa, Szent Gellért áll.”⁷⁸

A vers latin címe azonnal tág kulturális és kultikus térbe helyezi a költeményt, a *Symphonia Ungarorum* ugyanis az első írott emléke a magyar zenetörténetnek, a fogalom a 15. században latin nyelven lejegyzett Gellért legendában jelent meg: „Történt pedig egyszer, hogy valakinek védelmére a királyhoz igyekezett; annak a vidéknek egy erdős részén, mely disznók legeltetésére szolgált, volt egy tanya, és ebben délidőben megszállott. Itt éjfél tájt malomkövek zaját hallja, amit egyébként még nem tapasztalt. Csodálkozott, hogy mi lehet ez. Majd az asszony, aki a malmot hajtotta, énekelni kezdett. Csodálkozva szólott erre a püspök Walterhoz. »Hallod-e, Walter, a magyarok szimfóniáját, miképpen hangzik?« És mindketten nevettek az éneken. Minthogy pedig a malmot egy asszony hajtotta kezével, az ének magasabbra szállt, a püspök pedig eközben ágyában feküdt, még egyszer így szól még mindig mosolyogva: »Magyarázd meg nekem, Walter, miféle dallamú éneklés ez, amely lejtésével arra készlet, hogy az olvasást abbahagyjam?« Amaz pedig ezt mondta: »Nótának dallama ez! Az asszony, aki énekel, ennek a gazdának a szolgálója, akinél szállást kaptunk. Urának búzáját őrli ilyenkor, mikor a vidéken másféle malom éppen nem található.«” Nevettek, azaz örvendeztek, gyönyörködtek a számukra ismeretlen, de a magyarság lelkületét pontosan leképező pentaton dallam hallatán.

A *Symphonia Ungarorum* is, és a *Hullámzó vizeken kereszt* költemény is tizenkét részes kompozíció. A 12-es számot a régi kultúrák a teljesség számának tekintették, az asztrológia 12 jegyet határoz meg, 12 az alapja időszámításunknak – a nap 2×12 órából, az év

12 hónapból áll [], Izrael népe 12 törzsből áll, az apostolok is 12-en voltak, a Mennyei Jeruzsálem kapuinak száma 12, a templom 12 alapkőre épült, 12-szer 12 embert választottak arra, hogy jelen legyenek a Bárány imádásánál. A 12 részes teljesség azonban a *Symphonia Ungarorum* költeményben 12 nagyon különböző versformából épül fel – a szabad versről az ősi magyar tagoló ritmusig, dalig –, amelyek egyrészt a költemény egészét dinamikus ritmusba terelik, másrészt ez a szaggatottság, mozaikosság, megkockázatom: kollázsszerűség azonban éppen arra lesz alkalmas, hogy hatalmas történelmi időket kapcsoljon össze a népvándorlástól, honfoglalástól a magyar nép viharos megpróbáltatásain át a megmaradás ethoszának a megfogalmazásáig. A költemény a történet felidézése mellett többretegűen strukturált, és kontrapunktosan szerkesztett. A történelem válsághelyzeteiben mindig megjelenik a megtartó sziklaszilárd érték és erő, a példázatos életű szentek, István és Gellért értéktanúsítása, illetve a magyar nyelv nemzetmegtartó ereje, és a magyar nyelven formálódott Ige, a költészet.

A *Symphonia* első tétele, a vándorló magyarság zaklatott hazakeresése, létküzdelmé – a nyers természet és a tárgyi világ szétszórt alapszavainak gyorsuló ritmusú egymásba kapcsolódása érzékelteti a hányattatást: „Puszták – kövek [...] / zablák – nyilak”, hogy végül a „tüzek – kezek” szópár az otthonra találás megnyugvását jelezze. A „kezek” azonban már átvezet a vers egészét átfogó, oltalmazó, imádkozó kézhez: „*ott az a kéz / az az egyedüli / mely imára hajlik // mintha szép aranyló hídon / kelne át egy nép / mire meghajnalik...*”; és „összekulcsolt kezek hídján / érkeztünk szívedhez István” – a kéz és a híd a vers legerősebb, a költemény egészén átívelő, a tévelygő úton levés, útkeresés után a „megvilágosulás”, a rátalálás kegyelmének a szimbóluma.

A 2–3. rész Szent István keresztény hittel teljes országépítő, a 4. pedig a koronát hozó, Imre herceget is nevelő Szent Gellért küldetésének szakrális összefogó erejének pompázatos szépségét idézi fel: „Istvánt erősítő / Imrét fölnevelő / velencei bencés / szíve tiszta zengés. // Szólt abban a lélek / halhatatlan zúgás / tenyerében tenger / pünkösdi morajlás.” Az 5. rész az államalapítást követő belső harcokat vezeti be jajszóval: „Énekel-e értünk / valaha akárki? / Nővérünk vagy húgunk? / Sámánpap vagy bárki?” A 6. a régi és az új, a pogány és a keresztény magyar törzsek, a „Testvér testvér ellen” zajló kegyetlen belháborút idézi fel dinamikus ellentétekkel, hogy az önpusztító testvérháborúk veszélyének elhárítását nagy ívű szimbólummal oldja fel: Nagy Konstantin ismert víziójával, párhuzamot vonva Európa születése, megszilárdulása és a magyar államalapítás között: „elő a keresztel / [...] / győzni fog e jelben.” A költemény legfontosabb üzenete a 7. tételben, az aranymetszés pontján⁹ fogalmazódik meg, itt jelentkezik először a megmaradás gondolata: „De megállt és megmaradt / villám-dárdákkal átvért ég alatt / [...] / amikor állni látszott is haladt” – amely még három tételben, mindannyiszor a történelmünk válságos helyzetére (tatárjárás, hódoltság kora) adott válaszként nyomatékosan megismétlődik. A 11. tétel összefoglalja a történelmi tapasztalatot: csak az erős hit és a keresztény értékekhez való hűség tarthatta meg a nemzetet, a záró rész pedig pátozzsal teljes himnusz, hálaadó imádság Szent Istvánhoz és Szent Gellérthez, s egyúttal az általuk képviselt értékekhez, lelkiességhez való hűség megerősített fogadalma: „Királyi kéz / vérünk vére: // *Bennünk lüktet / ezred éve!*”

Tekintettel arra, hogy a vers zenei előadás szövegkönyvének készült, stílusilag, grammatikailag a költőnek bizonyos egyszerűsítésre kellett törekednie, nem a közérthetőség, hanem az előadhatóság kritériumát szem előtt tartva. A költemény ezért egyszerűbb alakzatokkal él, párhuzamokkal, ismétlésekkel, halmozásokkal, ellentétekkel, inverziókkal, egyszerűbb rímszerkezetekkel, a gazdagon strukturált képek, trópusok helyett pedig a jelszerű metaforák, szimbólumok növelik meg a vers jelentés-kisugárzó erejét

(*kéz, hid, villám-dárdák, hódítók hordája, kovász és só, két fene pogány*), ám az alapszavak, alapkifejezések, metaforák gyors vágása, dinamikus hullámzó ritmusa balladai tömörségű sűrítést képez. A költemény azonban nemcsak történelmünk, hanem párhuzamosan nemzetmegtartó nyelvünk, költészetünk szép foglalatja is. Az egyszerűnek ható textust jelentéstöbbszöröző erővel szövik át a – posztmodern eszköztárából jól ismert – pazar intertextusok, allúziók: *hodu utu rea* (a Tihanyi apátság alapító oklevelében a legelső szórvány nyelvemlékünk); „malom áriája” (Gellért legenda); „*ora et labora*” (bencés jelmondat); „Nemzet habarcsához / kéri a véretem” (Kőműves Kelemen balladája); „két fene pogány közt” (kuruckori költészet); „szirt a habok közt” (Arany János: *Rendületlenül*), „amikor állni látszott is haladt” (Petőfi: *Füstbement terv*), „ködszürke bádóg-boltozat alatt” (Tollas Tibor: *Bebádogoztak minden ablakot*). Az erős jelentéssel bíró vendégszövegek, intertextusok, allúziók nemcsak tág szellemi horizontot képeznek a történelmi múlt köré, de ezekbe a vendégszövegekbe rejti a költő mély azonosulását és személyes vallomását is: a válságos történelmi időkben a neves és névtelen magyar költők sorsközösséget vállalva a nemzettel, cselekvő erővel mindig megfogalmazták, kiénekeltek a megmaradás hitét és reményét.

A *Symphonia Ungarorum* párverse a szintén tizenkét részes *Hullámzó vizeken kereszt* című vallomásos történelmi tabló. A nagykompozíciót az ajánlás szerint König Róbert tizenkét részes linómetszet-sorozata ihlette. Vers és grafikaszorozat szinte egy időben, 1999-ben Tihanyban, a Magyar Képzőművészeti Egyetem nyári táborában készült. 2000-ben Nagy Gáspár versét és König tizenkét metszetét közös mappában, ötven számozott példányban a szentendrei Vincze Papírmérítő Műhely is kiadta, utóbb pedig több közös kiállításon kerültek bemutatásra.

Alkalmi vers tehát a *Hullámzó vizeken kereszt* is. A metszetek inspirálták a költőt, főbb motívumaik, értéktanúsításuk közeli, de eltérő tónusú a megoldásuk. König Róbert dürieri mélységű (Szakolczay), heroikus küzdelmet megjelenítő sorozata „a drámának egy olyan szenvedésfokozatát képes megjeleníteni, amelynek történései (az azokra való utalás) Krisztus kereszt-halálát éppúgy föllevenítik, mint a fény fölszabdalásával a táj golgotai sötéttséggel vívott harcát”.¹⁰ Nagy Gáspár verse viszont bensőségebb, meghittebb, személyesebb élményről vall: a gyötrelmes létharc helyett az „emelkedő nemzet” és a kereszt összefonódott szépségének költői vízióját kelti életre – a versengő játék felszabadító örömeivel.

A *Symphonia Ungarorum* szaggatottságával, kollázsszerűségével szemben a *Hullámzó vizeken kereszt*ben az üzenet és a versforma teljes harmóniája valósul meg. A költemény hangütése, textusa egytónusú, tizenhat soros strófái – két rövid szegmentum kivételével – régi magyar ütemhangsúlyos, változó metszésű nyolcasokból épülnek, a biblikus szimbólumok hangsúlyozása pedig felerősíti a vers szakrális-archaikus atmoszféráját. A vers címe itt is erős szimbólum: „A hajó az egyház jelképe, ősidők óta. A kereszt pedig az egyházatyák írásában, képi világában a hajónak az árboca. »Hullámzó vizeken kereszt...« És bármennyire is viharos a víz, annak a szavára, aki az út, az igazság és az élet, annak a szavára eláll a szél, kisimul a víz, és nagy csendesség támad.”¹¹

A változó narrációjú versben a költő közvetlenül is megvallja személyes érdekelttségét, kötődését és rendíthetetlen hitét. Jelenkori bölcséleti meditáció, látvány és invenciózus költői látomás lágyan hullámzó ritmusa kapcsolja össze a régmúltat, a legendákat, a történelmet a *most*-tal – a mindig jelenlévő oltalmazó kereszt alatt. A vers utal történelmünk magyar virtussal legyőzött viharos századaira is, de a fókuszban az államalapítás szakralitása, illetve a győzedelmes és gyötrődő Szent István királyi és emberi alakja áll.

A költő bevezető tünődését gyönyörű látomásos kép követi, a kompozíció egyik legtekintélyesebb darabja:

*Reggel van mint ezer éve
királyi kos vízhez ballag
vadszeder közt ér a fényre
talpát befonja a harmat
krisztustövis érintené
Ura főntről koronázná
szeme forog a Nap felé
nem vagyok még olyan bárány
ki a háromságot érti
kortyolom vizét tengernek
pannon tónak a legszélén
mit mondanak tengerszemnek
arra lovagló királyok
pogány harcokból győztesen
s könnyeik tavába látok
csak az Isten megsegítsen!*

Csupa szépség, finomság, naiv báj, fény és ragyogás! A honfoglaló magyarokat még pogány királyi bárány várja, de már kiválasztott, az égi üzenet hordozója – a *Jelenések könyvének* Báránya a kora kereszténység ismert ikonja –, szakrálisba átfordult jelentése a következő szakaszban világosodik meg: „bizony a Pásztor állhat itt / ki érettem is halni megy.” Nem testvérharcban, hanem szakrális rítusban, a krisztusi megváltás beteljesülésének felismerésében, egyfajta üdvtörténeti rítusban veszi fel a kereszténységet a nemzet. Ezért „Koppány köveit is tisztán”, engesztelő áldozatként, s nem legyőzött ellenségként építi a falba Szent István. Az államalapítás idilljét az iskolalapítás idillje követi, Pannonhalma, s egyik első, bizonyosan magyar diákjának, a későbbi Boldog Mórnak a Szent Imre legendában megörökített találkozása Imre herceggel, majd az idillt megtöri a belviszály és az ifjú herceg halála. A fájdalomtól megtört Istvánt viszont már hangsúlyozottan a mai költő szólítja megrendült hálaadással: „égi anyát választottál / amikor ott sírva sirtál / [...] / végül hozzá fohászokdált / oltalmába ajánlottál / minden élőt s követ rögtöt / azt is aki elköltözött.”

A költemény sugallatos történelemidézése szerint a „tatár török s más hadurak” okozta pusztulás széléről mindannyiszor Jézus Krisztus keresztje, az erős keresztényi hit, s a szent királyok erőt adó példája mentette meg népünket. A nyolcadik tételben fogalmazódik meg a vers legfontosabb – és Nagy Gáspár egész költészetének sokféle formában megfogalmazott – alapüzenete: „mert ameddig egy harang szól / és a tájban áll kökereszt / Isten addig ott araszol / ladikodban s veled evez.” A költemény utolsó négy tétele látomásos költői értelmezés, megrendült értéktanúsítás: világunk valamennyi szeglete, a csillagos égtől a vizek mélységéig a transzcendens Isten és Mária, a magyarok nagyasszonya oltalma alatt áll, ezt a kegyelmet pedig csak a hála illetheti. Az énekmondó végül feloldódik, elszemélytelenül az énekben, a gótika templomépítőinek névtelenségét parancsoló belsővé tett törvénye szerint: a közös sors megélt élménye semmiféle disszonanciának nem hagy rést, az ország szent királya, a haza hű vitézei üzőttségükben is gyönyörűek, megmaradásra, méltóságra serkentők.

A némiképp Csanádi Imre *Írott képek* ciklusára emlékeztető *Hullámozó vizeken kereszt* nagykompozíció az egyszerű dal kecsességével, játékoságával és a krónikás énekek, zsoltárok, imádságok archaizálásával a régiesség hangulatát újratereztve teszi a múlt értékeit meghitten személyessé. Az archaizáló ragrímek ('választottál-sírtál', 'szülője-megőrzője') az asszonáncok ('alkalom-hírhalom'), a figura etymologicák ('sírva sírtál', 'halként hallgató halakból'), a kalevalás allúziók ('szakállam mint a szakállad', 'szemeim mint a szemeid'), a koridéző, hangulatfestő szavak, máskor a Weöres Sándor-i mesteri könnyedségű rímek, illetve a versszöveg belső ritmusának elegáns gördülékenysége, a ciklus erős zeneisége hoz létre rendkívül koherens szöveg-artistikumot, maradandó költői művet.

Nagy Gáspár egész életművének archimédeszi pontja a múltra való emlékezés és emlékeztetés, illetve a történelmi felejtés elleni küzdelem. A maga korának leginkább neuralgikus pontjára, az elhallgatott '56-os forradalomra, a forradalom hőseire és az árulásokra emlékezett konok következetességgel és kivételes erkölcsi tartással. Az ellentmondásos rendszerváltozás után, a millenniumi ünnepek idején azonban egy rövid időre még remélte, hogy a nemzet újra erős közösséggé forrhat össze, s a Szent István-i szellemiség és lelkeség jegyében talán valóban elkezdődhet egy új országépítés. Ebben a hitben született meg két összetartozó – és méltánytalanul kevés figyelemben részesült – nagy ívű verse, a *Symphonia Ungarorum* és a *Hullámozó vizeken kereszt* című költemény, amelyekben a nemzet és a nemzeti történelem legszebb, legfelemelőbb pillanatait hívta versbe. A versek finoman demonstratív karakterét a mai olvasó talán már kevésbé érzékeli, de a költő értéktanúsítása szemben állt az ezredfordulót még markánsan jellemző, örökölt posztbaloldali ideológiával, amely ideologikusan és intézményesen utasította el az önértékére büszke múlt tudatot, és szemben a posztmodern értékrelativizmusával, amely cinikusan kétségbe vonta a nemzeti múlt valós értékeit.

A történelmi felelősség hártása és a történelmi emlékezetvesztés veszedelmes érdekházasságáról írja Tzvetan Todorov, hogy „a XX. század totalitárius rendszerei rámutattak arra, hogy létezik egy veszély, amelynek létéről e rendszerek előtt senki nem tudott: az emlékezet eltüntetésé. [...] Ezek a törekvések időnként megbuktak, de bizonyos, hogy más esetekben – melyeket per definitionem nem tudunk számba venni – sikeres volt a múlt nyomainak eltüntetésé.” Todorov szerint a múlt megszüntetésének veszélye nem csak a kommunista és fasiszta rendszerek sajátossága volt, más előfordulásban, ám lényegét tekintve ma is hasonlóan folytatódik a fogyasztói társadalmakban, ahol, amikor „hagyományainktól elszakadva és a szabadidő társadalmának követelményétől elbutulva, megfosztva olyasfajta szellemi kíváncsiságtól, mint például a múlt nagy műveiben való otthonosság, arra vagyunk ítélve, hogy vidáman ünnepeljük a feledést, és elégedjünk meg a pillanat hívságos örömeivel. [...] És ily módon a demokratikus államok ugyanabba az irányba terelnék polgáraikat, amerre a totalitárius rendszerek: a barbárság uralma felé.”¹² Todorov morálfilozófiai értelemben veti fel a kérdést, és morálfilozófiai értelmezésben utasítja el a múltfelejtést; szerinte a múlt totális megtagadása nem a konzervatív izlés, esztétikai értékrend és nem a megmerevedett hagyomány elleni progresszív lázadás, hanem egy ahumánus újbarbárság megvalósulásának fenyegetően reális előjele.

Nagy Gáspár a múltfelejtés ellen úgy tiltakozik, hogy felerősíti a múltra való emlékezést, személyes emlékezetébe emeli és a nagyszerű múltban való otthonosság örömét fogalmazza meg – mert költői világképe szerint bennünk él múltunk, történelmi, irodalmi, nyelvi örökségünk, sorsunk tudása, s e tudás birtoklása adhatja meg nekünk

a világban való otthonosság békéjét és nyugalját. Az emlékezettől való megfosztás, a múlt nyomainak eltüntetése ellen pörölnék versei, azt ismétli, hogy létezik folytonosság, illetve, hogy a múlt – történelmi, irodalmi örökségünk, sorsunk tudásának – birtoklása megadhatja a világban való otthonosság békéjét és örömét, s ezért az emlékezet fenntartása valóságos alternatíva a „barbárság fenyegető uralmával” szemben, hogy nem lehet „általában” fenntartani az emlékezetet, azaz nem lehet anélkül emlékezni, hogy ne neveznénk meg az emlékezet tartalmát.

A Nagy Gáspár-líra azért is meggyőző, mert ugyan a költő viszonya hangsúlyozottan artisztikus, de artisztikuma mindig morális döntésen, erkölcsi alapokon nyugszik, a személyes vállaláson túl a magyar közéleti és sorsköltészet hagyománya is erre kötelezi. „A kimondás volt a megmaradás záloga, a szó, az ige a lélek bátorítását meghosszabbító (hogy biblikusabban szóljak) ama jó orvos keze, kötöző géze sebeinkre, amely a szívet is rendbe tette. Következhetett a Sursum corda! [Emeljük fel szívünket! – P. Gy.] Amióta csak [az] első magyar versnek nevezett imában a húr megpendült bennünk, tehát az Ómagyar Mária-siralom óta. De nyilván előbb is, amikor már az öröm és fájdalom óráit szavakba, dúdoló énekbe foglalják az első igricek, sámánok, papok, a nyugati gyepükig előmerészkedő magyar törzsek kiszemelt fiaiként a felelős közösség, a nemzet születésének ködbe vesző hajnalán. [...] És aztán az ország elvesztése, a törökidő után: a lehetetlenségek menti költők sora – Balassitól, Zrínyitől prédikátorokon és végvári lantosokon át a nyelvet és a reményt.”¹³

BIBLIOGRÁFIA

- A. JÁSZÓ Anna: *Szent István és Szent Gellért emlékezete = Magyartanítás*, 2007, 2 sz.
 GÖRÖMBEI András: *Nagy Gáspár*. Budapest, Nap Kiadó, 2009.
 KORZENSZKY Richárd: *Hullámzó vizeken keresztül. Ki nagy Gáspár?* = *Hitel*, 2008, 5. sz. <http://epa.oszk.hu/01300/01343/00076/pdf/20080523-48128.pdf>
 NAGY Gáspár: „*Bízzál s virágzó századokat remélj!*” *Válasz a hazahívó jó szavakra* = NAGY Gáspár: *Közelebb az életemhez*. Szeged, Tiszatáj, 2005.
 NAGY Gáspár: „*Üzenet egykori iskolámnak*” *Válasz a Vigilia körkérdésére* = NAGY Gáspár: *Közelebb az életemhez*. Szeged, Tiszatáj, 2005, 37.
 NAGY Gáspár: *Válasz az Új Horizont millenniumi kérdéseire* = NAGY Gáspár: *Közelebb az életemhez*. Szeged, Tiszatáj, 2005.
 SZAKOLCZAY Lajos: *Hullámzó vizeken keresztül. König Róbert kiállítás a gödöllői Városi Könyvtárban = Függetlenség*, 2010, 12. sz. <http://www.eredetimiep.hu/fuggetlenség/2010/december/10/17.htm>
 TODOROV, Tzvetan: *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.

JEGYZETEK

1	A. JÁSZÓ Anna: <i>Szent István és Szent Gellért emlékezete = Magyartanítás</i> , 2007. 2. sz., 22.	4	NAGY Gáspár: „ <i>Üzenet egykori iskolámnak</i> ” <i>Válasz a Vigilia körkérdésére</i> = NAGY: i. m. (2005), 37.
2	NAGY Gáspár: <i>Válasz az Új Horizont millenniumi kérdéseire</i> = NAGY Gáspár: <i>Közelebb az életemhez</i> . Szeged, Tiszatáj, 2005, 59.	5	NAGY Gáspár: <i>Válasz az Új Horizont millenniumi kérdéseire</i> = NAGY: i. m. (2005), 59.
		6	Uo.
3	NAGY Gáspár: „ <i>Bízzál s virágzó századokat remélj!</i> ” <i>Válasz a hazahívó jó szavakra</i> = NAGY: i. m. (2005), 61.	7	GÖRÖMBEI András: <i>Nagy Gáspár</i> . Budapest, Nap Kiadó, 2009, 198.
		8	NAGY Gáspár: <i>Millenniumi köszöntő szavak Bérbaltaváron</i> = NAGY: i. m. (2005), 71.

9 A. JÁSZÓ: *i. m.* (2007), 22-25.

10 SZAKOLCZAY Lajos: *Hullámzó vizeken kereszt. König Róbert kiállítása a gödöllői Városi Könyvtárban = Függetlenség*, 2010. 12. sz. [web:] <http://www.eredetimiep.hu/fuggetlenseg/2010/december/10/17.htm>

11 KORZENSZKY Richárd: *Hullámzó vizeken kereszt.*

Ki nagy Gáspár? = *Hitel*, 2008. 5. sz. [web:] <http://epa.oszk.hu/01300/01343/00076/pdf/20080523-48128.pdf>

12 TODOROV, Tzvetan: *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003, 9-12.

13 NAGY Gáspár: „*Bizzál s virágzó századokat remélj!*” = *NAGY: i. m.* (2005), 63.

1921. október 26–27.

EÖSZE LÁSZLÓ

Szokolay Sándor *Symphonia Ungarorum*

Jogos századvégi panasz, hogy a mindennapok tolakodó „álzenéje” háttérbe szorítja, magába olvasztja, sőt szinte megpróbálja kiiktatni életünkéből a valódi művészetet.

Talán a múltból lehetne erőt meríteni a helyzet megváltoztatásához. De hát mára a tradícióval való szembe fordulás is tradícióvá vált.

Csak hogy a tagadás nem épít, hanem rombol. Aki viszont bízik a jövőben, az építeni akar. Ilyen alkotó Szokolay Sándor, Kunágota szülötte, a legendás békéstarhosi szellem őrzője, Farkas Ferenc nagyszerű mesteriskolájának neveltje. Nem a múlttal, hanem a jellel fordul szembe az új évezred küszöbén – a jövőért. Úgy tartja, hogy a hagyomány tisztelete összeegyeztethető, a hagyomány meghaladására, az újításra irányuló törekvéssel.

Napjainkban alighanem nagyobb kihívást jelent egy komponistának énekelhető dalmot, konszonáns harmóniát leírni, mint nehezen követhető kísérletezésbe merülni. A járt úton haladva újat teremteni ugyanis nem csak több merészséget, hanem áradóbb tehetséget is kíván. A szimfónia pedig mint műforma, a század alkonyán különösen problematikus.

„A mi nemzedékünk nem írt szimfóniákat, mert azt elavult formának tartottuk” – szabadkozott már Kodály is a tőle szimfóniát sürgető Toscanininak. A maestro válasza mindössze ennyi volt: „A forma nem avulhat el, csak a tartalom.” Ez az 1930 májusában Budapesten elhangzott párbeszéd más szereplőkkel akár napjainkban is megismétlődhetne.

Szokolay ars poeticája szerint „egy műfaj akkor él tovább, ha üzenete van a mindenkori mának is”. Nézetét nemcsak szavakban hirdeti, tettekre is váltja. Vérbeli operakomponista létére már harmadik szimfóniáját bocsátja útjára. S tegyük hozzá: mindegyik igencsak különbözik a másiktól, mert szerzőjük – termékeny fantáziájának bizonyoságaképpen – műről műre meg tudott újulni.

Az első, viszonylag szerény együttesre írt szimfónia hódolat volt a nagy bécsi mesterek, Haydn – Mozart – Beethoven előtt. A második a Liszten, Bartókon, Muszorgszkijon kifejlődött egyéniség teljes kibontásáról tanúskodott e műfajban is. A harmadik pedig még tovább megy a forma megújításában.

A két és félszázéves szimfónia kereteinek fellazítása már Berliozsal megkezdődött. Az általa nyitott ösvényen sokan elindultak, s különböző eredménnyel jártak. A legmesszebbre talán épp Szokolay Sándor jutott: legújabb művével szinte Mahleren is túltett, hiszen az ezredfordulóra egy végig énekelt szimfóniát írt, melyet az ösztönös és tudatos elemek egyensúlya jellemez. Nemcsak ősi és új összeötvözése, vokális és hangszeres műfajok, opera és szimfónia egybekarolása ez a kompozíció, hanem az eddigi szerzői életmű summája, sőt szinte népünk sorsának zenei összefüggése is egyben.

Nagy Gáspár nemes veretű modern versciklusára készült, tehát programzene.

A szűkszavú, balladisztikus, sokat sejtető, keveset kimondó szöveg nem történetírás, amelynek követhető cselekménye lenne, mégis benne van szinte egész történelmünk. A látszólag lazán kapcsolódó sorokat képi utalások, rejtett összefüggések fűzik szerves egységbe. Operaszerzőnek való feladat ebből az anyagból szimfóniát formálni.

Szokolaynak sikerült a balladából drámát teremtenie. A tizenkét különböző hosszúságú, változó szótagszámú strófát négy részre bontotta, s az egyes tételeket programszerű címekekkel látta el: „Úton” – „Hitben” – „Háborúságban” – „Megmaradásban”.

A tételek száma, zenei karaktere így lényegében megfelel a régiiek által szentesített szabályoknak. Az egyes tételek műformája viszont egyáltalán nem követi a hagyományokat: a két szélső variációsorozat, nem pedig szonáta, illetve rondó; a közbülső kettő pedig szabadon áradó vallomás, illetve capriccio, nem pedig triós forma, illetve menüett vagy scherzo. A mű szerkezete azonban szilárd, erőteljes kontraszthatásokra épül. A páratlan tételek népünk hányattatásairól szólnak, a párosak pedig a hitről, mely a megmaradás reményét nyújtja.

A szöveg és az alkalom, de saját elmélyülésre, stílus letisztulása is arra készítette a komponistát, hogy bátrabban merítsen az ősi népzene és a középkori gregoriánus anyagából. Így vált harmadik, oratorikus szimfóniája korábbi Margit operájával rokon lelkületű alkotássá. A liszti polimodalitást itt egyéni hangú polipentatóniával cserélte fel.

Ennek rugalmassága biztosítja a mű dallamvilágának változatosságát. Harmonizálásának színeit pedig Szokolay kedvelt eszközével, a mixtura-akkordokkal dúsítja-gazdagítja. Szerzőnk egyik fő erőssége a kórus, így érthető, hogy e művében is nagy szerepet juttat neki. A vegyes kar főképp a megpróbáltatások drámai, a gyermekkar a pedig a reménykedés lírai tetőpontjain jut szóhoz. A szövegkezelés, a prozódia mester kezére vall.

A tételek attacca követik egymást. Az első páratlan ütemű, lassú variációs tétel, szabadon kezelt passacaglia, *Úton* címmel. A témát bemutató rövid zenekari bevezetőt követően a vegyes kar a vándorút küzdelmeit idézi fel, s a honfoglaláson át elvezet Szent Istvánhoz. Szokolay a „meghajnallik” szóra a költői szövegből átvált egy régi moldvai csángó népénekre, amelyet előbb a kórusból felszárnyaló szoprán szóló intonál, majd a hozzácsatlakozó gyermekkar fejt ki bővebben.

Ezután az imitációs szerkesztéssel belépő vegyes kar ismét a költői szöveget folytatja. A bálványrombolást a zenekar fortissimo alázuhanó akkordsora érzékelteti.

A szoprán szóló István nevére röviden felidézi a 18. századi népéneket, amely egy Maros-Torda megyei népdalban bomlik ki, ismét a gyermekkaron. Végül a szoprán gyönyörű melizmája s a bevezető ütemeket visszaidéző zenekari „keret” zárja a tételt.

Szokolay kitűnő érzékkel választja ki és illeszti a költői szövegbe az odaillő népdalt, mint ahogy dallamát is szinte észrevétlen fonja bele saját zenei szövetébe. Aligha elégséges magyarázat erre méltán dicsért dramaturgiai érzéke. Észre kell vennünk a benne rejlő művészi alázatot is: ahol úgy érzi, hogy az egyén hangja nem elég erős, ott a közösség hangján szólal meg.

A második tétel (*Hitben*) Szent Gellért tetteinek állít emléket. Az eddig változó szótagszámú verselés megnyugszik: egyenletes hatos tagolásra tér át.

A Zene pedig a páratlan ütemről párosra vált, és soros (négyütemes) szerkesztést alkalmaz. A zenekari bevezetést a basszus szólólista hitvalló éneke követi. Imre nevének említésekor csatlakozik hozzá a szoprán. Szavukat a szélesen kibomló vegyes kar erősíti meg. A tétel tetőpontjára Szokolay a bencések jeligéjét állította: „Ora et labora!” (Imádkozzál és dolgozzál!) – halljuk előbb a basszustól, majd a gyermekkartól, végül a szólisták duettjétől. A halk zenekari átvezetés a magas fúvós és vonós hangszereken, cselesztán és hárfán, valóságos mennybemenetel, melyet egy melizmatikus moldvai csángó népdal koronáz meg (*Könyörgőének Szent István királyhoz*), ismét a gyermekkaron.

A vokális jellegű tételre most egy gyors, „harcias” capriccio következik, a címe *Háborúságban*. Itt érthetően a zenekar, főképp az ütők és a rézfúvóskórus jutnak kiemelt

szerephez. A vegyes kar a csata hevében énekbeszédre vált. Majd a nép jajszavát elnyeli a teljes zenekar tombolása: a magasban a háború villámai cikáznak, a mélyben (a kontrafagotton, tubán) tompán felsejlik a „Dies irae”-motívum, a pusztulás jelképeként. Itt szinte újraéled Szokolay korábbi „sistergő nyugtalansága”. De a legnagyobb veszélyből is van menekvés. „Elő a keresztrel, virtus kell és jellem, akkor tíz száz ellen győzni fog e jelben!” – éneklí a kórus, s a hét szólam imitációs belépéseivel csodálatos hangzású kvarttornyot emel, majd hatásos fokozással eljut a megnyugtató, tiszta, fényes G-dúr akkordig. S bár a megpróbáltatásoknak sosem szakad vége, a remény mindig újraéled.

Ezt fejezi ki a tételt záró finálé, melyben a tompított trombiták barokk ünnepélyességét a gyermekkar szinte händeli hangzású győzelmi éneke emeli magasba a 17. századi Magyar Cantionaléból vett dallammal: „Magyarok fénye, ország reménye! Légy áldott Szent István király!”

A rendkívül koncentrált zárótétel (*Megmaradásban*) – a „Veni creator spiritus” („Teremtő lélek légy velünk” – Babits Mihály) gregorián himnuszra írt variációsorozat. A témát már a zenekari bevezetés fagott – cselló – nagybőgő szólama bemutatja, utóbb a költői szöveg ősi nyolcasainak megfelelően átritvizálva a basszus, majd a szoprán szóló hangoztatja. Ezután a férfikar, tőle pedig az orgonával megerősített gyermekkar veszi át, s végül a hatszólamú vegyes kar felemelő korállá bontja ki. Mesteri fokozás vezet Szokolay Sándor „örömódájához”, amelynek jubiláló ragyogásába a szoprán szóló utoljára még beleszövi az egész szimfónia alap gondolatát („Ah, hol vagy magyarok tűndöklő csillaga?”), hogy így utaljon Szent István művére, amely egy új évezred záloga.

Na, tűnés innét! Harry Hill Bandholtz

Békés megye A-tól Z-ig

Egri Zoltán és Rákóczi Attila a Szent István Egyetem Agrár- és Gazdaságtudományi Karának oktatói Szarvason. Közös könyvet szerkesztettek Békés megye gazdasági és társadalmi folyamatairól. A szerkesztett kötet jól ábrázolja a társadalomban és a gazdaságban végbemenő folyamatokat. A könyv nyolc fejezetre osztható:

Előszó. Ezt a kötet két szerkesztője jegyzi, bemutatva a célokat, amiért is ilyen nagy fába vágták a fejszéküket.

Egri Zoltán: *A területi gazdasági fejlettség egyenlőtlenségei Békés megyében 1988–2007 között.* A dolgozat alapvetően Magyarország egyik periférikus elhelyezkedésű és gazdasági – társadalmi értelemben is perifériára került (Békés) területének a gazdasági fejlettségének területi és térbeli összefüggéseire kíván rámutatni. A kutatási célok az 1988–2017 közötti gazdasági fejlettség változása, a belső területi jövedelemeqyenlőtlenségi folyamatok, valamint térbeli hasonulás alakulása témákat érintve fogalmazódt meg. A dolgozat első felében a periferezálódás történelmi előzményeire mutat rá a szerző, kiemelve a trianoni békediktátum és a szocialista gazdaságpolitika főbb hatásait. Az elemzés metóduisait az egydimenziós területi egyenlőtlenségeket kifejező mutatók (például a súlyozott relatív szórás), a térbeli adatok feltáró módszere (térbeli autokorreláció és regressziók), valamint a Markov-lánc módszer jelentik. Az eredmények a vizsgált időszakra vonatkozó igen intenzív változásokat jeleznek, amelyek egyértelmű összefüggésbe hozhatók a Williamson-hipotézissel, másrészt pedig Richardson decentralizációs polarizációs modelljével is. Emellett a szerző bemutatja a megyei gazdasági fejlettség kiegyenlítődesét befolyásoló – több esetben nem szokványos – tényezőket és folyamatokat.

Rákóczi Attila: *Békés megye agrárökológiai állapota a 2014–2020-as támogatási ciklus előírásai hatására.* A kutatás során a legutóbbi Közös agrárpolitikai reform közvetlen támogatásainak hatásait vizsgálta a szerző. A zöldítési támogatás, és az ahhoz kapcsolódó előírások hatásait elemezte Rákóczi Attila Békés megyében a bevezetés kezdetétől. A megyei kormányhivataltól kapott adatok alapján a vetésszerkezet és a támogatással érintett növények adatait elemzi a szerző 2009-től. A főbb növények területi adataiban kimutatható változások álltak be. A termeléshez kötött támogatások is csekély eredményességgel működnek. Rákóczi Attila eredményei alapján a jelenlegi zöldítési előírások szabályai újragondolásra szorulnak.

Szabó Csaba: *Békés megye településeinek tipizálása.* A kutatás Békés megye településeit vizsgálja meg gazdasági, társadalmi és infrastrukturális szempontok alapján. Szabó Csaba sok mutatóval dolgozott, ezért fontos a mutatók közti összefüggések feltárása, amihez faktorelemzést használt. A területi egységeken klaszteranalízist végzett. A települések így 11 homogén csoportba kerültek a klasztertávolságok alapján. A szerző ezeket egyenként kielemezte és térképen ábrázolta.

Györi Tímea: *A Békés megyei álláskeresők térségi koncentrációjának vizsgálata a főbb humán erőforrás-jellemzők alapján.* Kutatása keretében a szerző arra vállalkozott, hogy feltérképezze Békés megyében a munkaerő – tartalékba tartozókat, a nyilvántartott álláskeresőket kor és iskolai végzettség szerint, illetve ezen adatok változásait 1993 és 2019 között. Arra keresi a választ, hogyan változott a munkanélküliek összetétele és térségi koncentrálttsága a vizsgált huszonhat év alatt. A koncentrálttság vizsgálatából származó eredmények közötti összefüggés és annak erőssége korrelációvizsgálattal

(Pearson-féle korreláció, Spearman-féle rangkorreláció) került feltáráásra. A tanulmányban Györi Tímea kitér annak vizsgálatára is, hogy Békés megyében teljesültek-e már az Európa 2020 stratégiában meghatározott foglalkoztatási és kvalifikáltságra vonatkozó célértékek. A kutatás során megállapítást nyert, hogy a stratégiában kitűzött mutatószámok elérése még várat magára.

Futó Zoltán: *Alternatív növények technológiájának fejlesztése és szerepe a vidékfejlesztésben*. Az alternatív növények (köles, cirok, tritikálé, kender stb.) vetésterülete az elmúlt években jelentősen csökkent. A magyarországi növénytermesztés négy fő növényt termeszt (búza, kukorica, repce, napraforgó) a vetésterület 90–95%-án. Az alternatív növények termesztési arányát célszerű növelni, mellyel javulhat a vidéken élők helyzete. Az elmúlt években kutatták az alternatív növények termesztéstechnológiájának fejlesztését, és az élelmiszer-célú felhasználás lehetőségeit. Megállapították, hogy az alternatív növényeknek fontos szerepe lehet a vidékfejlesztésben, a foglalkoztatásban és az élelmiszer-feldolgozásban.

Dr. Glózik Klára: *Békés megye turizmusának elemzése az európai uniós források tükrében a 2008–2018 közötti időszakban*. Békés megye turizmusa az elmúlt közel egy évtized alatt nagy változáson esett át. Egyre több turista érkezik a Dél-Alföld régió legkeletibb megyéjébe. Mindez köszönhető az elmúlt évek turisztikai fejlesztésének, a TDM-ek létrejöttének és nem utolsósorban a nagyarányú marketingmunkának. Ugyanakkor a megye lakosságának száma csökken, a megélhetési mutatók az országos átlagnál jóval alacsonyabbak. Mi okozhatja ezt az ellentétet, hiszen a turisták többnyire azokat a helyeket keresik fel, ahol a helyiek is jól érzik magukat. Erre a kérdésre keresi a választ ez a tanulmány.

Arany Ferenc (PhD-hallgató): *Nemzeti értékek Békés megyében*. A kutatás Békés megye nemzeti értékeit és azok ismeretét vizsgálja. A szerző ehhez online kérdőívet használt, amit 233 ember töltött ki, nemtől és életkortól függetlenül. A kérdőívek anonim módon kerültek kitöltésre, Arany Ferenc arra volt kíváncsi, hogy az emberek tisztában vannak-e a körülöttük lévő nemzeti értékekkel, amelyekkel napi szinten találkozhatnak. A válaszadók világosan kifejezték a helyi termékekkel és a piackutatással kapcsolatos hozzáállásukat, a kérdésekre adott válaszokat Likert-skála segítségével jelölték. A nemzeti értékekkel kapcsolatos attitűdök között összefüggések vannak, faktorelemzéssel modellezte a szerző a főbb jellemzőket. A csoportokban szereplő kitöltők homogén szokásokkal és attitűdökkel jellemezhetők, így ők megcélozhatók sajátos marketing-stratégiával.

(Egri Zoltán – Rákóczi Attila (szerk.): *Társadalmi – gazdasági folyamatok a periférián – Békés megyei tapasztalatok*. Szarvas, 2019, Szent István Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományi Kar, 135 p.)

Elfeledett gondolkodók, aktuális gondolatok

Magyarországon divatos beszélni a „liberális”, a „konzervatív” vagy éppen a „zöld” hagyomány hiányáról, felemás jellegéről. Csakhogy szinte minden politikai hagyományra találhatunk példát a magyar politikai filozófiában, legalábbis akkor, ha mélyre ásunk, és nagyon szorgalmasan keresgélünk. Ám a magyar politika- és eszmetörténet, valamint a politikai filozófia hagyományrétegeit kevesen ismerik. Schlett István és Tökéczki László hatalmas munkát végeztek a magyar konzervatív politika- és eszmetörténeti hagyományok föltárásával és bemutatásával. Ám a magyar közéleti szereplők láthatóan nem annyira a magyar politikai gondolkodók műveiből merítenek, mint inkább a divatos nyugati szerzőktől és a nyugati think-tanektől.

Csizmadia Ervin szöveggyűjteménye a bizonyíték arra, hogy érdemes elfeledett (vagy részben elfeledett) hazai politikai gondolkodókat (is) olvasni, mint amilyen a könyvben szereplő 17 politikai gondolkodó, Réz Mihálytól Moór Gyuláig, mert az ő műveikben megtalálhatók mindazok a dilemmák, amelyek napjainkban is aktuálisak.

Akár a globalizációval kapcsolatos kérdések is föllelhetők a műveikben. Vajon a brexit fényében (amikor a kontinensen mindenki rácsodálkozott a britek kilépésére) nem aktuális-e például a könyvben szereplő egyik szerző, Révai Mór megállapítása: „A világháború egyik legfontosabb tapasztalata az, hogy a népek egyáltalában nem ismerték egymást, teljesen téves felfogásban voltak egymás tulajdonságairól, egymás erejéről, egymás kitartásáról és szívósságáról, erkölcsi és lelki diszpozíciójáról, anyagi és erőbeli felkészültségéről.” (222.) S az angolokról egyenesen azt írta, hogy „az angol rideg, önző faj [sic!], amely kizárólag a saját érdekeire van tekintettel.” (223.) Vajon nincs-e igaza a szerzőnek, s nem ezzel magyarázható végső soron a két világháború kitörése, valamint nem aktuális-e ma, a globalizáció és európai egységtörekvések korában a felvetés, hogy egymás nem ismerete politikai válságokhoz vezet! Ma a negligálást egyetlen állam sem engedheti meg magának! Mindezt Révai azzal kapcsolatban írta, hogy a magyarság képe külföldön miért olyan, amilyen. E tekintetben élesen bírálta a magyar politikusokat, akik képtelenek voltak a magyar álláspontot képviselni a nyugati sajtóban. Elgondolkodtató a tanulmány dátuma: 1917. Azt mi tesszük hozzá, hogy a magyarság nem ismerése is belejátszhatott érzelmileg, hogy a békediktálók nem törekedtek igazságosabb határmeghúzásokra.

A fenti példa jól megvilágítja, miért fontos Csizmadia Ervin szöveggyűjteménye. A szerző a magyar politikatudományban szinte egyedülálló pozíciót tölt be a történelmi, pontosabban politika- és eszmetörténeti hagyományok iránti érdeklődésével. Ez az érdeklődés nem önmagáért való. Csizmadia mindig arra keresi a választ, mi hasznosítható a múltból ma. Ezért bevallottan olyan gondolkodókat válogatott a kötetbe, akiknek nézetei ma is tanulságosak Európa és Magyarország, a világ és Magyarország kapcsolatáról. A kiválasztott szerzők többsége nem számít közismertnek, olykor még történészi vagy politológusi berkekben sem. Rudai Rezső esetében az elfeledettség ténye annyira igaz, hogy még születési és halálozási adata sem ismert. Holott az államtudományok doktora, a Magyar Társadalomtudományi Társaság tagja volt. Réz Mihály és Beksics Gusztáv tekinthető talán ismertnek a konzervatív gondolkodók, Somló Bódog a liberális és polgári demokrata gondolkodók, Joó Tibor meg az eszmetörténészek és a Horthy-korszak historiográfiájával foglalkozó történészek körében.

Csizmadia maga írja, hogy a kiválasztott politikai gondolkodók és közírók jelentős része a konzervativizmus valamely irányzatát reprezentálja, bár akadnak liberálisok is. Baloldaltól a polgári radikális Somló Bódog és talán Méray-Horváth Károly, jobbról Makkai János (akiről egyébként Csizmadia írt egy monográfiát) keretezik a konzervatív és konzervatív-liberális szerzőtábor. Szélsőjobboldali, szociáldemokrata vagy kommunista gondolkodót nem találni, ami nem azzal magyarázható, mintha ilyen irányultságú szerzők nem gondolkodtak volna Európáról és abban Magyarország helyéről, a magyar parlamentarizmusról, a polgári demokrácia lehetőségéről (vagy, esetükben, inkább lehetetlenségéről), hanem azzal, hogy a fenti irányzatokról szóló monográfiák és szöveggyűjtemények kisebb könyvtárat töltenének meg. Ezek a szereplők jobban föltártak már, mint azok a többségében konzervatív szerzők, akikkel Csizmadia szöveggyűjteménye megismerteti az olvasókat. Utóbbiak kevésbé látványosan tevékenykedtek, többségükben jogászok, tanárok, szociológusok voltak, s tragédiájuk éppen az, hogy már korukban sem figyelt rájuk eléggé a közélet. A politizáló közvélemény inkább a radikális irányzatokat követte, 1919-ben, 1938-ban, végül 1947-ben is.

Csizmadia megmagyarázza, miért nem szerepel Bibó István és Jászi Oszkár a kötetben. Bár önmagában a címben szereplő dátum (1900–1945) magyarázatul szolgálhat Bibó hiányára, hiszen a neves gondolkodó leggyakrabban idézett munkáit 1945 után írta. Csizmadia szerint „akik e kötetben a szemünk elé kerülnek, bizonyára nem vehetik fel a versenyt Bibóval és Jászival, mint két emblematis alakokkal, akiknek szellemi öröksége beépült az 1989–90-es átmenetbe.” (7–8.) Ehhez hozzátehetjük, hogy Bibó elismertsége mindmáig szélesebb körben hat, mint Jászié. Ám ennek ellenére – vagy emiatt – Bibó sem hivatkozott szerző ma már, inkább illő, távolságtartó tisztelet tárgya. Elképzelhető, hogy ha az egyik legismertebb, legnagyobb tisztelettel kezelt értelmiségi erre a sorsra jutott, akkor mennyire ismertek és hivatkozottak a szöveggyűjtemény szerzői.

Csizmadia négy részre osztotta a könyvet. Az első fejezet a „Politikatudomány: elmélet, történelem és gyakorlat” címet viseli (15–88.), amely négy szerző-egy-egy művét tartalmazza. Ahogyan a fejezetcím jelzi, itt elméleti jellegű szövegeket olvashatunk. Mondhatni, hogy a szélesebb körtől haladunk a részterületek felé. Réz Mihály tanulmánya kijelöli a politikatudomány határait, a három soron következő tanulmány (Méray-Horváth Károlyé, Krisztics Sándoré, Ottlik Lászlóé) körülhatárolja a politikai szociológia, illetve a gyakorlati élettel foglalkozó politika területét.

A következő fejezet „A politikai eszmék” címet viseli (89–138.) Különösen a liberális hagyomány kutatói, értelmezői számára csemege ez a fejezet. Három tanulmány is reflektál arra, miért siklott ki (ha kisiklott) a liberalizmus, amely a 19. században azt ígérte, hogy megteremt a közboldogságot. Az európai látókör jellemzi a szerzőket, nem csupán ennek a fejezetnek az íróit. Balla Antal például a liberalizmus, pontosabban a liberális pártok visszaszorulása kapcsán reflektál az 1924-es angol választásra, ahol a Munkáspárt végleg letaszította a váltópárti koronát a liberálisokról, vagy a skandináv országok szociáldemokrata fordulatára. Irigylésre méltó a szinkronitás az akkori jelennel. Különösen úgy, hogy Skandinávia ritkán szerepelt addig a magyar közéleti szereplők és politikai gondolkodók térképén, és Balla mindössze egy évtizedes trendből vont le következtetést. Beksics és Somló Bódog elméletibb jellegű írása áttételesen – egyén és közösségi érdekek összeütközésén keresztül – szintén a liberális politika jelenhez adap-
tálhatóságáról szól.

A harmadik fejezet egy kissé szárazabb témáról, a „pártpolitika, pártszervezet, pártideológia” összefüggéseiről szól (139–180.) Kiemelném ebből a kategóriából Rudai Rezsőt, aki a kor egy új résztudománya, a választási földrajz alapján politikai földrajzi

tájakat különített el az ország területén. Rudai szerint „minden politikai tájnak megvolt és megvan a maga sajátosan színezett politikai állásfoglalása.” (179.) Ha a politikai elemzők behatóan ismernék Rudai művét, akkor talán nem csodálkoznának álnaivan, amiért a Dunántúl északi része például stabilan a mindenkori jobboldal felé húz. Ez lassan másfél évszázada stabil tendencia (persze, a „jobboldaliság” konkrét eszmei tartalma és pártszervezete sokat változott). Rudai táblázatokba is foglalta a választási eredményeket, mandátumokat és százalékokat. Megjegyzendő, hogy az ő szövege az egyetlen a szöveggyűjtemény szerzőinek szövegei közül, amelyik empirikus kutatásra támaszkodik, és amely vizualizálni kívánja a megállapításokat. Mindmáig az érvelő, bölcseledő esszé az erősebb vonulata a magyar politológiának, mint az empirikus elemzés.

Végül a negyedik fejezet (181–252.) szól Európa és a magyarság, a demokrácia és a nemzetállam kapcsolatáról. Mindkét párosítás aktualitásához nem fér kétség a 21. század elején. Hiszen sokan szeretik manapság a demokráciát a nemzeti érdekekkel, Európát a nemzetállammal szemben kijátszani. A szerzők – Bernát István, Kun József, Révai Mór, Prohászka Lajos, Moór Gyula – azonban logikusan érvelnek a fenti értékek szimbiózisa mellett. Több, mint tanulságos, hogy Moór Gyula e szavakkal fejezi be fölszólalását: „Örülök, hogy előadásomat Szakasits Árpád imént hallott szavaival fejezhetem be: a demokrácia alfája és omegája – az ember.” (251.) Mindez 1945-ben hangzott el. Két év múlva megkezdődött a magyar demokrácia fölszámolása. 1945-ben még teljes az egység – látszólag – Moór és Szakasits Árpád között. Két év múlva azonban már a demokráciára hivatkozó Szakasits a demokrácián túlra, az államszocializmus oldalára helyezi magát. Moórt pedig lassan kiszorítják a közéletből. Szomorúan jelzi ez a konzervatív-liberális gondolkodási hagyomány megtörését. Moór – nem véletlenül – *A demokrácia örvényei* című beszédében a szabadság mellett az egyenlőség általi veszélyekről is beszélt, amelyek leselked(het)nek a demokrácia működésére. S ahogyan korábban a szabadság, 1945-ben a túlzott, mechanikus módon fölfogott egyenlőség jelentett kihívást a demokrácia eszméjével szemben.

A kötetet rövid életrajzok zárják a szerzőkről. Csizmadia Ervin könyve bátran ajánlható mindenkinek, aki érdeklődik a magyar eszmetörténet múltja iránt, és aki kíváncsi az elfeledett magyar eszmetörténeti hagyományokra. Emellett ajánlható azoknak is, akik Európa és Magyarország, európaiság és nemzetállam, liberalizmus és demokrácia viszonyát a sajtó közhelyein és a közszereplők frázisain túl szeretnék megismerni. Végül kötelező olvasmány mindenkinek, aki konzervatívnak és/vagy liberálisnak vallja magát, és szeretne tisztába jönni azzal, mit értettek ezen irányzatok nem pártpolitikus képviselői a konzervativizmus és liberalizmus fogalmai alatt.

(Csizmadia Ervin (szerk.): Milyen Magyarország? Milyen Európa? Magyar politikai gondolkodók 1900–1945. Bp., 2020, Gondolat Kiadó, 264 p.)

Robert Zaretsky

Max Weber jól látta kora
és saját korunk lényegét

Politikai etika egy kiábrándult korszak számára

1919 elején Németország azt kockáztatta, hogy csődöt mond államként. A totális háború polgárháborúba ment át, amely szembeállította a forradalmárokat és a reakciósokat, az internacionalizmus híveit és a nacionalistákat, a polgárokat és a katonákat. München volt a legvéresebb küzdőtér: néhány rövid hónap leforgása alatt irányította a várost bajor király, szocialista miniszterelnök és tanácsköztársaság is. Az elsőt megbuktatták, a másodikat meggyilkolták, a harmadik támogatóit pedig lemészárolták. „Minden nyomorult és minden véres – írta Victor Klemperer, a Münchener Egyetem egyik professzora naplójában – és egyszerre támad kedvünk sírni és nevetni.”

Ezek az események adták a keretét a várva-várt, „A politika mint hivatás” című előadásnak, amelyet Klemperer munkatársa, Max Weber tartott ugyanabban az évben. Száz évvel utána kevés olyan szöveg van, amely jobb útmutatóként szolgálna a korunkban és világunkban zajló egyre nyomorúságosabb és kegyetlenebb események közepette. Különösképpen pedig az, ahogy Weber beszél a karizmatikus politikusról, valamint ahogy megfogalmazza a meggyőződés etikája és a felelősség etikája közti különbségeket, talán nagyobb jelentőséggel bír jelen korunkban, mint a sajátjában.

Alkotó forradalmi erő

Amikor Weber 1918-ban Münchenbe érkezett, „Heidelberg mítoszaként” ismerték. Becenevét a híres, középkor óta fennálló németországi egyetemen szerezte, ahol több évvel korábban

hirtelen félbeszakadt ígéretes tanári pályája, amikor idegösszeroppanást kapott. Ahogy Weber kezdett lassan felépülni, visszatért jogi és történelmi témájú kutatásaihoz, és *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* és a *Gazdaság és társadalom* című úttörő munkáin dolgozott. Szakmai szigorúsága és emberi őszintesége mély benyomást tett barátaira és bírálóira egyaránt. Joseph Schumpeter közgazdász csodálta Weber „rendkívüli hatását”; Karl Jaspers egzisztencialista filozófus olyan embert vélt felfedezni Weberben, „aki elméjét odaszentelte mindennek, ami emberileg megtapasztalható”; a szociológus Robert Michels pedig kijelentette, hogy Weber „Németország nagyreményű embe-
re, megmentője a szükség órájában”.

A szükségnek ezt az óráját 1914 hozta el. Weber ötvenéves volt a háború kitörésekor, próbált jelentkezni a seregbe, de érthető módon alkalmatlannak találták. Ehelyett a hátszországban szolgált, kézbe véve számos kórház irányítását. Weber szokásos aprólékos módján olyan lényeges problémákkal foglalkozott, mint a személyzet költségvetése, vagy olyan bizarr dolgokkal, mint annak a szakácsnőnek az esete, aki előszeretettel mosta a haját a főzésre használt fazékban. Miközben Weber kórházainak körtermei sebesült katonákkal teltek meg, első kézből tapasztalta meg a lövészárak-hadviselés döbbenetes következményeit. Amellett, hogy a megcsonkítottak özönéről kellett gondoskodnia, el kellett viselnie legfiatalabb öccse, sógora és számos barátja elvesztését is, akik a fronton lelték halálukat.

Weber először abban a hitben volt, hogy Németország pusztán védekező háborút folytat. Majd hamarosan rájött, hogy kormánya örültekből és gazemberekből áll. Ez a meggyőződés csak elmélyült, amikor a kormány kijelentette, hogy Franciaország, Belgium és az Orosz Birodalom egyes részeinek annektálására törekszik, a Kaiser pedig tengeraltjárókat

szabadított a szövetséges kereskedelmi és személyszállító hajóira. Ez a háborús politika nemcsak bűn, hanem hiba is, figyelmeztetett Weber. A stratégia csődöt mondhat, és akkor Németország a világ kitaszítottjává válik. „Ha így mennek tovább a dolgok, akkor minden bizonytalansággal az egész világgal háborúban fogunk állni” – jelentette ki.

1918-ra maga Weber is több fronton háborúban állt. Az első világháborút lezáró versailles-i szerződés tartalmazta a vészterhes „háborús bűnösség” záradékot, amely Németországot okolta a konfliktusért és a nyomában járó pusztulásért. Miközben Weber elismerte, hogy kormánya sok hibát követett el, arra figyelmeztette a szövetségeseket, hogy a záradék összekeverte a felelősséget a büntudattal, és alapjában véve romboló hatása lenne. A büntudat egy megváltoztathatatlan múltra vonatkozik, a felelősség viszont kötelezettségekkel jár egy bizonytalan jövővel szemben. A szövetségesek azáltal, hogy Németországot kiáltották ki bűnösnek azért, ami már lejárt, kibújtak az eljövendő miatti felelősség elől. Ezen az állásponton volt Weber akkor is, amikor a nagynémet nacionalistákat korholta, akik országuk vereségeért közéletbeli ellenségeket vádoltak – a zsidók előkelő helyet foglaltak el a listán –, nem pedig a „minket irányító örültek hordáját”. Weber, aki nagyon nehezen viselte a harsány nacionalizmus és a zsidóellenesség összefonódását a német tudományos életben, elítélte a zsidó professzorokat érintő állam által bevezetett kvótarendszert, és bírálatot írt egy olyan rendszert, amely „előnyben részesítette a kevésbé intelligens »árját« a letehetségesebb zsidóval szemben”.

Ezekben az években Weber jelenléte közéletben szinte biblikusnak volt mondható. Egy hallgató, a filozófus Karl Löwith szerint Weber „bozontos szakállal keretezett arca a próféták bús ragyogását idézte”. Helyénvaló, hogy óriási hatással volt tanítványaira és munkatársaira: korszakalkotó tanulmányában, a *Gazdaság és társadalomban*, Weber bevezette a karizma modern fogalmát. Ez a sikeres *Herrschaft*, vagyis a politikai uralom alapvető eleme – írja. Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy valakinek vagy van

karizmája, vagy nincs. Weber esetében azonban található az azt mondani, hogy mások döntik el, hogy vajon van-e valakinek karizmája. Valójában a karizma múltékon, mégis jelentős tulajdonság. Egyszerre objektív vonása egy bizonyos típusú vezetőnek, de szubjektív állapot is, amely annak függvénye, ahogy mások látják azt.

A karizmatikus személy „alkotó forradalmi erővel” van megáldva a történelemben, és ebben az értelemben nem esik messze a Webert az egyik legnagyobb befolyásként érő Friedrich Nietzsche „felsőbbrendű emberétől”. Az Übermenschhez hasonlóan, a karizmatikus vezetők képesek meghaladni koruk zavaros és egymással ellenkező ideológiai és szellemi erőit. Uralni tudják egy kor politikai szenvedélyeit és végleteit. Ugyanakkor, ezekhez a szenvedélyekhez hasonlóan a karizmatikus vezetők tekintélye is könnyen szertefoszlik.

A világ varázstól való feloldása

Azok, akik ismerték, kevésbé kételkedtek, hogy maga Weber volt az „a karizmatikus ember, akit leírt” – miként egy barátja állította. Egy 1919-ben kelt levélben egy egyetemista arra szólította fel Webert, hogy vezesse a nemzetet: „Most úgy szól a kérdés, hogy vajon meghajoljunk-e a tömeg és a számok előtt... vagy helyette olyan mederbe tereljük elszabadult energiáinkat, ahol értékes mű születik általuk”. Egy munkatársa így kiáltott fel Weber egy nyilvános beszédjének meghallgatása után: „Szavai erővel csengtek, amely áradt lény minden pórusából.” A háború utáni München zürzavarában ezek a megnövekedett elvárások és kivételes tulajdonságok olyan szerepbe emelték a készséges Webert, amelynek a meg tapasztalása kevés tudós számára adatott meg.

Pár évvel korábban Weber épp arra figyelmeztette tudóstársait, hogy ne hagyják el a szerepet. 1917-ben *A tudomány mint hivatás* címmel tartott beszédet egy diákszervezet előtt. A beszéd nagy visszhangot keltett, és azóta klasszikussá vált. Weber azt kérdezi benne, hogy mit jelent elhivatottnak lenni a tudomány iránt – a *Wissenschaft*, a ’tudomány’ szó az eredeti németben ’ösztündíjat’

és 'tanulást' is jelent. Milyen megértést eredményezett azonban az ilyen tanulás? Az ókori Görögországtól a felvilágosodás Európájáig minden felkínált válasz semmivé porladt a tudományos módszer nyomása alatt. A tudomány és a technika előrehaladását Weber híressé vált szavaival „a világ varázstól való feloldásának” nevezte: a természet törvényeinek felfedezése és alkalmazása által megfosztottuk azt a titokzatosság és nagyszerűség leplétől, a benne rejlő vagy valódi jelentésektől, amelyeket őseink még ott találtak redői között.

Ha fontos kérdésekről van szó, a tudomány művelői nem tudnak jó válaszokkal előállni

Akkor mi a teendő? Weber szemében egy tudós – vagy egyáltalán bármely egyetemi oktató – lenne az utolsó, aki jogosult lenne ennek a kérdésnek a megválaszolására. A tudomány természetesen meg tudja mondani nekünk, hogy mi fog következni a különböző elemek kombinációjából vagy a különböző szövegek összehasonlító elemzéséből. De nem tudja megválaszolni azt a kérdésünket, hogy mindezt miért érdemes tudni. Szociológusként Weber azt tekintette feladatának, hogy bizonyos társadalmi jelenségek eredetét és jellemzőit kutassa. Szakmai írásai ugyanakkor nem terjedtek ezen túlmenően egy nagyon egyszerű okból kifolyólag: nem állíthatta, hogy ezeknek a felfedezéseknek az olvasói és hallgatói körében megosztott kulturális feltételezéseken túl tényleges értékük lett volna.

Ily módon nem sok útmutatás várható a tudomány művelőitől. Ha fontos kérdésekről van szó, nem tudnak jó válaszokkal előállni. Legfeljebb az elemzés eszközeit biztosíthatják, és segíthetnek tanítványaiknak vállalt feladataik logikájának és következményeinek megértésében. A végén Weber arra a következtetésre jutott, hogy „a próféta, aki után a fiatal nemzedék annyira vágyakozik, egyszerűen *nem is létezik*”.

Mindenek dacára

Két éven belül azonban Weber *lett* a próféta – önként vagy kényszerűségből, de magára vállalta a szerepet. Az alkalmat egy meghívás adta, amely a liberális Szabad Diákkörtől

érkezett, hogy beszéljen a politikáról mint hivatásról. Ki tudná jobban megválaszolni ezeket a kérdéseket „Heidelberg mítoszánál”? – gondolták a diákok.

Heidelberg mítosza először nem mutatott érdeklődést. „Nálam kevésbé senki sem alkalmas arra, hogy egy politikus hivatástudatáról beszéljen – mondta Weber. Végül beadta a derekát, de továbbra is vegyes érzelmek gyötörték döntése miatt. Kétségeit még akkor is magával vitte, amikor egy fagyos januári estén besétált egy vigasztalan kinézetű előadóterembe, hogy elmondja a *Politik als Beruf (A politika mint hivatás)* című beszédét. Miközben szigorúan végignézett a várakozással teli hallgatóság tömött sorain, kijelentette: „Ez az előadás, amelyet a kérésükre tartok, szükség-szerűen több szempontból csalódást fog okozni Önöknek. Figyelmeztetett, hogy nem állt szándékában sürgető, aktuális kérdésekkel foglalkozni. Ehelyett szigorúan formális és elemző jellegű megközelítéssel él majd. Ugyanakkor a formális elemzés és a szenvedélyes intenzitás nem volt kevésbé összeegyeztethető Weber számára, mint a komoly tudóslét és a politikai elkötelezettség. Ezek a látszólagos ellentétek inkább mélyen kiegészítették egymást.

Weber összehasonlította a modern pártok felemelkedését Németországban, az Egyesült Királyságban és Angliában. Ahogy ezekben az országokban egyre bürokratikusabbá és észelvűbbé vált a politika, megfigyelése szerint a politikusok inkább a politikából, semmint a politikáért éltek. Mit jelentett ez a fejlődés, nemcsak a politikai hivatás természetét, de felettebb kívánatos jellegét is tekintve? Weber időnként belepillantva jegyzeteibe és gyakori hadonászás közben megjegyezte, hogy senki se mentes a hiúságtól – természetesen a tudomány berkeiben dolgozók sem. Míg azonban a beképzeltség nem különösen veszélyes vonás egy tudós esetében, jegyzi meg Weber, nagyon is az a politikusok számára, akikben a hatalomra törekvés a „bensőjükből” fakad. A hatalom-éhség normális egy politikus esetében. Egy hatalomban nem érdekelt politikus épp olyan képtelenség, mint egy író, akit nem érdekelnek a szavak. Akkor válik kórossá, mikor „ez a

hatalomra törekvés nélküli az ügyet, és a személyiség nárcisztikus mámorának tárgya” lesz – jegyzi meg Weber.

Innen ered annak a kérdésnek az égető fontossága, amelyet Weber a hallgatóságának szegezett: „Miféle férfinak kell lennie annak, akinek megengedik, hogy kezét a történelem kormányrúdjára tegye?” (Furcsa, hogy a *férfi* szót használja, annak ellenére, hogy a felesége, Marianne már a Német Demokraták, a Deutsche Demokratische Partei képviselőjeként szolgált a szövetségi állam parlamentjében, Badenben.) Az ilyen személyiségek számára két halálos bűn létezik: a szubjektivitás, azaz az „ügy hiánya” és a felelőtlenség. A demagóg, akit a figyelemkeltés vágya hajt, egyszerre követi el mindkét bűnt. Mivel kénytelen a hatásra alapozni, „egyrészt állandóan ki van téve a veszélynek, hogy színésszé válik”. Ez a fajta vezető, aki azzal van elfoglalva, hogy milyen benyomást tesz, nem képes komolyan venni „tetteinek következményeivel járó felelősségét”. „Az ügy hiánya” viszont „arra csábítja, hogy valódi hatalom helyett a hatalom csillogó látszatát akarja megszerezni”. A felelőtlenség pedig arra, hogy „a hatalmat pusztán önmagáért élveze, tartalmi cél nélkül.”

Az ilyen politikai szereplők Weber általi bemutatása legalább annyira helyénvaló körünkben, mint volt a sajátjában. Még ennél is talán inkább mutatja be azokat, akik ehelyett etikai célok elérése érdekében keresik a hatalmat. Két típusról beszél: azokról, akiket a „végső célok etikája” lelkesít, és azokról, akik a „felelősségetikához” ragaszkodnak. Az előbbiek alatt Weber azokat érti, akik nem tesznek fel kérdéseket vagy nem aggodalmaskodnak meggyőződésük valóra váltásának következményei miatt. A vég minden egyéb megfontolást felülír. Legvégül, ez mind önmagunk, mind mások áldozatát igazolja, amíg „ki nem alszik a tisztá szándékok lángja”.

A felelősség etikája másrésztől mindig ragaszkodik ahhoz, hogy van *egy másik oldal*. Azok, akik ezt az etikát vallják, tudatában vannak annak, amit Weber „az átlagemberek hiányosságainak” nevez – nevezetesen, hogy gyarló, esendő és túl emberi lények vagyunk.

Következésképpen, a következményeket mindig számításba kell venni. Az ilyen etikát követő egyén „nem érzi magát felhatalmazva arra, hogy saját tettének következményeit, amennyiben azok előre láthatóak voltak, másokra hárítsa”; ezeket a következményeket az ő számlájára kell írni. „Mindig készen kell állnia arra, hogy teljes értékű beszámolót nyújtson egy adott cselekvési mód minden tudott ismert eleméről, ahogy minden tudott ismeretlenről is. Rendkívül megható – jelentette ki Weber –, megfigyelni valakit, aki tisztában van a viselkedése következményeivel kapcsolatos felelősségével, és »valóban szívvel és lélekkel érzi ezt a felelősséget. Így valóban a felelősség etikáját követve jár el, és valahol eléri azt a pontot, ahol azt mondja: Itt állok, másként nem tehetek!.«”

Mint ahogy Weber emlékeztet rá bennünket, a végső célok etikája és a felelősségetika közti választóvonal nem olyan merev és éles, mint gondolnánk. Teljes mértékben fel tudjuk becsülni, mibe fog kerülni egy adott cselekedetünk, mégis ragaszkodunk meggyőződéseinkhez. Hasonlóan, teljes mértékben értékelni tudjuk meggyőződéseink fontosságát, ugyanakkor továbbra is hajlandók vagyunk feláldozni őket, ha esetleg azok következményei elviselhetetlenné válnának.

Ezenfelül, Weber ragaszkodik ahhoz, hogy nincs egyetlen vagy helyes út, hogy e kettő között válasszunk. Ezért csak azoknak van „igazi elhivatottsága a politika iránt”, akik mindkét típusú etikát magukévá tudják tenni.

Webernek szükségtelen volt hangsúlyoznia a háborús vereségtől és az otthoni zűrzavaros állapotoktól elgyötört hallgatósága számára, hogy ő tragikus értelemben beszél a politikai elhivatottságról. Azok, akik erre hivatottak, mindig félelmetes akadályokkal fognak találkozni. Épp emiatt, Weber ragaszkodik a következőkhöz: „Csakis annak van elhivatottsága politikára, aki nem omlik össze, amikor a világ az ő nézőpontjából nézve túl ostoba vagy túl hitvány ahhoz, amit ő kínálni akar. Csakis annak van igazi elhivatottsága, aki mindezek dacára képes azt mondani, hogy »Csak azért is«”.

1 Állítólag Luther mondta ezt a wormszi birodalmi gyűlésen, V. Károly császárnak.

Az ostobaság és az aljasság, még ha csak a politika világában is, épp annyira eluralkodott ma is, mint Weber idejében. Továbbá kétségtelen, hogy vannak, és mindig is lesznek olyan férfiak és nők, akik eléggé gyávák vagy vakok ahhoz, hogy faji és vallási gyűlöletet meglovagló karizmatikus személyiségek cinkosaivá váljanak. Weber még ilyen indulatok láttán is óva int bennünket a kétségbeeséstől. Míg hatásosan bemutatta, miként oldja fel egyre inkább az emberiség a varázs alól a természetes világot, élete és írásai védőbástyaként szolgálnak az ellen, hogy a politika is hasonló sorsra jusson.

(Foreign Affairs)

Kerstin Netsch

Az Y generációs probléma

Sokáig a reménysugarat jelentették számunkra. Most azonban azt mutatják a tanulmányok, hogy az Y generációnak nevezett milleniumi nemzedékbe tartozók szakmailag egyre inkább háttérbe szorulnak. Aki ismeri őket, érti ennek az okát: ez az ego-csapda.

Tudtam, hogy többé már nem lehetek a feltétel nélkül szerető Y-generációs anyuka. 2016-ot írtunk. Akkoriban mintegy nyolc éve egy fiatal nőknek szóló svájci magazin főszerkesztője voltam, amelynél szinte csak fiatal nők dolgoztak. Ebben az évben történt, hogy észrevettem, hogy a szerkesztőségben valami lassan és csendesen megváltozott... és nem feltétlenül jó irányban.

A rajtam akkoriban elhatalmasodó érzés mára már számadatokban is kifejezést nyer. A Szövetségi Statisztikai Hivatal (BFS) által végzett svájci egészségügyi felmérés kimutatta, hogy az úgynevezett Y generációsok között jelentősen megnőtt a stressztől szenvedők száma. A német startup cég, a Peakon egy másik tanulmánya pedig – amely több mint 40 millió alkalmazottat vizsgált 125 országból – azt mutatja,

hogy az Y generációsok a leginkább elégedetlen munkavállalók. Épp ez volt a benyomásom nekem is, hogy folyamatosan stresszesek és soha nem elégedettek.

Másfél évvel e kulcsfontosságú pillanat előtt meghívtak egy pódiumbeszélgetés résztvevőjének, ahol az ezredfordulás nemzedékről, vagyis az Y generációról volt szó, tehát azokról az emberekről, akik 1980 és 2000 között születtek. Abban az időben az Y nemzedék még a nagy ismeretlen volt, akinek tagjaitól mintha kissé féltek volna is az emberek.

A pódiumbeszélgetés programját legalábbis így lehetett értelmezni: „Azok, akik nem értik az Y generációt, híján vannak új képességeknek, valamint tehetséges ügyfeleknek – az Ön vállalatának versenyképessége mindkettőt megszenvedi.” Alázatos meghajlás egy olyan csoport előtt, amely a munkavállalók felét teszi majd ki 2020-ra, és amelynek jövendőlték, hogy világunkat örökre megváltoztató átalakulást fognak előidézni.

Az egotaktikusok

Klaus Hurrelmann német szociológus és ifjúságkutató alakította ki ezt az elgondolást abban az időben egy „titkos forradalmárokról” szóló könyvvel, amelyet Erik Albrecht újságíróval együtt tett közzé. Ő vezette be az egotaktikusok – szemében nem negatívan értendő – fogalmát; ők azok, akik minden lehetőséget nyitva hagynak, innovációt sürgetnek, hierarchiákat kérdőjeleznek meg, és „halk léptekkel, csendesen puhatólózva” akarják befolyásolni azokat a dolgokat, amelyeket fontosnak tartanak. Hurrelmann szerint a vállalatvezetésnek tárt karokkal kellene fogadnia ezt a végső soron minden eddiginél jobban képzett generációt.

A csoport beszélgetése során akkoriban még az Y generációsok anyukájának a szerepét töltöttem be, aki napi szinten foglalkozott ezekkel az igényes munkavállalókkal, és a legjobban tudta, hogy mit akarnak és mire van szükségük. Éreztem, hogy a HR-menedzserek mennyire tanácstalanok voltak azzal kapcsolatban, hogy miképpen bánjanak velük. Mulatságosnak tartottam, ahogy a beszélgetések során a szünetben olyan kliséken

lovagoltak, mint például az elkényeztetett, énközpontú vagy megalkuvó. Akkoriban gondot jelentett számomra, hogy lekezelően álltak hozzá ehhez a nemzedékhez, amely hozzáállás, úgy tűnt, mindenütt jelen volt.

Az én szememben az Y generációsook inkább öntudatos, de ezzel együtt bizonytalan kolléganők voltak, akik semmit nem kaptak készen. Akiknek nem ritkán éveken át gyakornokként vagy alacsonyabb beosztásban kellett gályázniuk, míg végre valahára elfogadható fizetést kaphattak. Egy munkatársnőm a következőképpen fogalmazott egyszer: „Olyan érzésem van, hogy két diploma megszerzése után a legjobb hegymászó-felszerelés van a hátizsákomban, de nem látok hegyet, amelyet meg tudnék mászni.”

Számomra az Y generációsook hozzáértő munkatársak voltak, akikből a legjobbat lehetett kihozni. Akik ki akarták venni a részüket, akikre nem lehetett semmit csak úgy rászózni, és akiknek helyén van az eszük még akkor is, ha cicás képeket küldözgettek egymásnak. Jómagam igazságosnak találtam, hogy rugalmasságot vártak el a munkáltatóiktól – elvégre ők az a generáció, amelyik kezdettől fogva és állandóan szerkezeti változásokkal szembesült a munkahelyeken. A csapatkultúra döntő szerepet játszott abban, hogy a lehető legjobban tudják velük dolgozni, és ez volt számomra a lényeg.

Erőfeszítésre van szükség

Csak később tudatosult bennem, hogy az átlagosnál többet igénylő gyerekekkel volt dolgunk, akik a Montessori-óvodában túl kevés jót és odafigyelést kaptak. Például, amikor panaszkodott az egyik gyakornok, aki még nem régóta volt ott, mert nem engedték, hogy rögtön átvegye a logisztikailag igényes divatfotózást. Vagy volt egy pályakezdő, aki állandóan „nagyszabású jelentésekkel” foglalkozott, ahelyett, hogy az apró napi feladatokkal törődött volna. Zöldfülüként eszembe sem jutott volna, hogy ilyen követelésekkel álljak elő. Akkoriban úgy szólt a szabály, hogy lépésről lépésre lehet továbbjutni. Néha pedig külön erőfeszítésre van szükség.

Valami alapvetően megváltozott ebben a hozzáállásban: a Szövetségi Statisztikai Hivatal egy tanulmánya nemrég mutatott rá, hogy

Svájcban az Y generáció munkanélküliségi rátaja más generációkhoz képest magasabb, mint valaha. Az 1981 és 1996 között született munkavállalók esetében a ráta 28 éves korukban 5,5 százalék volt. Az 1946 és 1964 között született baby boomer generáció körében a dolgozó népességnek csak 2,1 százaléka volt munkanélküli. Nyilván a munkaerőpiacon is kíméletlenebbek lettek a viszonyok, és nehezebbé vált a munkába állás. Ezek a számok azonban egyidejűleg illeszkednek az összképbe is.

Ha a kollégákat hallgatjuk, mindig ugyanazok a történetek jönnek elő: az Y generáció láttatni szeretné magát és nagyobb felelősséget akar vállalni. De ha átadjuk nekik a kapcsolódó feladatokat, akkor hirtelen ismét tétovázni kezdenek. Az Y generáció tagjai szeretnék növelni munkaterhelésüket. Ha teljes állásban vannak, megint csak kevesebbet akarnak dolgozni, mert stresszesek. Több választási szabadságot akarnak maguknak, és kevesebb kötelezettséget. Ha egy munkaköri leírást nem sikerül a személyes preferenciáik alapján módosítani, akkor felmondanak. Az Y generációsook rugalmasságot és több személyes felelősséget akarnak, de azonnal bírálattal illetik a nem eléggé egyértelmű közléseket, ha valami nem megy olajozottan. Rendszeres visszajelzéseket akarnak. Ehhez tartozik a kritika is, de akkor megsértődnek, és visszavonulnak. Azt mondják, hogy alkotószabadságra van szükségük, hogy újból magukra találjanak. Ha engedélyezzük nekik, akkor többé már nem jönnek vissza.

A partvonalra szorultak

Egy Y generációst épp olyan nehéz boldogá tenni a munkahelyén, mint megnyugtatni egy gyereket, akinek nem vesszük meg a nyalókát a szupermarket pénztáránál. Mindkettő teljes figyelmet követel, annyi biztos. És épp ebben rejlik a probléma. Fárasztó és kimerítő, hogy állandóan az érzékenységeikkel kell foglalkozni. Még az ő igényeiknek megfelelő szervezeti struktúrákban is. Talán ez lökte ki őket a partvonalra. Sok munkaadó nem akar már ezzel foglalkozni, mivel már kopogtatnak az ajtón a Z generációsook, akik szívósabbak, és akikkel könnyebb bálni.

Tulajdonképpen kár. Megismertem ugyanis olyan alkalmazottakat, akik gyorsan beletanultak új programokba, amelyekhez nekem hetekre van szükségem; akik nemcsak szöveget tudtak írni, de videót is tudtak vágni. Akik a legmagasabb szinten valósítanak meg egy ötletet, amelyet a fejükbe vettek; akik képzettségüknek köszönhetően kreatívabbak, mint valaha, és ténylegesen más elképzelésük van a dolgokról. Sajnos, túl sok megy veszendőbe az általuk keltett viharok miatt.

David McCullough Jr., amerikai középiskolai tanár egyszer a következő tanácsot adta végzős diákjainak: „Azért mászd meg a hegyet, hogy láthasd a világot, és ne azért, hogy a világ láthasson téged”. A „*Nem vagy különleges*”² című videót több mint kétf milliőn nézték meg a YouTube-on. Még jó pár millió embernek szintén hasznára válna.

(*Neue Zürcher Zeitung*)

Martina Läubli

„A Biblia bizonyos tekintetben rendkívül modern”: Mit üzen számunkra ez az ősi könyv?

A svájci bibliakutató, Konrad Schmid beszél a Bibliáról mint világirodalomról és az elemző olvasásról.

(Az NZZ Bücher am Sonntag³ interjúja)

Bücher am Sonntag: Konrad Schmid úr, ki írta a Bibliát?

Konrad Schmid: A Biblia a Krisztus előtti első évezredben és a Krisztus utáni első két évszázadban keletkezett. Akkoriban még nem ismerték a szerzői irodalom fogalmát. Aki írt va-

lamit, bekapcsolódott a meglévő hagyományáradatba. Az első név szerint ismert bibliai szerző Jézus, Sirák fia. Az Újtestamentumban ismerjük Pált. Alapjában véve azonban anonim módon vagy álnév alatt íródott a Biblia.

Egyáltalán emberek írták?

Igen. A Biblia a következő mondattal kezdődik: „Kezdetben Isten teremtette az eget és a földet.” A szerzők azt is írhatták volna: „Kezdetben teremtetem az eget és a földet” – mint ahogy a Korán az Isten első személyét használta. A Biblia azonban az emberek Istennel kapcsolatos tapasztalatairól akar tanúságot tenni, és nem hagy kétséget afelől, hogy emberek írták. Van Ézsaiás-*könyvünk*, itt vannak a Pál-levelek, de nincs *könyvünk* Istentől.

A Biblia tehát nem Isten szava, mint sok keresztény hiszi?

Még az ő értelmezésükben sem közvetlenül az Isten szava a Biblia, hanem erről tanúskodik. Ha történelmi szempontból vizsgáljuk a bibliai írásokat, a következőt látjuk: Nincs egyetlen könyv sem, amely egységes szöveg lenne. A Biblia hagyományra épülő irodalom, amely számos kommentárt foglal magába. Ézsaiás könyve valószínűleg a Krisztus előtti 8. és 3. évszázad között keletkezett. Sok szöveg, amely később került a Bibliába, először világi jellegű volt. A zoltárok például énekek vagy imák voltak. Nem tekinthetők Istentől származónak, de Istenre irányulnak.

Véletlen, hogy mely könyveket hagyományozták ránk?

Egyáltalán nem véletlen, de nincsenek egyértelmű alapelvek. Nem történtek tekintélyalappon döntések, sem a kereszténységben, sem a zsidóságban, amelyek meghatározták volna, hogy minek kell a Bibliában lennie és minek nem. Az istentiszteleteken használt könyvek szép lassan előtérbe kerültek, de soha nem vált lezárt gyűjteménnyé. Így az etiópiaiaknak 81, a protestánsoknak 39, a katolikusoknak pedig 46 *könyvük* van az egyes Ószövetségekben.

Akkor tehát nincs megszabva, milyen terjedelmű legyen a Biblia?

Teológiai szempontból a kánont alapvetően nyitottnak kell jellemezni. Jézus korában még egyáltalán nem létezett a Bibliának olyan

---

2 Utalás minden idők egyik legkülönlegesebb ballagási beszédére, amelyet David McCullough Jr. a Boston melletti Wellesley High School középiskolában tartott.

3 'Könyvek vasárnap': A *Neue Zürcher Zeitung* évente tíz alkalommal, mindig a hónap utolsó vasárnapján megjelenő irodalmi és könyvismertető melléklete.

egységes írásba foglalt szövege, mint amelyet ma a kumráni leletekből ismerünk. Először az ókori Izraelben Kr. után 70-ben, a második templom szétrombolása után merült fel a gondolat, hogy a Bibliát teljes mértékben Isten sugalmazta. Csak ezután fejlődött a zsidóság és a kereszténység könyves vallássá. A zsidóság előtte alapvetően kultikus vallás volt, amelyben ugyan egyre fontosabbak lettek a szövegek, a középpontban mégis a templomi áldozati kultusz állt.

A Biblia nagyon heterogén. Van-e valami, ami összeköti a különböző szentírásokat?

A protestantizmus hagyománya szerint így hangzik a válasz: természetesen van valami, ami összeköti; a jó hír, hogy az Isten odafordult az elveszett emberhez, aki nem tudja magát megváltani. Amikor a Bibliát könyvként olvassuk önmagáért, akkor nagyon nehéz egy folytonos tartalmi szálát vagy középpontot megnevezni. Talán vannak különböző középpontok: a döntés a monoteizmus mellett, amely e világban semmi istenit, Istenben pedig semmi evilágít nem talál. Egy másik alapgondolat a szövetségről szóló elképzelés: Isten odafordult a világhoz. Végül a harmadik az ember végtelensége. Mindháromnak még ma is megvan az aktualitása. Még a 21. században sem képtelenség az ember számára a gondolat, hogy ne istenítse a világot, a körülményeinek megfelelően éljen, saját magát pedig utolsó előttiként és ne pedig végsőként értelmezze.

Eljutottak a történeti-kritikai Bibliakutatás eredményei az egyházakhoz?

Ez egy nagy feladat, amely még Közép-Európa, különösen azonban a többi kontinens egyházai előtt áll. Sok helyütt metafizikailag eltúlzott kép él a Bibliáról, és az egyházak még nem igazán készültek fel arra, hogy kritikával szemléljék. Véleményem szerint ez egyike az egyház válságát okozó fő tényezőknél: nem szólítja meg eléggé a kritikusan kérdező embereket. Én azonban úgy vélem, hogy a Biblia – sokszínűsége miatt – nemcsak hogy megengedi magával szemben a kritikus szemléletet, hanem egyenesen felszólít rá.

Úgy kell olvasnunk a Bibliát, mint minden más irodalmat?

A protestantizmusban 1771 óta létezik ez az elv, amikor Johann Salomo Semler megjelentette *Von freier Untersuchung des Kanons* ('A kánon szabad vizsgálatáról') című értekezését. A katolicizmusban később, a második vatikáni zsinattal (1963–65) következett el ez a nyitottság. Semler azt írja, hogy gondolkodó emberekként nehezen tudjuk magunkat egy olyan szöveg tekintélyének alávetni, amelyet úgyszintén emberek írtak. Például, ha szó szerint vesszük a Bibliát, akkor nincs mód arra, hogy érdemben foglalkozzunk a tudománnyal. Ma tudjuk, hogy a világ 6000 évnél régebb óta áll fenn, és nem hét nap alatt teremtették a világot. A világ keletkezéséről szóló bibliai nézet a 2500 évvel ezelőtti tudományos állapotokat tükrözi, nem a jelenlegi álláspontot. Az ilyen világnézetet illető kérdéseket jogosan másképp válaszolják meg a mai keresztények.

És mit mond a kritikus olvasat a patriarchátusról?

Maga a Biblia egy apajogú világban keletkezett, és gyakran változatlanul tükrözi viszsza annak rendjét. Bizonyos tekintetben azonban rendkívül modernnek is számít a Biblia. Például azt mondja, hogy Isten férfinak és nőnek teremtette az embert, és hogy Isten képére teremtette őket. Ez azt jelenti, hogy a nemek egyenlő méltóságot kapnak. Annak idején ez szellemi forradalommal ért fel.

A Biblia azonban törvényeket is tartalmaz. Hogyan járjunk el ezzel a normatív követeléssel kapcsolatban?

A Biblia ősi könyv, törvényei egy letűnt korból származnak, ahol például még rabszolgaság volt. Valamennyi jogi szövegnél figyelembe kell venni az akkori kontextust. Ma nem várhatnánk el megkérdőjelezhetetlen kötelezettséget, különben rögtön egy nagyon ósdi társadalmi és politikai modellnél kötelnék ki. A nyugati világ a kötelező érvényű jogokat okkal a polgárok konszenzusából, nem pedig a Bibliából vezeti le. Ma már nem vagyunk homogén társadalom, amely csak egyetlen vallási hagyománnyal rendelkezik.

A „házasság mindenkinek” körüli politikai vitában azonban a homoszexualitás bibliai tilalma továbbra is éppúgy jelen van.

A homoszexualitás szempontjából központi jelentőséggel bír a felelősségteljes partnerségről szóló bibliai elképzelés. Ennek megfelelően a „házasság mindenkinek” tökéletesen összeegyeztethető a Biblia szellemével; annál is inkább, mert az antik világ embere a kizárólag homoszexuális partnerkapcsolatot egyáltalán nem ismerte. Természetesen léteztek homoszexuális gyakorlatok, és amikor a Biblia ilyesmit megtilt, akkor ezáltal nem az ellen fordul, hogy két férfi felelősségteljesen összekösse az életét, hanem a férfi és nő házasságának akkoriban egyedül ismert intézményét védi társadalmilag és gazdaságilag. Ha valaki figyelmesen olvassa a bibliai törvényeket, észreveszi, hogy sok törvényt a legkorábbi értelmezésével együtt lett kanonizálva. A Biblia számára nem az egyes törvény, hanem a törvény szükséges értelmezésének dinamikája bír kötelező erővel.

Miért kell ma is olvasnunk a Bibliát?

Két alapvető dolog sarkallhat minket: Az első: nagyon érdekes könyv, kiváló irodalom; amelynél talán nem árt egyfajta bevezetés. Sokan szeretnék az elejétől a végéig elolvasni a Bibliát, de ez nem jó ötlet. Könnyen beleunhatunk.

Hol kezdené el az olvasását?

A Teremtés könyvével. Az világirodalom, hihetetlenül érdekes! Igaz, valamennyire már ismerjük Ádám és Éva, Noé és József történetét. Amikor azonban olvassuk, észrevesszük, hogy milyen meglepően mások, mint ahogy emlékeinkben éltek. Jób könyve is hasonlóan nagyszerű szöveg, ugyanúgy a Zsoltárok is. Az Újszövetségben Márk evangéliumával kezdeném, a legrégebbi evangéliummal, amelynek a szépsége hihetetlenül egyszerű, és innen mennék tovább Mátéhoz és Lukácshoz, amelyek Márkot veszik alapul. A legösszetettebb a János-evangélium, amely teológiailag döntő érveket fogalmaz meg, és a leginkább eltávolodik a történeti Jézustól.

És mi a második dolog, ami miatt olvassuk?

Ez a könyv úgy alakította kultúránkat, mint semmi más. Mai világunkban sok dolog, sok szellemi döntés egyáltalán nem lenne érthető, ha nem vennénk számításba a Biblia kultúraformáló hatását. Természetesen nem csak egyedül

a Biblia és értelmezései felelősek azért, hogy miként gondolkodunk ma a világról. Például, hogy nem mitizáljuk a természetet, és nem kérünk bocsánatot egy fától, amikor kivágjuk, az azzal függ össze, hogy a Biblia miatt ivódott belénk a gondolat, hogy a világ az a világ, és Isten az az Isten. Természetesen lehet amiatt panaszkodni, hogy a természet elvesztette a varázserejét. A huszadik század folyamán felszínre kerültek ennek a folyamatnak a negatív következményei. Pozitív következményei is voltak azonban: Így jött létre a lehetőség, hogy életkörülményeinket javítsuk a tudomány és technika által. Nagy veszteség lenne az intellektuális becsületesség szempontjából, ha nem foglalkoznánk a Biblia kultúraformáló erejével.

A Biblia nem könnyíti meg a női olvasók dolgát...

Azt hiszem, hogy ha a Biblia egy egyszerű és egyértelmű könyv lenne, akkor egy pillanat alatt el is felejtettük volna. Összetettsége talán az egyik legfontosabb tényező, amiért fennmaradt. Az ókorban sok vallási írás létezett, de élő könyvként csak a Biblia maradt fenn az antik világból. Többretegű és sokféle értelmezést váltott ki. Ennek eredményeként nem ad minden kérdésre egyértelmű választ.

Hanem?

A Bibliának a feladata, hogy jobban megértse azokat a kérdéseket, amelyeket az emberek feltesznek, és mindig is feltettek maguknak. A hagyomány fényében akar ezek mélyére hatolni és ily módon átgondolni őket. Nem az a kérdés, hogy megmarad-e még a vallásunk a 21. században, hanem hogy ápoljuk vagy elhanyagoljuk-e azt. Az a vallás, amelyet nem ápolnak, egyfajta egyszerű válaszadásá, azaz fundamentalizmussá válik, menekülés lesz a világ elől. Az a vallás, amellyel törődnek, az életet a maga bonyolultságában érzékeli, és ehhez adhat útmutatást a Biblia, amennyiben nyitott szívvel olvassuk azt.

Konrad Schmid

Az 54 éves teológus a Zürichi Egyetem Ószövetségi tudományok és korai zsidókor vallástörténeti professzora. Tanított többek között Jeruzsálemben

és Princetonban. Legújabb könyvében egy szélesebb olvasóközönségnek mesél arról, hogy miként jött létre a Biblia.

Konrad Schmid és Jens Schröter: *Die Entstehung der Bibel: Von den ersten Texten zu den heiligen Schriften* (A Biblia keletkezése, München, 2019, C.H. Beck, 504 oldal)

(*Neue Zürcher Zeitung*)

Zanny Minton Beddoes

Impeachment cserépszavazással

Mint minden amerikai tudja, a demokráciáknak szüksége van egy eszközre az olyan tisztségviselők ellen, akiknek szörnyű viselkedésük miatt egyszerűen meneszteni kell. A modern államokban közjogi felelősségrevonási eljárás van; az ókori görögöknél osztrakiszmosz, azaz cserépszavazás volt, egy dicséretesen egyszerű eszköz, amely megadta a szavazóknak az évenkénti jogot arra, hogy egy évtizednyi száműzéstével sújtsanak egy gyalázatosan viselkedő személyt.

Az osztrakiszmosz szó az *osztrakon*, azaz cserépedény darabkája (a papírfecni megfelelője) szóból származik, amelyre a jelölt neve volt rávésve. Az archeológusok és történészek tudása minden új ásatás és felfedezés alkalmával tovább mélyül a cserépedények töredékeinek köszönhetően, amelyeken rákarcolt nevek, illetve néha egy-egy rajz vagy sértés szerepeltek. Egyértelművé vált, hogy az eszköz az athéni politikai berendezkedés középpontjában állt.

A cserépszavazás a következőképpen működött: minden év elején, a választópolgárok (felnőttek, akik nem voltak sem nők, sem rabszolgák, sem külföldiek) arról szavaztak, hogy vajon javítaná-e a légkört egy kellemetlen ember „kihajtása”. Ha a válasz igen volt, akkor két hónappal később népszerűtlenségi versenyt rendeztek. Bárki is kapta a legtöbb szavazatot, kénytelen volt távozni.

Milyen ember szedhette a sátorfáját? Az ókori szerzők fennmaradt művei csak egy tucatnyi embert sorolnak fel, akik áldozatul estek az osztrakiszmosznak, vagy épphogy csak megúszták. Az athéni haditengerészet létrehozója, Themisztoklész elszenvédője volt a szankciónak; Periklész, a mesteri államfő ellenségekkel szemben vetette be a fegyvert, de neki magának sikerült elkerülnie. A régészek azonban mostanában kezdenek ráébredni, hogy az ideiglenes kiutasításra szánt személyek száma jóval több, mint ahogy azt a szöveges feljegyzések sugallják.

Például, Kr. e. 471-ben a szavazás tárgya egy Megaklész nevű arisztokrata sorsa volt, aki – mint az ókori graffiti elárulja – törető anyjáról és lovakra költött csillagászati összegekről volt hírhedt. Ekkor utasították ki második alkalommal. Ugyanakkor lehetséges, hogy száznál is több másik ember lett cserépszavazás-jelölt abban az évben. Mindezt Stefan Brennétől, a németországi Giessen Egyetem munkatársától tudjuk, aki most tette közzé annak a két évtizedes aprólékos munkának a gyümölcsét, amelynek során közel 9000 – az athéni Kerameikosz temetőben az 1960-as évek végén felfedezett – osztrakát (szavazásra használt cserépdarabot) illesztett össze és vetett elemzés alá.

Ahogy Brenne rakosgatta össze a cserépdarabokat, nem egyszer találta úgy, hogy a részek egyetlen edényből származnak, amelyet talán szándékosan tört össze egy közösen szavazó baráti csoport. A darabok méretben és minőségben rendkívül különböznek: két centiméterestől (alig egy hüvelyknyitől) ennek tízszereséig, a fazekas által is kidobott szeméttől az előkelő asztalneműig terjednek. Sokan választották az ivókupák kerek fekete alját. Amikor egy osztrakonra nézek, szinte hallom, a szavazók hangját, ahogy megvitatják, milyen sértéseket írjanak rá” – mondja Brenne.

Szedheti a sátorfáját

Eközben James Sickinger, az osztraka másik világszintű szaktekintélye a Floridai Állami Egyetemen azt a körülbelül 80 darabot katalogizálta, amelyeket 2010 óta többnyire az Agorán, vagyis a piactéren találtak; Athénban itt zajlott a szavazás, a polgárok egy kötéllal elkerített területen álltak sorba, hogy

leadják szavazatukat. Ezek az új adalékok mutatják, hogy milyen gyorsan vált népszerűvé az osztrakiszmosz. Ahogy a Kr. e. 480-as évek közepén bevezették az eljárást, az athéniak előszeretettel alkalmazták mindenféle rendű és rangú jelölt esetében. A legújabb leleteken olyan nagy emberek neve áll, mint Xanthipposzé, Periklész apjái, valamint egy Habrón nevű emberé, akiről népszerűtlenségén kívül keveset tudni.

Eddig összesen körülbelül 11 000 osztraka került elő az ásások során. Némelyikük gyönyörű. Az egyik a felirat a feketealakos kerámia mesteri technikájával van beégetve; egy másik versben fejezi ki mondandóját. A legtöbb azonban nem szakértő kéz munkája, gyakran tele hibákkal és trágárságokkal. Az áldozatokat házasságtörés vagy homoszexuális ügyeik miatt gúnyolták, és (egy esetben illusztrációval kísérve) perzsa ügynököknek tartották őket. Az egyik osztrakon Kimón parancsnokot támadja, akiről az a hír járta, hogy vérfertőző viszonyban élt féltestvérel, Elpinikével: „Fogd Elpinikét, és menj!”

Ez az athéni rendszer arra a szerepre emlékeztet, amelyet más ókori társadalmakban az ördögüzés és a boszorkányvadászat töltött be, vagy mint amit az izraelitáknál az emberek bűneit hordozó bünbáknak a pusztába küldése jelentett. Hacsak nem kívánta úgy a nemzeti szükséghelyzet, a korai visszatérésért halálbüntetés járt. Nézzük csak meg figyelmesen, és akkor kiderül, hogy a primitív büntetés gyengéd és kifinomult módszer volt arra, hogy szabadjára engedje a köz elégedetlenségét.

Az áldozatot semmilyen bűncselekményben nem tekintették bűnösnek – hasonlóan a modern közjogi felelősségrevonási eljáráshoz, ez alapvetően politikai ügy volt. Nem vesztette el vagyonát, és a száműzetésben élvezhette birtokából befolyó jövedelmeit. Egy nemes kitoloncolása során kényelmesen tudott élni egy másik görög városállamban; az évtized lejárta után pedig újra részt vehetett a közéletben. (Ehelyett néhányan inkább a bosszúállást választották: Themisztoklész átállt a perzsákhoz.) A nagyszabású tisztogatásoknak útját állta az a tény, hogy csak egyetlen személyt lehetett cserépszavazással eltávolítani. Az egymást évente

váltó, köztisztületben álló arkhónok (vezető állami tisztségviselők) gondosan megszámozták a cserepeket – ez azt jelentette, hogy elfogadták a döntést.

A biztonsági szelep elzárása

Ez ténylegesen demokratikusan zajló folyamat volt. Kezdetől fogva tekintélyes emberek szervezték a kampányokat az ellenfelek kiutasítására, az eszköz törvényessége azonban az egyszerű szavazókon múlt, akik szabadjára engedhették indulataikat. Plutarkhosz történelmi művéből vált ismertté egy eset, amely egy „faragatlan fickóról” szól, aki odament az Agorára, és ott megkért valakit, hogy az Arisztidész nevet vessa a cserépre. Ez a valaki Arisztidész volt, aki ráállt a dologra, de kíváncsi volt a panasz okára. „Nincs semmi – érkezett a válasz – Egyszerűen csak elegendem van abból, hogy mindig arról az igazságos Arisztidész nevű emberről hallok.” Néhány cserépdarabon olyan személytelen panaszok szerepelnek, mint az éhséget vagy szegénységet jelentő „limosz”, aminek a gúny vagy az ironia lehetett a forrása.

Az osztrakiszmosz sokféle célt szolgált fennállása alatt. Figyelmeztetés volt az előkelők számára, hogy ne essenek túlzásokba – és a nagyratörőknek, hogy óvatosan járjanak el. Hatékony biztonsági szelepként működött. A hangulat felfokozott volt azokban a hetekben, amelyek az osztrakiszmosz tartásáról hozott döntések és a szavazások között teltek el, mivel az emberek szenzációhajsza történeteket terjesztettek. Stefan Brenne szerint Arisztophanész lármás komédiái, amelyekben bárki nagy embert kipellengérezhettek, egy műfajt képviselnek az osztrakára vésett firklálmányokkal. A mai politikai viaskodásokkal szemben azonban a szavazás után nyugvópontra értek a dolgok.

A Kr. e. ötödik évszázad utolsó éveiben a demokrácia hanyatlásával az osztrakiszmosz veszített hasznosságából. Az utóbbi Kr. e 417 körül történt, amikor a háborúban megfáradt athéniakat elcsábították a demagógok. Az uralkodó szereplők a populista Alkibiádész és a mérsékelt Nikiász voltak. Valószínűnek látszott, hogy valamelyiküket eltávolítják, de a nagy hatalmú duó rövid időre félretette ellenségeskedését, és egy másik politikus, Hüperbóluszt toloncoltak

ki helyettük. Plutarkhosz szerint „az emberek háborogtak, mert visszaélések történtek az eljárás körül ... és felhagytak vele”. Ezt követően egy évszázadon keresztül időről időre szavaztak arról, hogy tartsanak-e osztrakiszmoszt, de az eredmény mindig elutasító lett.

A rákövetkező években Athénban elmérgesedett a helyzet. A város a demokráciának jobbára csak a külsőségeit tartotta meg,

többnyire azonban inkább militarizált oligarchiának érződött. Elmúlt már az az ötödik századot élénkítő kölcsönhatás, amely a társadalmi osztályok és az egyének között volt. Az az elképzelés pedig, hogy egyetlen ember eltávolítása árán megoldhatók a köztársaság problémái, egy már rég letűnt, ártatlanabb korhoz kötődött.

(The Economist)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- Berkesi Sándor* karnagy, nyugalmazott főiskolai docens, Budapest
Eőszé László zenetörténész, művészeti író, Budapest
Falusi Márton PhD, tudományos főmunkatárs (MMA MMKI), az Országút főszerkesztője, Budapest
Gombos László zenetörténész, Budapest, BTK Zenetudományi Intézet
Hollós Máté zeneszerző, Budapest
Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, az MTA doktora, Budapest
Dr. Kollarik Tamás jogász, producer, filmrendező, filmigazgatási vezető, egyetemi oktató, Budapest
Kovács Júlia irodavezető, Budapest
Orosz István képzőművész, Budakeszi
Paár Ádám (Budapest 1983), történész PhD, politológus, a Méltányosság Politikaelemző Központ kutatója
Pécsi Györgyi irodalomtörténész, kritikus, Budapest
Radics Éva karnagy, zenetörténész, a Gráci Zeneművészeti Egyetem nyugalmazott tanára
Segesváry Viktor (1929–2018), a teológia doktora, az ENSZ egykori főtisztviselője
Szokolay Sándor (1931–2013) zeneszerző, az MMA néhai tagja
Dr. Takó Sándor producer, filmrendező, jogász, egyetemi oktató, Budapest
Tefner Zoltán, egyetemi magántanár, Budapesti Corvinus Egyetem
Windhager Ákos művelődéstörténész (MMA MMKI), Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

Lectori salutem!	1
<i>Kapronczay Károly</i> : Gondolatok a Trianonhoz vezető útról.	3
<i>Segesváry Viktor</i> : Trianon és az 1990 óta elmaradt rendszerváltás. A liberalizmus és szabadkőművesség szerepe a magyar nemzet tragédiájában (1. rész)	11

TRIANON 100

<i>Tefner Zoltán</i> : Az új Lengyelország és Trianon	27
---	----

SZÁZADOK

<i>Dr. Kollarik Tamás – Dr. Takó Sándor</i> : A Zukor és Fox sztori – Hollywood magyar alapítói	47
--	----

MŰHELY

SYMPHONIA UNGARORUM – TANULMÁNYOK NAGY GÁSPÁR

ÉS SZOKOLAY SÁNDOR ÉLETMŰVÉRŐL	57
<i>Kocsis Miklós – Kucsera Tamás Gergely – Windhager Ákos</i> : A Symphonia Ungarorum konferencia írásba foglalt előadásai elé	57
<i>Falusi Márton</i> : Nagy Gáspár autoreflexív beszédmódja	58
<i>Hollós Máté</i> : Az életmű magja. Szokolay Sándor diákkori zongoradarabjai	65
<i>Gombos László</i> : A női hang szerepe Szokolay Sándor drámai alkotásaiban	71
<i>Windhager Ákos</i> : Szokolay Sándor protestáns credói. Johann Sebastian Bach és Kodály Zoltán öröksége	79
<i>Berkesi Sándor</i> : A 75 esztendő Szokolay Sándor köszöntése	85
<i>Radics Éva</i> : A kincs, ami van	87
<i>Orosz István</i> : Nagy Gáspár és a képzőművészet	95
<i>Szokolay Sándor</i> : Symphonia Ungarorum. Szent István és Szent Gellért emlékezete	99
<i>Pécsi Györgyi</i> : Milleniumi ódák Nagy Gáspár költészetében. <i>Symphonia Ungarorum, Hullámzó vizeken keresztül</i>	101
<i>Eősz László</i> : Szokolay Sándor <i>Symphonia Ungaroruma</i>	109

NAPLÓ

<i>Kovács Júlia</i> : Békés megye A-tól Z-ig	112
<i>Paár Ádám</i> : Elfeledett gondolkodók, aktuális gondolatok	114

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Robert Zaretsky</i> : Max Weber jól látta kora és saját korunk lényegét (117) <i>Kerstin Netsch</i> : Az Y generációs probléma (121) <i>Martina Läubli</i> : „A Biblia bizonyos tekintetben rendkívül modern”: Mit üzen számunkra ez az ősi könyv? (123) <i>Zanny Minton Beddoes</i> : Impeachment cserépszavazással (126)	
---	--

KÉPEK

Jankovics Marcell grafikái (2, 10, 100, 108, 111)	
---	--

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2020. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 36 240 Ft helyett 25 320 Ft
Fél évre: 18 720 Ft helyett 13 350 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 27 240 Ft helyett 20 220 Ft
Fél évre: 14 220 Ft helyett 10 890 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 27 240 Ft helyett 20 220 Ft
Fél évre: 14 010 Ft helyett 10 890 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 18 000 Ft helyett 11 880 Ft
Fél évre: 9210 Ft helyett 6300 Ft

Akciónk a 2020. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
  - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
  - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 830 Ft • Előfizetéssel: 750 Ft

Nemzeti Kulturális Alap

